2 ΑΙΩΝΕΣ σε 21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ

2

ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΑΝΑ '44

Πόλεμος και ειρήνη στη μετακατοχική Αθήνα

Συζητούν:

1. Ημέρες της Απελευθέρωσης:
   Χάγκεν Φλάισερ – Ιωάννα Παπαθανασίου – Ηλίας Νικολακόπουλος
   (περιλαμβάνει μαρτυρία του Σπύρου Ι. Ασδραχά)
2. Η κοινωνική διάσταση των Δεκεμβριανών:
   Μενέλαος Χαραλαμπίδης – Ηλίας Νικολακόπουλος

ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

2020

2 ΑΙΩΝΕΣ ΣΕ 21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ

ΑΣΚΙ | 2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές
Ψηφιακή εκδοτική σειρά

Επιστημονική επίβλεψη σειράς:
Ηλίας Νικολακόπουλος, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Κωστής Καρπόζηλος

Έρευνα – επιμέλεια εκδόσεων – εικονογράφηση:
Μάνος Αυγερίδης, Ιωάννα Βόγλη, Στάθης Παυλόπουλος

Απομαγνητοφώνηση: Αναστασία Μέμμου

Audio restoration: Αχιλλέας Φακόπουλος

Διορθώσεις: Νίκος Θεοδωρόπουλος

Σχεδιασμός εκδόσεων – εικαστική επιμέλεια: Δημήτρης Τσαλκάνης

Το ψηφιακό εκδοτικό πρόγραμμα «2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές» των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) επιχορηγήθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ). Η παρούσα έκδοση προορίζεται αποκλειστικά για εκπαιδευτική και ερευνητική χρήση και απαγορεύεται η χρήση για εμπορικούς σκοπούς και άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος.

© Copyright: ΑΣΚΙ, 2020

Εικόνα εξωφύλλου: Επίθεση βρετανικών τανκς στα γραφεία του ΕΑΜ στην οδό Κοραή, 12/1944.
Πηγή: Imperial War Museum (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΑΝΑ '44

Πόλεμος και ειρήνη στη μετακατοχική Αθήνα

Συζητούν:

1. Ημέρες της Απελευθέρωσης:
   Χάγκεν Φλάισερ – Ιωάννα Παπαθανασίου – Ηλίας Νικολακόπουλος
   (περιλαμβάνει μαρτυρία του Σπύρου Ι. Ασδραχά)
2. Η κοινωνική διάσταση των Δεκεμβριανών:
   Μενέλαος Χαραλαμπίδης – Ηλίας Νικολακόπουλος

ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

2020

ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Μπορεί ο ιστορικός διάλογος και ο αναστοχασμός γύρω από το παρελθόν να μεταδίδονται στον ραδιοφωνικό «αέρα»; Τα ΑΣΚΙ επιχείρησαν να απαντήσουν καταφατικά μέσω της εβδομαδιαίας ραδιοφωνικής εκπομπής τους «Ιστορία στο Κόκκινο» (κάθε Κυριακή 1-2 μ.μ., *Στο Κόκκινο 105,5*). Η εκπομπή ξεκίνησε να μεταδίδεται στις 29 Σεπτεμβρίου 2013 και διανύει πλέον τον όγδοο κύκλο της, έχοντας παραγάγει περισσότερες από 200 ώρες συζήτησης και στοχασμού γύρω από το παρελθόν, οπτικοακουστικό υλικό που συστηματικά εμπλουτίζεται και είναι ελεύθερα διαθέσιμο στην ψηφιακή πλατφόρμα Mixcloud https://www.mixcloud.com/aski/.

Η συσσώρευση αυτού του πλούσιου αρχειακού υλικού αλλά και η απήχηση των εκπομπών στο κοινό μάς ανέδειξαν νέα ερωτήματα: μπορεί μια προφορική συζήτηση σε ένα ραδιοφωνικό στούντιο να μετασχηματιστεί σε ένα χρηστικό εργαλείο μελέτης και έρευνας του παρελθόντος; Είναι δυνατόν η ιστορική ανάγνωση σημαντικών γεγονότων και η αποκωδικοποίηση της μνήμης τους να εκκινούν με αφορμή την κυκλοφορία ενός βιβλίου, τη διοργάνωση ενός επιστημονικού συνεδρίου, την ολοκλήρωση ενός νέου ερευνητικού προγράμματος; Μπορούμε δηλαδή να ξετυλίγουμε το μπλεγμένο κουβάρι του παρελθόντος μέσα από μικρές, καθημερινές και «εφήμερου» χαρακτήρα αφορμές;

Στόχος της ψηφιακής εκδοτικής σειράς «**2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές**» είναι να διαθέσει στο κοινό αυτοτελείς αφηγήσεις για το παρελθόν και την Ιστορία, εικονογραφημένες με πρωτότυπο αρχειακό υλικό προερχόμενο κατεξοχήν από τις συλλογές των ΑΣΚΙ αλλά και από άλλους αρχειακούς φορείς. Οι εκδόσεις που απαρτίζουν τη σειρά στηρίζονται στα απομαγνητοφωνημένα και εκδοτικά επιμελημένα κείμενα των εκπομπών, συνοδευόμενα από βιογραφικά στοιχεία των συνομιλητών και αναγκαίους για τον/την αναγνώστη/τρια υπομνηματισμούς. Οι εκδόσεις πλαισιώνονται ακόμη από χρηστικά εργαλεία έρευνας όπως ενδεικτικές βιβλιογραφίες και συνοπτικά χρονολόγια. Ακολουθώντας την καταστατική αρχή των ΑΣΚΙ για «ανοιχτή πρόσβαση» στη γνώση, κάθε έκδοση είναι ανοιχτής πρόσβασης σε κάθε ενδιαφερόμενο/η.

Τα κριτήρια επιλογής των εκπομπών που περιλαμβάνονται στη σειρά, πέρα από τον χρονολογικό άξονα των δύο αιώνων (19ος-20ός), κινούνται και σε μια προσπάθεια παρουσίασης πρωτότυπων θεματικών και άγνωστων εν πολλοίς ερμηνευτικών προσεγγίσεων, θεματικών που συνδυάζουν το γεγονός με τη μνήμη του και τις «δεύτερες ζωές» του στο δημόσιο πεδίο· στην τέχνη, στον πολιτισμό, στην πολιτική και κοινωνική ζωή, στην ιστοριογραφική συζήτηση, στα μνημεία και στα τοπόσημα, σε κάθε ψηφίδα του παρελθόντος που συνθέτει με την παρουσία της την παροντική διάσταση. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως κατά τις ταραγμένες δεκαετίες του 1940 και 1960,

και στις μεταβάσεις που πυροδότησε η Μεταπολίτευση, οι εκδόσεις συμπεριλαμβάνουν και παρουσιάζουν αυτοβιογραφικές μαρτυρίες, μεμονωμένες φωνές που εγγράφουν το προσωπικό στο συλλογικό βίωμα.

Κάθε έκδοση ασφαλώς συνιστά μια επιλογή και ως τέτοια αποδέχεται τα όρια, τις ελλείψεις και την αποσπασματικότητά της στη διερεύνηση ενός εκάστοτε θέματος. Θα θεωρεί όμως αυτήν την αποσπασματικότητα προτέρημα, αν οι αναγνώστες/τριες της την αξιοποιήσουν ως έναυσμα για νέα ομαδικά και ατομικά ερευνητικά εγχειρήματα ή αν αποτελέσει ένα βραχύ αλλά περιεκτικό, συγχρόνως ευχάριστο ανάγνωσμα.

***

Η παρούσα έκδοση αφορά μία από τις πιο κρίσιμες περιόδους της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας: τις ημέρες της Απελευθέρωσης και των Δεκεμβριανών του 1944. Στις 12 Οκτωβρίου 1944, οι Γερμανοί εγκατέλειπαν την Αθήνα ύστερα από τριάμισι χρόνια ναζιστικής Κατοχής και ο λαός πλημμύριζε του δρόμους της πόλης. Πώς, όμως, και με ποιους όρους γιορτάστηκε η Απελευθέρωση; Τι προηγήθηκε κατά τους τελευταίους μήνες της Κατοχής, ποια ήταν τα σχέδια κάθε πλευράς και πώς οργανώθηκε η επόμενη μέρα; Τι συνέβη με τους δωσίλογους και ποια ήταν τα βασικά επίδικα της περιόδου; Πώς το σύνθημα του ΕΑΜ για «λαοκρατία» αντικαταστάθηκε από εκκλήσεις για «αυτοσυγκράτηση» και για πόσο; Πώς εξελίχθηκε η Απελευθέρωση στις υπόλοιπες περιοχές της χώρας; Με άξονα τα παραπάνω ερωτήματα, ο Χάγκεν Φλάισερ, ένας από τους πρώτους μελετητές της ιστορίας της δεκαετίας του 1940 στην Ελλάδα, συζητά με την Ιωάννα Παπαθανασίου και τον Ηλία Νικολακόπουλο, για τις ελπίδες, τις επιθυμίες και τους φόβους εκείνων των πυκνών ημερών του Οκτωβρίου και Νοεμβρίου 1944. Η ραδιοφωνική συζήτηση πραγματοποιήθηκε με αφορμή την επέτειο της 12ης Οκτωβρίου, μία επέτειο που, παρά τις παλαιότερες αλλά και τις πολύ πρόσφατες προσπάθειες, δεν κατόρθωσε ποτέ να καθιερωθεί ως εθνική εορτή, υπό το βάρος των γεγονότων που ακολούθησαν. Η έκδοση περιλαμβάνει και μία σύντομη μαρτυρία του Σπύρου Ι. Ασδραχά για την Απελευθέρωση στη Λευκάδα, η οποία γράφτηκε για τη συγκεκριμένη εκπομπή και εκφωνήθηκε στη διάρκεια της.

Στη δεύτερη συζήτηση, ο Ηλίας Νικολακόπουλος συνομιλεί με τον Μενέλαο Χαραλαμπίδη, έναν ιστορικό με ενεργή παρουσία στο πεδίο της δημόσιας ιστορίας, για τα Δεκεμβριανά του 1944. Εκκινώντας από μία προσέγγιση του κοινωνικού διχασμού και των εμφύλιων συγκρούσεων του τελευταίου χρόνου της Κατοχής, καθώς και την ανάλυση της κοινωνικής γεωγραφίας των συνοικιών της Αθήνας κατά την Απελευθέρωση, συζητούν για τις μορφές και την ένταση της βίας που εκδηλώθηκε στην Ελλάδα αλλά και στις πόλεις της απελευθερωμένης Ευρώπης. Οι δύο ιστορικοί με το βλέμμα στα αίτια και τις αφορμές της «Μάχης της Αθήνας», εστιάζουν στα κρίσιμα γεγονότα της 3ης Δεκεμβρίου και των 33 ημερών της σύγκρουσης, ενώ επιχειρούν μια χαρτογράφηση της πόλης, των συνοικιών και των αντιμαχόμενων στρατοπέδων στη διάρκειά της. Τέλος, μιλούν για τον βαρύ φόρο αίματος –τα χιλιάδες θύματα του Δεκέμβρη–, για τα πορίσματα της σύγχρονης ιστορικής έρευνας, αλλά και τη συναισθηματική και πολιτική φόρτιση που περιβάλλει, διαχρονικά, την εν λόγω συζήτηση.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΝΟΜΙΛΗΤΩΝ

Ο Ηλίας Νικολακόπουλος είναι ομότιμος καθηγητής Εκλογικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΠΑ και πρόεδρος των ΑΣΚΙ, ενώ έχει την επιστημονική επιμέλεια της εκπομπής *Ιστορία στο Κόκκινο*. Σπούδασε Μαθηματικά και θεωρία Πιθανοτήτων στην Αθήνα, στη Λωζάνη και στο Παρίσι. Το 1984 αναγορεύτηκε διδάκτωρ του Τμήματος Νομικής του ΑΠΘ. Από το 1986 έως το 2014 δίδαξε στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ, όπου διετέλεσε υπεύθυνος του ΠΜΣ «Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία». Έχει εργαστεί στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) και έχει συμμετάσχει σε ερευνητικά προγράμματα στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Επί σειρά ετών συνεργαζόταν με τον τηλεοπτικό σταθμό Mega για την ανάλυση των δημοσκοπήσεων και των εκλογικών αποτελεσμάτων, ενώ αρθρογραφεί τακτικά στον Τύπο. Στις δεκάδες δημοσιεύσεις του (αυτοτελή έργα, συλλογικοί τόμοι και άρθρα), κυρίως σε θέματα εκλογικής κοινωνιολογίας και πολιτικής ιστορίας, περιλαμβάνονται τα βιβλία: *Ηλίας Ηλιού. Πολιτική βιογραφία* (2017) και *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946–1967* (2001).

Η Ιωάννα Παπαθανασίου είναι ιστορικός, διευθύντρια ερευνών στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ). Έχει σπουδάσει στην Αθήνα και στο Παρίσι, όπου εκπόνησε τη διδακτορική της διατριβή (Πανεπιστήμιο Paris X Nanterre). Έχει δημοσιεύσει μελέτες και άρθρα που αναφέρονται στην ιστορία του 20ού αιώνα και κυρίως στην ιστορία του κομμουνιστικού κινήματος και της ελληνικής Αριστεράς, καθώς και τα βιβλία *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, 1951–1967. Το αρχείο της* (2001) και *Η Νεολαία Λαμπράκη τη δεκαετία του '60. Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις* (2008). Μέλος των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), συμμετείχε στο ΔΣ τους στα χρόνια 1998–2015 και ήταν υπεύθυνη για τις αρχειακές συλλογές τους. Είναι επιστημονική συνεργάτρια του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΝΟΜΙΛΗΤΩΝ

Ο Χάγκεν Φλάισερ είναι ιστορικός, ομότιμος καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ. Γεννήθηκε στη Βιέννη το 1944 και σπούδασε Ιστορία και ΜΜΕ στο Βερολίνο. Από το 1979 διδάσκει σε ελληνικά πανεπιστήμια (ΕΚΠΑ και Πανεπιστήμιο Κρήτης) και από το 1985 είναι έλληνας πολίτης. Στα κύρια ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνονται η ελληνική ιστορία και οι ελληνογερμανικές σχέσεις στον 20ό αιώνα, η ιστορία και η «κληρονομιά» του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Έχει συμμετάσχει σε διεθνή ερευνητικά προγράμματα, σε διεθνείς εξεταστικές και γνωμοδοτικές επιτροπές, καθώς και σε δεκάδες συνέδρια. Μεταξύ άλλων, ήταν ο κύριος οργανωτής των πρώτων εν Ελλάδι επιστημονικών συνεδρίων για την περίοδο 1936–1944 (1984) και τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο (1995). Στις περισσότερες από 100 επιστημονικές δημοσιεύσεις του περιλαμβάνονται τα βιβλία: *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη δημόσια ιστορία* (2008) και *Στέμμα και σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941–1944* (1988/1995).

Ο Μενέλαος Χαραλαμπίδης σπούδασε Οικονομικές Επιστήμες στο Πανεπιστήμιο Πειραιά και Ιστορία στο ΕΚΠΑ. Στις επιστημονικές του δημοσιεύσεις περιλαμβάνονται τα βιβλία: *Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα* (2012) και *Δεκεμβριανά 1944. Η μάχη της Αθήνας* (2014), ενώ έχει συνεπιμεληθεί τρεις συλλογικούς τόμους για τη σύγχρονη ελληνική ιστορία. Από το 2013 ασχολείται συστηματικά με τη Δημόσια Ιστορία. Πραγματοποιεί ιστορικούς περιπάτους στο κέντρο της Αθήνας για την περίοδο της Κατοχής και των Δεκεμβριανών, με μεγάλη συμμετοχή. Με συναδέλφους του σχεδίασε το μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Δημόσια Ιστορία» στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Είναι εμπνευστής και επιστημονικός υπεύθυνος των δράσεων υπό τον τίτλο «12 Οκτωβρίου 1944. Η Αθήνα Ελεύθερη», με στόχο τον εορτασμό της απελευθέρωσης της Αθήνας από τη ναζιστική Κατοχή (www.freeathens44.org). Από τον Δεκέμβριο του 2019 πραγματοποιεί ιστορικούς περιπάτους με μικρά γκρουπ κάθε εβδομάδα (www.athenshistorywalks.com).

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΕΚΠΟΜΠΗΣ

«Ημέρες της Απελευθέρωσης»
Η εκπομπή μεταδόθηκε στις 13/10/2013
Επιμέλεια: Ηλίας Νικολακόπουλος
Μουσική επιμέλεια: Μάκης Μηλάτος
Ηχητική επιμέλεια: Βαγγέλης Δοξαράς
Οργάνωση παραγωγής: Νατάσσα Δομνάκη

Μπορείτε να την ακούσετε στο mixcloud: https://www.mixcloud.com/aski/13102013-ημέρες-της-απελευθέρωσης/

Μουσική εκπομπής:
Thelonious Monk, *Tea for two*
Max Richter, *H in New England*

1. Ημέρες της Απελευθέρωσης

Συζητούν: Χάγκεν Φλάισερ (Χ.Φ.) – Ιωάννα Παπαθανασίου (Ι.Π.) – Ηλίας Νικολακόπουλος (Η.Ν.)

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Ηλίας Νικολακόπουλος: Καλημέρα σας, είμαι ο Ηλίας Νικολακόπουλος και, σήμερα, έχω τη χαρά και την τιμή να βρίσκομαι στο στούντιο του *105,5 Στο Κόκκινο* με έναν εκλεκτό συνάδελφο και αγαπητό φίλο, δάσκαλο όλων μας, τον Χάγκεν Φλάισερ. Μαζί μας είναι η Ιωάννα Παπαθανασίου, επίσης φίλη και συνάδελφος ιστορικός. Το σημερινό θέμα της εκπομπής είναι η απελευθέρωση της Αθήνας και η επέτειός της (12 Οκτωβρίου), η οποία έχει ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό: δεν γιορτάζεται. Γιορτάζεται η έναρξη του πολέμου, αλλά όχι η αποχώρηση των Γερμανών από την Αθήνα. Είναι ένα θέμα το οποίο έχει σχολιάσει επαρκώς ο αγαπητός Χάγκεν, στον οποίο και δίνω το λόγο.

ΕΠΕΤΕΙΟΣ

Χάγκεν Φλάισερ: Ευχαριστώ πολύ. Το ζήτημα που έθιξες μου θύμισε ένα συνέδριο στο εξωτερικό, όπου αναφέρθηκα στην 28η Οκτωβρίου και στο γεγονός ότι, μετά τον πόλεμο, έγινε η δεύτερη εθνική γιορτή των Ελλήνων.[1] Κάποιοι Γερμανοί, λοιπόν, με ρωτήσανε: «Μα καλά, αυτό γιορτάζουν; Την εισβολή στην Ελλάδα;». Λέω: «Όχι! Γιορτάζουν ακριβώς την άρνηση να δεχτούν την εισβολή». Τους φάνηκε λίγο περίεργο. Την ημέρα της απελευθέρωσης των Αθηνών, στις 12 Οκτωβρίου 1944, οι Έλληνες προφανώς γιόρτασαν το τέλος του «δικού τους» πολέμου. Όλοι έχουμε δει τις εικόνες με τον γάιδαρο που έχει κρεμασμένο στον λαιμό το όνομα «Χίτλερ»· όλοι ξέρουμε τη σκηνή με το περιβόητο στεφάνι που κατέθεσαν οι Γερμανοί στον Άγνωστο Στρατιώτη και οι Αθηναίοι το κατέστρεψαν. Τότε, πραγματικά, έγινε γιορτή. Αλλά το ποια μέρα θα επικρατήσει, τελικά, ως επέτειος είναι άλλο ζήτημα. Η κατάσταση στην Ελλάδα μετά την Απελευθέρωση δεν σήκωνε εορτασμούς.

Βέβαια, υπάρχει και η άλλη ημερομηνία, η 8η-9η Μαΐου, η διπλή συνθηκολόγηση των Γερμανών.[2] Τότε, ξαναβγήκε το ΚΚΕ και το ΕΑΜ στους δρόμους για να γιορτάσει και έφαγε άγριο ξύλο από κάτι χίτες που λέγανε: «Α, τολμάτε και γιορτάζετε κιόλας! Τώρα, μετά τη Βάρκιζα;». Ο *Ριζοσπάστης* δημοσίευσε καταγγελία δύο μέρες αργότερα. Και, ουσιαστικά, έμεινε αυτό το κενό. Κατά καιρούς έγιναν προτάσεις –για παράδειγμα ο Ευάγγελος Γιαννόπουλος επί ΠΑΣΟΚ πρότεινε να γιορτάζεται η 9η Μαΐου, η σοβιετική, μάλιστα, εκδοχή– αλλά δεν επικράτησαν ποτέ. Επικράτησαν όμως εκατέρωθεν οι αντιφατικές μνήμες για τα Δεκεμβριανά, για τον Εμφύλιο.

1. Η καθιέρωση της 28ης Οκτωβρίου ως εθνικής εορτής υπήρξε η πρώτη νομοθετική πρωτοβουλία της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας. Βλ. ΦΕΚ 4/Α/24 Οκτωβρίου 1944.

2. Η Βέρμαχτ υπέγραψε δύο φορές τη συνθηκολόγηση άνευ όρων: πρώτα στο αρχηγείο του Αϊζενχάουερ στη γαλλική Ρεμς και αργότερα στο αρχηγείο του Ζούκοφ στο Καρλσχόρστ του Βερολίνου, ένα τέταρτο μετά τα μεσάνυχτα της 9ης Μαΐου, όταν τα ρολόγια στο Κρεμλίνο έδειχναν ήδη 2.16 π.μ. Έτσι εξηγούνται οι διαφορετικές ημερομηνίες του εορτασμού της συμμαχικής νίκης σε Δύση και ΕΣΣΔ, καθώς και –μέχρι το 1990– στην υπόλοιπη Αν. Ευρώπη. Βλ. Χάγκεν Φλάισερ, *Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη Δημόσια Ιστορία*, Αθήνα, Νεφέλη, 2008, σ. 135, 421 κ.έπ.

Απελευθέρωση της Αθήνας, 10/1944 (ΑΣΚΙ / Φωτογραφική Συλλογή Άγγελου Ελεφάντη)

Η.Ν.: Από ό,τι θυμάμαι, μόνο το 1964, με κυβέρνηση Γεωργίου Παπανδρέου, έγινε επίσημος εορτασμός για την απελευθέρωση της Αθήνας. Προφανώς το ήθελε και ο ίδιος, γιατί αυτός ήταν ο κυβερνήτης της Απελευθέρωσης, αλλά την επόμενη χρονιά, το 1965, που ο Γ. Παπανδρέου δεν ήταν πρωθυπουργός, ξεχάστηκε και αυτή η επέτειος.[3]

Χ.Φ.: Είναι πολύ ενδιαφέρον το γεγονός ότι η Γερμανική Πρεσβεία τα προσέχει αυτά πάρα πολύ, προσέχουν ακόμα και την ορολογία. Πώς περιγράφεται, κάθε φορά, «απελευθέρωση από τα ναζιστικά στρατεύματα» ή «από τα γερμανικά»; Έχουν σημασία και αυτές οι λεπτομέρειες.

Ιωάννα Παπαθανασίου: Σε κάθε περίπτωση, η Ελλάδα γίνεται ίσως η μόνη χώρα στην Ευρώπη η οποία γιορτάζει την αρχή του πολέμου και όχι το τέλος του, ξεχνώντας την ξέφρενη γιορτή που ξεκίνησε στους δρόμους της Αθήνας στις 12 Οκτωβρίου, όταν τα γερμανικά στρατεύματα, μετά την κατάθεση του στεφάνου στον Άγνωστο Στρατιώτη, κατέβηκαν την Πανεπιστημίου και χάθηκαν μέσα στη Λιοσίων και στην Αχαρνών, βγαίνοντας από την πόλη. «Η πιο όμορφη, η πιο ελαφριά μέρα του κόσμου», γράφει ο Σεφέρης, και ίσως το γράφει έτσι επειδή δεν ήταν στην Αθήνα εκείνο τον καιρό.[4] Αυτή η ξέφρενη γιορτή έχει πάνω της σύννεφα, μαύρα σύννεφα, διότι το μέλλον είναι αβέβαιο. Οι άνθρωποι γιορτάζουν την Απελευθέρωση, αλλά δεν ξέρουν τι θα ακολουθήσει. Είναι μία χώρα βυθισμένη στη φτώχεια, στην καταστροφή και, ταυτόχρονα, στον διχασμό.

ΤΑ ΣΥΝΝΕΦΑ ΤΟΥ ΔΙΧΑΣΜΟΥ

Η.Ν.: Ο διχασμός αυτός είναι εμφανής από τις πρώτες μέρες της Απελευθέρωσης, με τις παράλληλες διαδηλώσεις: μεγάλες ΕΑΜικές διαδηλώσεις με κύριο κορμό τις προσφυγικές και τις λαϊκές συνοικίες της δυτικής και της ανατολικής Αθήνας, από τη μία μεριά, και ένα μούδιασμα στο κέντρο, από την άλλη, όπου οι λεγόμενες «εθνικές οργανώσεις» κατεβαίνουν και αυτές σε διαδήλωση στις 15 Οκτωβρίου· μικρότερη διαδήλωση αυτή, αλλά πάντως δείχνουν ότι αποτελούν μία υπαρκτή δύναμη. Και, επιπλέον, δεν είναι μόνο οι δύο εκδοχές της Αντίστασης. Είναι και

3. Το 1964, η κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου υπό τον Γ. Παπανδρέου επιχείρησε να καθιερώσει την επέτειο της Απελευθέρωσης, καθώς και τον κρατικό εορτασμό της επετείου της ανατίναξης της γέφυρας του Γοργοποτάμου (25 Νοεμβρίου). Πολύ πρόσφατα, από τον Οκτώβριο του 2015, ξεκίνησε η πραγματοποίηση μιας σειράς εκδηλώσεων, εκθέσεων και δράσεων στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας «Η Αθήνα Ελεύθερη», με στόχο επίσης την καθιέρωση της 12ης Οκτωβρίου ως εθνικής εορτής.
4. Βλ. Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες. Δ΄ 1 Γενάρη 1941 – 31 Δεκέμβρη 1944*, Αθήνα, Ίκαρος, 1977.

η «Χ», η οποία έχει ταμπουρωθεί σε κάποια κτίρια κοντά στην Ομόνοια και δεν διστάζει να πυροβολήσει – ακόμα και τις μέρες της Απελευθέρωσης. Τις μέρες της γιορτής έχουμε κάποιους νεκρούς.

Κυβέρνηση, ακόμη, δεν υπάρχει. Στις 12 Οκτωβρίου υπάρχουν μεν κάποιοι κυβερνητικοί εκπρόσωποι στην Αθήνα, αλλά η κυβέρνηση η ίδια βρίσκεται, ακόμα, στην Ιταλία και θα έρθει, μαζί με βρετανικά στρατεύματα, στις 18 Οκτωβρίου. Τότε θα γίνει και η μεγάλη συγκέντρωση στο Σύνταγμα όπου ο Γεώργιος Παπανδρέου, στον λόγο του, θα πει το γνωστό: «Πιστεύομεν εις την Λαοκρατίαν».[5]

Ι.Π.: Πράγματι, η Αθήνα είναι χωρισμένη. Όλες οι συνοικίες και ο Πειραιάς βρίσκονται στα χέρια των στρατευμάτων του ΕΛΑΣ. Είναι μία ελεύθερη πόλη πολύ πριν την αποχώρηση των Γερμανών, ενώ στο κέντρο της έχουν οχυρωθεί σε διάφορα ξενοδοχεία «εθνικές οργανώσεις», οι οποίες αποτελούν τον περίφημο «Εθνικό Στρατό Αθηνών». Εδώ, πρέπει να κάνουμε μία παρένθεση και να πούμε ότι η κυβέρνηση Παπανδρέου, ακριβώς επειδή δεν θεωρεί αξιόπιστη την ΕΑΜικά παράταξη και τους υπουργούς του ΕΑΜ, ανησυχεί πάρα πολύ –όπως και οι Βρετανοί– ότι το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ θα μπουν να ελευθερώσουν την Αθήνα.

Από τον Αύγουστο του 1944, ο Παπανδρέου, προσωπικά, δίνει διαταγή στον Παναγιώτη Σπηλιωτόπουλο,[6] τον οποίον έχει κάνει στρατιωτικό διοικητή Αττικής, να μαζέψει έμπιστες ομάδες της χωροφυλακής και της αστυνομίας, την αντικομμουνιστική οργάνωση «Χ» κ.ά., και να τους οχυρώσει σε ξενοδοχεία στο κέντρο της πόλης. Εκείνο το ελεύθερο τμήμα της πόλης φρουρείται από αυτούς, με βρετανικά όπλα, τα οποία παραλαμβάνουν από ένα μικρό λιμανάκι στο Πόρτο Ράφτη. Είναι οχυρωμένοι σε διάφορα κτίρια και στις 15 Οκτωβρίου, την ημέρα της μεγάλης διαδήλωσης, – χίτες μάλλον– χτυπούν από το ξενοδοχείο *Ερμής*· υπάρχουν οκτώ νεκροί και περίπου ογδόντα τραυματίες. Το ΕΑΜ, αποδεχόμενο τις συμφωνίες, δεν κάνει χρήση των όπλων, περιορίζεται σε καταγγελίες.[7] Και στο σημείο αυτό έχει ενδιαφέρον να τονίσουμε ότι μετά τη λέξη «λαοκρατία», η επόμενη λέξη που χρησιμοποιήθηκε, από τις 15 Οκτωβρίου και μετά, ήτανε «αυτοσυγκράτηση».

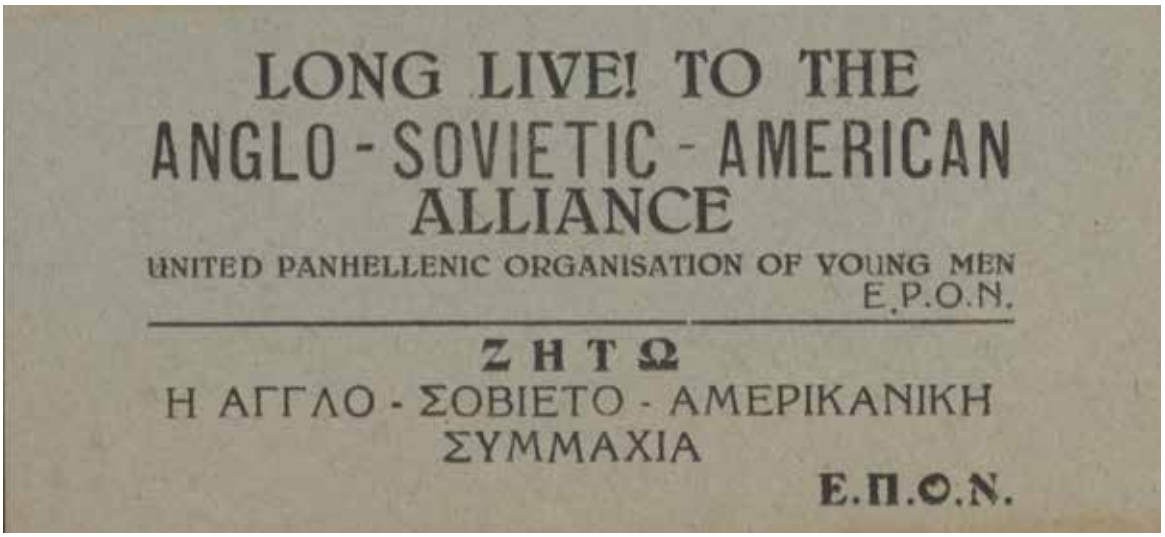

Τρικ της ΕΠΟΝ, 10/1944 (ΑΣΚΙ / Αρχείο ΕΠΟΝ)

5. Βλ. Γεώργιος Παπανδρέου, *Ο λόγος της απελευθερώσεως,* Αθήνα, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1944, σ. 13.
6. Ο Παναγιώτης Σπηλιωτόπουλος (1891-1962), στρατιωτικός που έφτασε μέχρι τον βαθμό του αντιστράτηγου, ορίστηκε, τον Ιούλιο του 1944, αντιπρόσωπος της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης και του Συμμαχικού Στρατηγείου στην κατεχόμενη Ελλάδα, ενώ τον Αύγουστο, ενόψει της Απελευθέρωσης, διορίστηκε από τον Γ. Παπανδρέου στρατιωτικός διοικητής Αττικής. Την περίοδο αυτήν προχώρησε στη μετατροπή μιας σειράς αντι-ΕΑΜικών αθηναϊκών οργανώσεων (όπως η «Χ», η ΡΑΝ, η Εθνική Δράση, ο ΕΔΕΣ Αθήνας, η ΠΕΑΝ και η Ιερή Ταξιαρχία) σε μονάδες του στρατού. Οι μονάδες αυτές, μαζί με την 3η Ορεινή Ταξιαρχία, τα σώματα ασφαλείας και άλλες ένοπλες ομάδες, πολέμησαν στα Δεκεμβριανά στο πλευρό των βρετανικών στρατευμάτων. Ο Π. Σπηλιωτόπουλος διετέλεσε, επίσης, αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού (1946-1947), υπουργός σε υπηρεσιακές κυβερνήσεις και γενικός γραμματέας του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού.
7. Αναφέρεται στο Συνέδριο του Λιβάνου (17-20 Μαΐου 1944) και στη Συμφωνία της Καζέρτας (26 Σεπτεμβρίου 1944).

Διαδήλωση «εθνικών οργανώσεων», 15/10/1944 (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

ΤΟ ΕΑΜ, ΟΙ «ΕΘΝΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ» ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΜΜΑΧΟΙ

Η.Ν.: Να πούμε εδώ ότι, ενώ η κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου έρχεται μαζί με βρετανικά στρατεύματα, ο ΕΛΑΣ –ο τακτικός ΕΛΑΣ– μένει εκτός Αθηνών. Ο ΕΛΑΣ που βρίσκεται στην Αθήνα είναι ο εφεδρικός ΕΛΑΣ, που είχε δράση, κατά την περίοδο της Κατοχής, στην πόλη. Είναι τελείως διαφορετική η κατάσταση στη Θεσσαλονίκη, όπου οι τακτικές μονάδες του ΕΛΑΣ μπαίνουν στην πόλη και την απελευθερώνουν. Σε αυτό το πλαίσιο, θα ήθελα να ρωτήσω τον Χάγκεν για το ποιες είναι οι προθέσεις των Βρετανών εκείνη τη στιγμή και ποια η αντιμετώπιση του κόσμου. Δηλαδή, από τη μία είναι σύμμαχοι, τους πανηγυρίζουμε, τους υποδεχόμαστε, από την άλλη, είμαστε και αρκετά καχύποπτοι ως προς το τι επιδιώκουν.

Χ.Φ.: Η καχυποψία υπάρχει από όλες τις πλευρές. Φυσικά, ο φόβος του Γ. Παπανδρέου δεν είναι αν θα απελευθερώσει ο ΕΛΑΣ την Αθήνα, αλλά αν θα την καταλάβει κιόλας. Ενώ οι Βρετανοί είναι της άποψης ότι ο ΕΛΑΣ αποτελεί μεν μία οπλισμένη και δυναμική μερίδα του λαού, αλλά μειοψηφική, όχι πλειοψηφική. Υπάρχουν αρκετές εκθέσεις για αυτό το θέμα· ότι η ΕΑΜικά πλευρά είναι απλώς πιο καλά οργανωμένη, ενώ οι άλλοι αποτελούν τη «silent majority» (σιωπηρή πλειοψηφία), που θα λέγαμε σήμερα. Σε αυτήν τη σιωπηρή πλειοψηφία περιλαμβάνουν από πραγματικά αντιστασιακές εθνικιστικές οργανώσεις μέχρι δωσίλογους όλων των αποχρώσεων.

Σε αυτό το σημείο, πρέπει να αναφερθούμε λίγο στα γεγονότα πριν την Απελευθέρωση και να μιλήσουμε για το τι συνέβαινε επί Κατοχής. Ακόμα και εκεί υπάρχουν πάλι διαφορετικές απόψεις. Σίγουρα, την παλιά, παγιωμένη θέση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και της Αριστεράς, ότι οι Άγγλοι συνειδητά προκάλεσαν τον Εμφύλιο, δεν την υποστηρίζω και

δεν υποστηρίζεται και από τα έγγραφα.[8] Όμως το ότι ο ίδιος ο Τσόρτσιλ θεωρούσε ότι ήταν προς το συμφέρον της Μεγάλης Βρετανίας να χτυπήσει πρώτη η Αριστερά ώστε στη συνέχεια να δώσει τη δέουσα απάντηση και να ξεμπερδέψει με αυτήν τη μακροχρόνια απειλή, αποτελεί ένα υπαρκτό θέμα· με πολύ λεπτές, βέβαια, αποχρώσεις.

Ο πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου, ο βρετανός στρατηγός Ρόναλντ Σκόμπι και μέλη της ελληνικής κυβέρνησης κατά την τελετή έπαρσης της ελληνικής σημαίας στην Ακρόπολη, 18/10/1944.
Πηγή: Imperial War Museum (ΑΣΚΙ / Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

8. Παρόμοια διάσταση απόψεων υπήρχε και εξακολουθεί να υπάρχει στο ερώτημα αν τα κινήματα στον Βασιλικό Ελληνικό Στρατό Μέσης Ανατολής (ΒΕΣΜΑ) –και ιδίως η ανταρσία του Απρίλη 1944– οφείλονταν σε αγγλική προβοκάτσια. Παραμονές της διάσκεψης του Λιβάνου η αντιπροσωπεία της Αριστεράς (Α. Σβώλος, Π. Ρούσος, Μ. Πορφυρογένης) απολογήθηκε τηλεγραφικώς στον Τσόρτσιλ για τις «παράφρονες πράξεις ανευθύνων προσώπων». Μολονότι ο Π. Ρούσος αργότερα τις μετονόμαζε ενδοκομματικά σε «πανστρατιωτική εξέγερση», οι υποψίες του Γ. Σιάντου και του Ν. Ζαχαριάδη εκδηλώνονταν κάθε τόσο κεκαλυμμένα ή ανοιχτά. Στις αρχές του 1946 ο Γιάννης Σαλάς, γ.γ. των αντιφασιστικών οργανώσεων του Στρατού, του Ναυτικού και της Αεροπορίας, σε δύο εκθέσεις προς το Π.Γ. (και επακόλουθη ανάκριση από εντολοδόχο της κομματικής ηγεσίας) απέρριψε απολύτως την επινόηση του Ν. Ζαχαριάδη για «αγγλικό δάκτυλο». Ο Στρατής Τσίρκας (Γιάννης Χατζηανδρέας) υπήρξε στενός συνεργάτης του Γ. Σαλά, ενώ μεταπολεμικά αγωνίστηκε για τη λογοτεχνική δικαίωση του κινήματος. Στην τελευταία συνέντευξη πριν το θάνατό του [*Διαβάζω*, τχ. 29 (1980)], επανήλθε στο ζήτημα, παραπέμποντας, μάλιστα, στο άρθρο του Χ. Φλάισερ, «The "Anomalies" in the Greek Middle East Forces, 1941-1944», *Journal of the Hellenic Diaspora*, τ. 3 (1978), σ. 5-36. Ο Χ. Φλάισερ πραγματεύεται το θέμα αυτό στον τρίτο τόμο της ελληνικής έκδοσης του βιβλίου *Στέμμα και Σβάστικα*, που θα κυκλοφορήσει το 2021.

Όσον αφορά τον ελληνικό λαό, υπάρχει, αρχικά, ένα μεγάλο ρεύμα «αγγλοφιλίας», το οποίο οι γερμανικές πηγές προφανώς βλέπουνε με μισό μάτι. Αυτό το ρεύμα σιγά-σιγά διαβρώνεται συρρικνώνεται, για διάφορους λόγους. Υπάρχει, για παράδειγμα, και η άκρα Δεξιά, που δεν χωνεύει τους Άγγλους επειδή καλέσανε τον ΕΛΑΣ στον Λίβανο· όλες αυτές οι μικρές οργανώσεις που συνασπίστηκαν και δημιούργησαν τον Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Σύνδεσμο (ΠΑΣ), όπως ο Παναγιώτης Σιφναίος και άλλοι.[9] Έχω ακόμα και γράμματα, μεταπολεμικά, που λένε ότι για αυτήν την τακτική των Άγγλων έπρεπε να υπάρξει μία δεύτερη δίκη της Νυρεμβέργης που να καταδικάζει τον Γούντχαουζ και τον Μάγιερς.[10]

Η.Ν.: Αυτά γίνονται από την Εθνική Δράση και τις άλλες δεξιές οργανώσεις.

Χ.Φ.: Ακριβώς. Δεν συνεπάγεται, δηλαδή, ότι όσο πιο δεξιός είσαι, τόσο πιο κοντά βρίσκεσαι στους Άγγλους, ούτε ότι οι Άγγλοι αποτελούν μία μονολιθική ομάδα. Ο Κρις Γούντχαουζ, π.χ., συνήθως στις αριστερές πήγες αναφέρεται με πολύ μελανά χρώματα, ενώ ο Έντι Μάγιερς θεωρείται ο τίμιος στρατηγός κ.λπ. Όμως, ο Γούντχαουζ, με τον τρόπο του, με τα δικά του κριτήρια, ήταν φιλέλληνν, ενώ ο στρατηγός Μάγιερς έλεγε ότι δεν έχει συναντήσει ποτέ έναν τίμιο Έλληνα. Υποστήριζε ότι οι Έλληνες είναι Ασιάτες και δεν μπορείς να τους εμπιστεύεσαι. Και ο Μάγιερς θέλει να προκαλέσει Εμφύλιο, θεωρεί ότι μια τέτοια εξέλιξη θα συνέφερε την Αγγλία. Αλλά αυτά τα γράφει στις εκθέσεις, όχι στο βιβλίο του. Ο Γιώργος Θεοτοκάς, όταν πια βαδίζουμε προς τα Δεκεμβριανά και η αγγλική πολιτική γίνεται όλο και πιο σκληρή και άκαμπτη, γράφει πολύ χαρακτηριστικά ότι διακρίνει πλέον στη στάση των Άγγλων «κάτι το γερμανικό».[11]

ΑΥΤΟΣΥΓΚΡΑΤΗΣΗ

Η.Ν.: Θα ξαναγυρίσω σε αυτό που είπε η Ιωάννα, ότι η «λαοκρατία» αντικαθίσταται από το σύνθημα της «αυτοσυγκράτησης». Νομίζω ότι το ΕΑΜ, από την άφιξη της κυβέρνησης, στις 18 Οκτωβρίου, επιλέγει την αυτοσυγκράτηση. Τουλάχιστον επί έναν μήνα, μέχρι τα μέσα Νοεμβρίου, επιθυμούν και ελπίζουν σε αυτό που ονομάζουν «ομαλή δημοκρατική εξέλιξη» και, βέβαια, στην τιμωρία των δωσιλόγων. Τα Τάγματα Ασφαλείας έχουν περιοριστεί σε κάποιες φυλακές ή σε κάποιους στρατώνες. Παραμένουν δύναμη εφεδρείας, βέβαια, αλλά προς το παρόν είναι υπό τιμωρία.

Αυτό που, ίσως, θα πρέπει να συγκρατήσουμε είναι η σκληρή στάση του Τσόρτσιλ, ο οποίος σχεδόν επιδιώκει τη σύγκρουση με το ΕΑΜ –μια σύγκρουση που, προφανώς, δεν θέλει να χρεωθεί ο ίδιος– και η τρομερή εμμονή του με την παλινόρθωση της μοναρχίας. Ενώ όλο το κλίμα είναι σαφώς αντιμοναρχικό, ο ίδιος επιμένει στο ότι πρέπει να επιστρέψει ο Γεώργιος – και αυτό είναι ένα επιπλέον στοιχείο που οδηγεί στην αδυναμία συνεννόησης μεταξύ των ΕΑΜικών και των μη ΕΑΜικών δυνάμεων.[12]

Ι.Π.: Άλλωστε στη συνάντηση του Τσόρτσιλ με τον Παπανδρέου στη Ρώμη, τον Αύγουστο, η μοναρχία είναι το πρώτο θέμα το οποίο συζητείται. Στη συνάντηση παρίσταται και ο μεγάλος αυλάρχης εκ μέρους του βασιλέως, ο οποίος, κανονικά, δεν έχει θεσμικό ρόλο σε μία συνάντηση πρωθυπουργών. Υπάρχει το πρακτικό αυτής της συνάντησης στο

9. Ο Παναγιώτης Σιφναίος (1904-1979) ήταν δημοσιογράφος και πολιτικός με στενές σχέσεις με τον Σπύρο Μαρκεζίνη, τον οποίον σωστά χαρακτήριζε ως «βασικό πολιτικό εγκέφαλο πολλών οργανώσεων» του εθνικόφρονος φάσματος. (Επιστολή στον Χ.Φ., 12.3.1975). Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ο Π. Σιφναίος υπήρξε επικεφαλής της φιλοβασιλικής αντιστασιακής οργάνωσης Εθνική Δράσις. Από τα τέλη του 1943 η Εθνική Δράσις πρωτοστάτησε στη δημιουργία του ΠΑΣ, σε μια προσπάθεια συντονισμού των αθηναϊκών αντι-ΕΑΜικών «εθνικών οργανώσεων».

10. Ο Κρις Γούντχαουζ (C.M. Woodhouse, 1917-2001) υπήρξε υπαρχηγός και, στη συνέχεια, αρχηγός της Βρετανικής και –μετά την ένταξη και αμερικανών αξιωματικών– της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής στην Ελλάδα. Τον Νοέμβριο του 1943 αντικατέστησε επίσημα τον ταξίαρχο Έντι Μάγιερς (E.C.W. Myers, 1906-1997). Και οι δύο εξέδωσαν βιβλία, καταθέτοντας την εκδοχή τους για τα γεγονότα της Κατοχής, την ελληνική Αντίσταση και τις επιλογές της βρετανικής πολιτικής. Τα βιβλία εκδόθηκαν στα ελληνικά μετά την πτώση της χούντας. Βλ. C.M. Woodhouse, *Το μήλο της έριδος. Η ελληνική Αντίσταση και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*, μτφρ.: Κ.Μ., Αθήνα, Εξάντας, 1976 και E.C.W. Myers, *Η ελληνική περιπλοκή. Οι Βρετανοί στην κατεχόμενη Ελλάδα*, μτφρ.: Λουκάς Θεοδωρακόπουλος, Αθήνα, Εξάντας, 1975. Σε οκτασέλιδη χειρόγραφη απάντηση σε ερωτήσεις του Χ. Φλάισερ, ο Π. Σιφναίος έγραψε: «Όσον αφορά τον ρόλο των Myers και Woodhouse (...) κάποια μέρα η Ιστορία θα στήσει ένα δικαστήριο Nüremberg για αυτούς» (Επιστολές 12.3. και, δευτερευόντως, 29.3., 22.4.1975).

11. Βλ. Γιώργος Θεοτοκάς, *Τετράδια ημερολογίου 1939-1953*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1988, σ. 526.

12. Βλ. ενδεικτικά Θανάσης Σφήκας, *Με τον Μέτερνιχ ή με τον Πάλμερσον; Οι Βρετανοί και ο Δεκέμβριος του 1944*, Αθήνα, Ζήτη, 2015 και του ίδιου, *Το «χωλό άλογο». Οι διεθνείς συνθήκες της ελληνικής κρίσης (1941-1949)*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007.

Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη που παρίστατο ως υφυπουργός των εξωτερικών.[13] Ο Τσόρτσιλ θέλει να ξεμπερδεύει με την Ελλάδα όσο πιο γρήγορα γίνεται και νομίζω ότι θέλει να ξεμπερδεύει και με τον πιο ανώδυνο τρόπο. Εάν οι Έλληνες είναι διατεθειμένοι να σκοτωθούν μεταξύ τους, ο ίδιος θα ενισχύσει την πόλωση, χωρίς να πάρει το βάρος της ευθύνης για τη σύγκρουση και φυσικά χωρίς να διαταράξει τη «Συμμαχία των τριών» (Μ. Βρετανία, ΗΠΑ και ΕΣΣΔ). Για τους Άγγλους, η Ελλάδα αποτελεί πρόβλημα. Ο βρετανικός στρατός είναι, ήδη, πολύ κουρασμένος, το μέτωπο στην Ιταλία είναι ακόμη ανοικτό και κυρίως δεν υπάρχουν τα αποθέματα εκείνα, στρατιωτικά και οικονομικά, που μπορούν να στηρίξουν έναν ελληνικό εμφύλιο πόλεμο.

Η.Ν.: Επίσης, η βρετανική κοινή γνώμη είναι αντίθετη σε μία βρετανική επέμβαση στην Ελλάδα. Σε μεγάλο βαθμό, δηλαδή, δεν είναι ο παντοδύναμος πρωθυπουργός που έχει την κοινή γνώμη μαζί του σε ό,τι κάνει. Του χρειάζεται, ακριβώς, η αφορμή για να το κάνει.

ΜΙΑ ΕΥΘΡΑΥΣΤΗ ΕΙΡΗΝΗ

Ι.Π.: Υπάρχει, πάντως, όπως είπαμε, διάχυτη δυσπιστία, ακόμα και στους Εγγλέζους. Θυμάμαι αυτήν την πρώτη ανακοίνωση, μετά τη νύχτα της 12ης προς 13η Οκτωβρίου, που περιμένουν ότι μπορεί ο ΕΛΑΣ να κατέβει στο κέντρο της πόλης. Γράφει: «Ησυχία, απόλυτη ησυχία παντού»· και το λένε με ανακούφιση, ακόμα και οι ίδιοι οι Βρετανοί.[14]

Η.Ν.: Ας μιλήσουμε λίγο για αυτόν τον πρώτο μήνα της Απελευθέρωσης. Νομίζω ότι ήταν ένα σπάνιο διάλειμμα μετά από όλη τη νύχτα της Κατοχής. Βγαίνουν αιτήματα στην επιφάνεια, προσπαθούν οι άνθρωποι να συνεννοηθούν μεταξύ τους· νομίζω ότι αυτόν τον πρώτο μήνα η χαρά που εκφράστηκε στις 12 Οκτωβρίου, παρά τη δυσπιστία και τις μικροσυγκρούσεις, υπήρχε και διατηρήθηκε. Ο κόσμος θεωρούσε ότι, πλέον, τελείωσε η νύχτα και είμαστε στην αυγή, στη χαραυγή...

Ανταρτοομάδα γυναικών της IInς Μεραρχίας του ΕΛΑΣ στη Χασιά Αττικής, 11/1944
(ΑΣΚΙ / Φωτογραφικό Αρχείο Νίκου Μάργαρη)

Χ.Φ.: ...και είχε την ελπίδα...

Η.Ν.: ...την ελπίδα και την επιθυμία.

Ι.Π.: Να ξαναγυρίσω λίγο στον ΕΛΑΣ και στην Αριστερά. Κατηγορήθηκαν από την ίδια την Αριστερά ότι ήταν λάθος που δεν μπήκαν στην Αθήνα και ότι δεν υπήρχε σχέδιο. Οι αντίπαλοι είπαν ότι δεν είχαν, ενδεχομένως, και τις δυνάμεις. Σχέδιο κατάληψης της Αθήνας υπάρχει, βέβαια, από το 1943, εκπονημένο από τον φοβερό Έκτορα, τον Θόδωρο Μακρίδη[15] δηλαδή, με εντολή Ιωαννίδη.[16] Το σχέδιο αυτό δεν εφαρμόστηκε ούτε στην Απελευθέρωση ούτε στα Δεκεμβριανά.

Η.Ν.: Αντίστοιχο σχέδιο κατάληψης της Αθήνας υπήρχε και από τον ΕΔΕΣ. Ποιος θα ήταν ο «κρατών της πρωτευούσης» είχε μεγάλη σημασία ήδη από τα πραξικοπήματα του Μεσοπολέμου.[17]

13. Το Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη απόκειται στην Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα.
14. Βλ. *Χρονολόγιο γεγονότων 1940-1944. Από τα έγγραφα του βρετανικού υπουργείου των εξωτερικών Foreign Office 371, τ. Β΄, 1944*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 2004.
15. Ο Θεόδωρος Μακρίδης (1899-1981) ήταν στρατιωτικός και αντιστασιακός, γνωστός με το ψευδώνυμο «Έκτορας». Ήταν στρατιωτικός σύμβουλος του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ. Μετά την ήττα του ΕΛΑΣ στα Δεκεμβριανά, συμμετείχε στις διαπραγματεύσεις που οδηγήσαν στην υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας. Μετά τον πόλεμο εξορίστηκε για την πολιτική και στρατιωτική του δράση.
16. Ο Γιάννης Ιωαννίδης (1900-1967) ήταν ηγετικό στέλεχος και βουλευτής του ΚΚΕ, αντιστασιακός, οργανωτικός γραμματέας του ΚΚΕ την περίοδο της Κατοχής, εθνοσύμβουλος Βόλου στη Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), μέλος της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης και της ηγεσίας του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ) την περίοδο του Εμφυλίου.
17. Για τον ΕΔΕΣ, βλ. ενδεικτικά Βαγγέλης Τζούκας, *Ο ΕΔΕΣ 1941-1945. Μια επανεκτίμηση*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2017. Για τη σημασία της Αθήνας βλ. επίσης Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «"Ο κρατών της πρωτευούσης...": ΡΑΝ, 1943-1944», *Κλειώ*, τχ. 3 (καλοκαίρι 2006), σ. 97-120.

Β΄ ΜΕΡΟΣ

Η.Ν.: Πριν προχωρήσουμε τη συζήτησή μας, να διαβάσουμε ένα κείμενο που έχει στείλει ο πρόεδρος των ΑΣΚΙ και γνωστός ιστορικός Σπύρος Ι. Ασδραχάς. Δεν αναφέρεται, τόσο, στην απελευθέρωση της Αθήνας, όσο στην ιδιαίτερη πατρίδα του, τη Λευκάδα.

Ι.Π.: *Intermezzio* είναι ο τίτλος και είναι συνέχεια, με έναν τρόπο, της προηγούμενης μαρτυρίας, που διαβάσαμε πριν 15 μέρες.[18]

Μαρτυρία Σπύρου Ι. Ασδραχά: Intermezzio

Έζησα δύο απελευθερώσεις στους μικρούς μου τόπους, την πόλη της Λευκάδας και την Περατιά. Περατιά σημαίνει το αντίπερα, δύο στεριές, τις χωρίζει η θάλασσα. Συνεπώς, η Περατιά παίρνει το όνομά της από τη Λευκάδα, όχι μόνο το χωριό αλλά η ευρύτερη περιοχή. Για την πρώτη απελευθέρωση σας μίλησα, πάνε δύο εβδομάδες τώρα, όταν σας έλεγα για τους πρώτους ΕΛΑΣίτες που είδα. Η δεύτερη απελευθέρωση, αυτή που έζησα στη Λευκάδα, ήταν πικρόχολη. Στην Περατιά, ανάμεσα στους αντάρτες, ήταν ένας χωριατσέλος Λευκαδίτης, μικρό παιδί, θα έλεγα, παρά έφηβος. Έπαιρνε στα σοβαρά τα μικρά καθήκοντα που του ανέθεταν και, βέβαια, ήταν ένοπλος – δεν ξέρω αν συνεχώς ή περιστασιακά. Κάποια μέρα, έγραψε και αυτός ένα σύνθημα στο σχολειό του χωριού: «ΕΛΑΣΙ». «ΕΛΑΣΙ» για αυτόν ήταν ο ΕΛΑΣ, το ΕΛΑΣΙ, λες και να το παρομοίαζε με κανένα θεριό, με το θελέσι, λόγου χάριν.[19]

Απέναντι, στη Λευκάδα, είχαν συγκεντρωθεί ΕΔΕΣίτες και «μπερέοι». Οι τελευταίοι ήταν κάτι σαν τα Τάγματα Ασφαλείας. Τους ονοματίζαμε κατσαπλιάδες, καθώς σας έλεγα την προηγούμενη φορά. Κάποια στιγμή, έγινε μία συνεννόηση και επιτράπηκε η ελευθεροεπικοινωνία. Έρχονταν από τη Λευκάδα και πήγαιναν άλλοι σ' αυτή. Μαζί με τις ψείρες είχαν πέσει και αρρώστιες του δέρματος: ψώρα, σταφυλοκοκκίαση. Επωφελούμενοι από την ελευθεροεπικοινωνία περάσαμε στην πόλη μας. Εκεί ήταν μία εμπειρική γιάτρισσα, η κυρά Μαρία, που με μία αλοιφή με βάση το κατράμι, γιάτρευε, μέσα σε λίγες ημέρες, τα πάθη του δέρματος. Κάποια στιγμή, ο ΕΛΑΣ κυριεύει το νησί της Λευκάδας και οι φερτοί, αλλά νομίζω και οι ντόπιοι του ΕΔΕΣ και των συνεργατών, μαζεύτηκαν στο κάστρο. Όταν ξεκαθάρισε από αυτούς τους ανθρώπους η πόλη και ήταν πλέον στα χέρια του ΕΛΑΣ, άρχισαν οι ντόπιοι να ξεβρομίζουν κάποια ερείπια που άφησε ο πόλεμος και η πυρκαγιά.

Είχαμε έναν ζήτουλα, Σκιαδά τον έλεγαν, έσκιζε τα ρούχα του και τα 'δενε με σύρματα. Ωραία φυσιογνωμία, με άσπρα γένια. Ολύμπιο Διακονιάρη τον έλεγα μέσα μου και ξαφνικά τον βλέπω εκεί που καθάριζαν τον τόπο και φωνάζει: «Σήμερα έχω το χέρι, έχω και το μαχαίρι». Πολύ αργότερα, ο Χόμπσμπαουμ με βοήθησε να καταλάβω, διαφορετικά από ό,τι τότε, αυτόν τον κυνικό, πρωτόγονο, θα έλεγα, επαναστάτη. Και βέβαια, μία ευεξία με κυρίευε. Εγώ και οι συνομήλικοί μου θα περνούσαμε από το δημοτικό στο γυμνάσιο και θα γραφόμασταν στη μαθητική ΕΠΟΝ, όπως και έγινε. Τούτη όμως η χαρά και η χάρη κράτησε λίγο. Μετά τη Βάρκιζα ήρθε παραταγμένο ένα Σώμα Εθνοφυλακής. Ο χωριατσέλος με το ΕΛΑΣΙ, ένοπλος, φρουρούσε ένα κτίριο. Είχε απομακρυνθεί λίγο από αυτό, όταν ένας εθνοφύλακας

18. Αναφέρεται στην εκπομπή «Τι ήταν και τι ήθελε το ΕΑΜ;», που μεταδόθηκε στις 29/9/2013. Μπορείτε να την ακούσετε στο mixcloud: https://www.mixcloud.com/aski/2992013-τι-ήταν-και-τι-ήθελε-το-εαμ/ (ημερομηνία ανάκτησης: 19/12/2020).

19. Ο ποιητής Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, στο έργο του *Φωτεινός* [1879], στο «Άσμα Πρώτον», γράφει: «εσύ, θελέσι, στέκεσαι και βλέπεις τη σπορά μας να την πατούν οι αλλόφυλοι και χάσκεις...». Και στη σημείωση αναφέρει: «θελέσι, περίεργος λέξις: σημαίνει συνήθως κτήνος τερατώδες, ως εκ του όγκου του, βαρύ. Όφις εκτάκτου μεγέθους ή άνθρωπος ηρακλείου οργανισμού, αλλά νωθρού πνεύματος». Βλ. «θελέσι (το)» – Λεξικό του Λευκαδίτικου Γλωσσικού Ιδιώματος, https://lexikolefkadas.gr/thelesi-to (ημερομηνία ανάκτησης: 19/12/2020).

βγήκε από τη σειρά του και του σβούριξε ένα δυνατό ξεμπάχαλο. Δυο-τρεις ΕΛΑΣίτες κατέβασαν τα όπλα. Το επεισόδιο αποσοβήθηκε, αλλά εγώ αισθάνθηκα –φαντάζομαι μαζί με τον χωριατσέλο– μία τρομερή ταπείνωση και μία ανεκδήλωτη αγανάκτηση, έναν πόνο στο στομάχι σάμπως να είχα καταπιεί καυτό νερό. Έλεγα ότι τα ξενομαζώματα είχαν μαζωχτεί στο κάστρο, παραδόθηκαν ή έφυγαν, και εδώ αρχίζει ο μύθος που φύτρωνε στα παιδικά μας μυαλά.

Όταν πια το κάστρο το είχαν οι ΕΛΑΣίτες και ανάμεσά τους ο Ντίνος Γεωργαλής, καλός ποδοσφαιριστής όπως έλεγαν, παρουσιάστηκε το Πολεμικό «Πάνθηρ» για να περισυλλέξει τους ήδη φευγάτους και να τους πάει στην Κέρκυρα, και βγήκε λόγος ότι έριξαν από το πολεμικό έναν όλμο και ο Ντίνος Γεωργαλής, με την ποδοσφαιρική του δεινότητα, τον κλώτσησε και τον ξαναέριξε στον «Πάνθηρα». Έτσι σπέρνονται οι μύθοι και τους πιστεύουμε, γιατί θέλουμε τους αντάρτες να είναι θεόκτιστοι, όπως και στα τραγούδια μας. Και αυτά τα τελευταία προέκτειναν τους μικροτόπους μας σε όλη τη χώρα, αυτά δίναν το συνεχές του αγώνα και της ελπίδας σε εμάς τα παιδιά και όχι οι πληροφορίες και ο συνοδός τους, δηλαδή ο θρύλος.

Κάποια στιγμή, ήρθαν και οι Εγγλέζοι. Τους υποδέχτηκαν με ελληνικές, αγγλικές, ρωσικές, αμερικανικές και γαλλικές σημαίες. Έφεραν και κάτι κοντοκιανούς από το Νεπάλ, με μπαλτάδες, «Γκούρκας» τους έλεγαν, κρέας δηλαδή, στα κανόνια. Οι πατριώτες μου έλεγαν ότι είχαν και ουρά. Ήρθαν και κάποιοι εντυπωσιακοί Ινδοί με τα σαρίκια τους. Και το μόνο καλό που μου έμεινε από την παρουσία τους ήταν τα έντυπα που διακινούσε η ΡΑΦ και, ανάμεσά τους, η πρώτη μορφή της Αγγλοελληνικής Επιθεώρησης και ίσως και το περιοδικό ΑΕΡΑ. Άλλες καλές αναμνήσεις δεν μου απόμειναν απ' αυτούς τους συμμάχους. Αλλά και πάλι, θέλω να πω ότι αυτοί οι φερτοί του ΕΔΕΣ και των άλλων δεν ήταν της ίδιας κοπής και υπήρχαν κάποιοι που μας προστάτευσαν, χωρίς αντάλλαγμα. Άνθρωποι που θα τους θέλαμε δίπλα μας και όμως δεν ήταν. Ο διχασμός, περνάει μέσα μου πολλά μονοπάτια.

Απελευθέρωση Θεσσαλονίκης, 15/10/1944 (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ: ΜΙΑ ΜΑΚΡΑ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Η.Ν.: Η μαρτυρία του Σπύρου Ασδραχά μάς δίνει την αφορμή να πούμε και μερικά πράγματα για την Απελευθέρωση, όχι μόνο στην Αθήνα, αλλά και στις υπόλοιπες περιοχές της Ελλάδας. Π.χ., κάναμε μία νύξη για τη Θεσσαλονίκη, ας δούμε λίγο το σύνολο της Μακεδονίας. Τι έγινε;

Ι.Π.: Νομίζω ότι η Φλώρινα είναι η τελευταία πόλη που απελευθερώνεται και είναι την 1η ή στις 2 Νοεμβρίου.

Χ.Φ.: Ο τελευταίος Γερμανός περνάει τα σύνορα στις 2 Νοεμβρίου, αλλά ας μην ξεχνάμε ότι μερικοί έμειναν με τον ΕΛΑΣ.

Η.Ν.: Έμειναν κάποιοι με τον ΕΛΑΣ; Στην Αθήνα;

Χ.Φ.: Και στην Αθήνα! Ένας συνεργάτης του Γερμανικού Επιστημονικού Ινστιτούτου, μάλιστα, ο Ρούντολφ Γκριμ, έμεινε κρυμμένος «αρκετές μέρες» στο υπόγειο του Ρozé Μιλλιέξ, τρόπον τινά συναδέλφου του.[20] Εκατοντάδες αυτόμολοι της Βέρμαχτ, αντιφασίστες, είχαν συμπαραταχθεί με τον ΕΛΑΣ.[21]

Ι.Π.: Κάποιοι γερμανοί αντιφασίστες μείνανε και κάποιοι έλληνες φασίστες ακολούθησαν τα γερμανικά στρατεύματα.

Η.Ν.: Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το Τάγμα του Πούλου[22] και ο Γιοσμάς, που εμπλέκεται και στη δολοφονία Λαμπράκη.[23]

Ι.Π.: Το Τάγμα του Πούλου πολέμησε στο πλευρό των Γερμανών στην Αυστρία και Βαυβαρία μέχρι και τον Απρίλιο. Να πούμε μία κουβέντα για την ανατολική Μακεδονία και Θράκη, που είναι ιδιαίτερες περιπτώσεις γιατί, εκεί, υπάρχει

20. Ρozé Μιλλιέξ, *Ημερολόγιο και μαρτυρίες του Πολέμου και της Κατοχής*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1982, σ. 56, 58. Βλ. επίσης συνεντεύξεις Χ.Φ. με Ρ. Γκριμ και Ρ. Μιλλιέξ. Ο Roger Milliex, (1913-2006) ήταν γάλλος διανοούμενος με σημαντική δράση στην Ελλάδα. Διετέλεσε διευθυντής σπουδών του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών. Στη διάρκεια της Κατοχής, μαζί με τη σύζυγό του Τατιάνα, κινητοποίησε τον γαλλικό πνευματικό κόσμο υπέρ της ελληνικής αντίστασης, ενώ τον Δεκέμβριο του 1945, με πρωτοβουλία δική του και του διευθυντή του Γαλλικού Ινστιτούτου Οκτάβιου Μερλιέ, στάλθηκαν για σπουδές στη Γαλλία με το πλοίο Ματαρόα πολλοί νέοι έλληνες επιστήμονες και καλλιτέχνες, ένα τμήμα των οποίων ήταν μέλη του ΚΚΕ. Βλ. Νικόλας Μανιτάκης (επιμ.), *Ματαρόα, 1945. Από τον μύθο στην ιστορία*, Αθήνα, Ασίνη, 2018.

21. Στα δύο γερμανικά κράτη διίσταντο στο έπακρο οι ιστοριογραφικές εκτιμήσεις για τους αυτόμολους, των οποίων η μεγάλη πλειοψηφία αποτελείτο από αριστερούς πρώην κρατούμενους που το 1942-43 αποφυλακίστηκαν υπό όρους για να χρησιμοποιηθούν στα «πειθαρχικά τάγματα 999» ως «τροφή κανονιών» στις γραμμές της Βέρμαχτ η οποία ήδη αιμορραγούσε. Στην ΓΛΔ (Αν. Γερμανία) οι αυτόμολοι «999» υπήρξαν τιμώμενες μορφές, ενώ στο mainstream της ΟΔΓ θεωρούνταν λιποτάκτες και προδότες. Αποτέλεσε είδηση όταν, το 1987-88, ο Χ. Φλάισερ οργάνωσε (στα Ινστιτούτα Γκαίτε και στο Πολεμικό Μουσείο) εκδηλώσεις για την ενδογερμανική αντίσταση στην Ελλάδα, καθώς και μια έκθεση με πρωτογενείς πηγές από το αρχείο του με έναν δίγλωσσο κατάλογο. Βλ. ενδεικτικά, Γρηγόρης Ψαλλίδας, «Die Rezeption des deutschen Widerstands gegen Hitler in Griechenland», στο G. Ueberschδr (επιμ.), *Der deutsche Widerstand gegen Hitler*, Ντάρμστατ 2002. Σταδιακά αναγνωρίστηκε η «οξύμωρη» διαπίστωση ότι ακόμη κι επί «Τρίτου Ράιχ» δεν υπήρχε απόλυτη ταύτιση των εννοιών «Γερμανός» και «Ναζί». Βλ. επίσης, Erik Eberhard, «Γερμανοί αντιφασίστες στις τάξεις του ΕΛΑΣ» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ – Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος – Κατοχή – Αντίσταση 1940-1945*, τ. Γ2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σ. 69-77.

22. Ο Γεώργιος Πούλος (1889-1949) ήταν αξιωματικός, αρχικά, του ελληνικού στρατού και, κατά τη διάρκεια της Κατοχής, συνεργάτης των γερμανικών δυνάμεων. Ήταν ιδρυτής του Ελληνικού Εθελοντικού Σώματος Κρύας Βρύσης, αλλιώς Εθελοντικού Τάγματος Πούλου ή Poulos-Verband. Κατηγορήθηκε για εγκλήματα πολέμου κατά αμάχων, καταδικάστηκε και εκτελέστηκε στο Γουδί στις 11 Ιουνίου 1949.

23. Ο Ξενοφών Γιοσμάς (1906-1975) ή αλλιώς «Φον Γιοσμάς» ήταν δημοσιογράφος, στρατιωτικός και πολιτικός. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής ήταν μέλος των Ταγμάτων Ασφαλείας. Διέφυγε από την Ελλάδα, ακολουθώντας τα γερμανικά στρατεύματα, και μετά την Απελευθέρωση καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο. Γυρίζοντας στην Ελλάδα το 1947 φυλακίστηκε, αλλά αποφυλακίστηκε το 1952 με απονομή χάριτος. Είχε εμπλοκή στη δολοφονία του Γρηγόρη Λαμπράκη και στον τραυματισμό του βουλευτή της ΕΔΑ Γιώργου Τσαρουχά, τον Μάιο του 1963. Βλ. ενδεικτικά Στράτος Δορδανάς, *Η γερμανική στολή στη ναφθαλίνη. Επιβιώσεις του δοσιλογισμού στη Μακεδονία, 1945-1974*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2012.

Lesen!

Weitergehen

ANTIFASCISTISCHES KOMITEE DEUTSCHER SOLDATEN "FREIES DEUTSCHLAND,, - A.K.F.D.

AUFRUF!

AN ALLE DEUTSCHEN SOLDATEN IN GRIECHENLAND!

Offiziere und Soldaten der deutschen Wehrmacht!

Die Stunde der Entscheidung hat geschlagen!

Das nationalsozialistische Deutschland steht vor dem Zusammenbruch. An allen Fronten stuermen unverbrauchte und bestausgeruestete Soldaten mit den modernsten Waffen gegen die deutschen Linien. Die Ostfront ist durchbrochen. Die rote Arbeiter—und Bauerarmee marschiert in Deutschland. Im Westen hat der Angloamerikaner den von der nationalsozialistischen Propaganda als unueberwindlich geruehmten Atlantikwall ueberrannt und sich in Frankreich festgesetzt. Auch fuer die Suedostfront naht die Entscheidung. Die Russen haben eine Grossoffensive gegen Rumaenien und Ungarn augekuendigt. Die Tuerkei hat die diplomatischen Beziehungen zum deutschen Reich abgebrochen. In Griechenland, Albanien und Jugoslavien kaempfen die Andarten fuer die Freiheit ihrer Laender.

In der Heimat wird Tag und Nacht, Stadt fuer Stadt bombardiert bis sie in Schutt und Asche liegt. Unsere Angehoerigen in der Heimat muessen sich fuer den Wahnsinnigen und aussichtslosen Krieg Hitlers zu Tode schinden. Sie muessen hungern und schweigen unter dem Blutterror der Gestapo!

Jeder einsichtige Deutsche weiss, dass der Krieg fuer Deutschland verloren ist!

Auch Du weisst es!

Warum handelst Du nicht danach?

Ziehe die Konsequenzen, verweigere Hitler die Gefolgschaft, nimm Deine Waffen und komm zu uns in die Berge!

Komm zum "Antifaschistischen Komitee deutscher Soldaten — Freies Deutschland (AKFD),,

Προκήρυξη της Αντιφασιστικής Επιτροπής Γερμανών Στρατιωτών, 8/1944 (ΑΣΚΙ / Συλλογή Προκηρύξεων)

βουλγαρική κατοχή. Οι Βούλγαροι εγκαταλείπουν τον Άξονα εγκαίρως και στρατεύονται με τους Συμμάχους. Μένουν στην Ελλάδα, όμως, μέχρι τις 28 Οκτωβρίου. Δεν υπάρχει η παραμικρή διάθεση να αποχωρήσουν. Κατεβαίνει ο Κόκκινος Στρατός, με τον Τολμπούχιν,[24] στα Βαλκάνια, περνάει έξω από την Ελλάδα και κάποια τμήματα μπαίνουν μέσα, ένας λόχος μπαίνει κατά λάθος, αναφέρει ο Ιωαννίδης,[25] μάλλον ήταν λίγο περισσότεροι, όπως μας δείχνουν τα σοβιετικά αρχεία. Προφανώς υπάρχει μία διαπραγμάτευση για το αν θα μπουν σοβιετικά στρατεύματα στην Ελλάδα. Η Συμμαχία δεν το επιτρέπει, ο Τολμπούχιν προχωρά και τότε οι Βούλγαροι, στις 28 Οκτωβρίου, εγκαταλείπουν την ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη.

Η.Ν.: Μόνο κάποιοι σοβιετικοί αξιωματικοί περνούν τα σύνορα, κατεβαίνουν, πίνουν έναν καφέ στην Καβάλα και αποχωρούν. Αυτό αποτελεί, μάλλον, ένδειξη ότι υπάρχει συμφωνία μεταξύ των Συμμάχων. Να αναφέρουμε ότι μερικές μέρες πριν από την απελευθέρωση της Αθήνας έχουμε τη συνάντηση Τσόρτσιλ-Στάλιν στη Μόσχα και την περίφημη συμφωνία ή μη συμφωνία των ποσοστών.[26] Σε κάθε περίπτωση, είναι σαφές ότι υπάρχουν συγκεκριμένες ζώνες επιρροής. Αυτό που λέγεται μετά, ότι η ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος και του ΕΑΜ δεν ήξερε για τη συμφωνία, είναι μάλλον μύθος. Είναι φανερό, όταν κατεβαίνει ο Κόκκινος Στρατός και παραμένει στα σύνορα, όταν υπάρχει σοβιετική αποστολή στον ΕΛΑΣ, ότι δεν περιμένεις ότι αυτή η συμφωνία θα παραβιαστεί.

Ι.Π.: Δεν θα μιλήσω σε αυτήν τη λογική της νομοτελειακής διάθεσης των λαών, με βάση τις επιθυμίες και τα «χαρτάκια» των «μεγάλων», παρότι υπάρχουν, σίγουρα, σφαίρες επιρροής. Το ΕΑΜ ή η ηγεσία του ΚΚΕ –πολύ περισσότερο– καταλαβαίνουν ότι δεν θα έχουν την υποστήριξη των Σοβιετικών, διότι αυτό το μήνυμα έρχεται. Θα θυμίσω όμως την έκφραση του Γιάννη Ιωαννίδη, που λέει πως κοιτάζανε στα μάτια τον ρώσο αξιωματούχο που ήρθε με τη σοβιετική στρατιωτική αποστολή, μήπως από τις εκφράσεις του καταλάβουν τι πρέπει να γίνει.[27]

Η.Ν.: Εκτός από τη Μακεδονία, βέβαια, υπάρχει και η Κρήτη· εκεί είναι μία άλλη ιστορία. Μιλάμε για την απελευθέρωση της Αθήνας και για την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, αλλά από την Κρήτη δεν είχαν φύγει οι Γερμανοί.

Χ.Φ.: Ναι, δεν πρόλαβαν να φύγουν, 12.000 παρέμειναν ταμπουρωμένοι στην ευρύτερη περιοχή των Χανίων. Αλλά είναι και τα Δωδεκάνησα, είναι και η Μήλος. Συνολικά μένουν σχεδόν 24.000 Γερμανοί και 10.000 Ιταλοί. Οι Ιταλοί, εκτός από τους δηλωμένους φασίστες «μαυροχίτωνες», είχαν δευτερεύουσες ειδικότητες – μάγειροι, οδηγοί, σταβλίτες ή «για όλες τις δουλειές». Όλους τους ένωνε απλώς η επιθυμία πως δεν ήθελαν να πάνε στη Γερμανία, στα κάτεργα. Αρχικά, το OKW (Αρχηγείο της Βέρμαχτ) είχε ξεκινήσει να μαζέψει όλους τους Γερμανούς με τελευταία προτεραιότητα, εννοείται, τους πολιτικά ύποπτους των περίπου τριάντα ταγμάτων «999». Η επιχείρηση προχώρησε εντυπωσιακά καλά, χάρη στην απροσδόκητη ανοχή των Άγγλων, οι οποίοι για αρκετές εβδομάδες δεν παρεμβαίνουν στην εκκένωση των νησιών. Υπάρχουν και μερικές καταπληκτικές σκηνές που περιγράφουν οι ίδιοι οι αποχωρούντες Γερμανοί: ήταν εύκολοι στόχοι στρυμωγμένοι σε κάτι καΐκια, καρυδότσουφλα – δεν διέθεταν πια μεγάλα πολεμικά πλοία. Και από πάνω τους, σε προκλητικά χαμηλή πτήση, παρακολουθούσαν οι άνδρες της RAF, που μάλιστα χαιρετούσαν κουνώντας το χέρι τους! Οι Άγγλοι δεν το αρνήθηκαν άλλωστε αργότερα, αντέτειναν όμως ότι είχαν κρατήσει «ιπποτική» στάση, «sportsmanlike», απέναντι στους δύσμοιρους Γερμανούς· ήταν ήδη πτημένοι, δεν χρειαζόταν να τους βομβαρδίσουν κιόλας!

24. Ο Φιόντορ Τολμπούχιν (1894-1949) ήταν στρατηγός του Κόκκινου Στρατού. Συμμετείχε ως υποστράτηγος στη Μάχη του Στάλινγκραντ. Από το καλοκαίρι του 1944, κατέλαβε τη Βουλγαρία, απελευθέρωσε την Τσεχοσλοβακία και εισέβαλε στη νότια Ουγγαρία.

25. Βλ. Γιάννης Ιωαννίδης, *Αναμνήσεις. Προβλήματα της πολιτικής του ΚΚΕ στην Εθνική Αντίσταση 1940-1945*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1979, σ. 253.

26. Βλ. ενδεικτικά Γιάννης Γιανουλόπουλος, «"Το πρώτο λάθος του Θεού;". Και πάλι για τη "συμφωνία των ποσοστών": Μόσχα, Οκτώβριος 1944», στο Στέφανος Παπαγεωργίου (επιμ.), *Αφιέρωμα στη μνήμη του Ν. Σβορώνου*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1992, σ. 364-385. Βλ. επίσης Elisabeth Barker, «Η Ελλάδα στο πλαίσιο των αγγλοσοβιετικών σχέσεων», στο Μάριον Σαράφη (επιμ.), *Από την αντίσταση στον εμφύλιο πόλεμο*, μτφρ.: Αγγέλα Βερυκοκάκη-Αρτέμη, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1982, σ. 25-54.

27. Βλ. Ιωαννίδης, *Αναμνήσεις*, ό.π., σ. 250-251. Επικεφαλής της στρατιωτικής αποστολής της ΕΣΣΔ που έφθασε στην Ελεύθερη Ελλάδα το καλοκαίρι του 1944 ήταν ο στρατιωτικός και διπλωμάτης Γκριγκόρι Ποπόφ (1913-1980), ενώ υπαρχηγός και πολιτικός κομισάριος ο Νικολάι Τσερνισόφ (συχνά αναφέρεται και ως Τσέρνιτσεφ).

Γερμανοί αξιωματικοί παραδίδουν την πόλη του Ηρακλείου στον καπετάν Μανώλη Μπαντουβά παρουσία επισήμων. Ένα τμήμα των γερμανικών στρατευμάτων κατοχής παρέμεινε στο νησί, συμπτυσσόμενο στην παραλιακή γραμμή των Χανίων, με διοικητή τον Χ. Μπένταχ, 11/10/1944 (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

Γεγονός είναι πάντως ότι, στις 15-16 Σεπτεμβρίου 1944, η σοβιετική πλευρά διαβίβασε στην αγγλοαμερικανική σύσκεψη του Κεμπέκ την έντονη δυσαρέσκειά της για αυτήν την αλλόκοτη αγγλοσαξονική αβροφροσύνη. Ταυτόχρονα, κυκλοφόρησε και στην Ελλάδα το παλαιό ανέκδοτο ότι οι Άγγλοι ανέκαθεν άφηναν άλλους να πολεμήσουν υπέρ αυτών: για αιώνες τους ιθαγενείς των αποικιών, π.χ. τους Γκούρκας που μόλις ανέφερε το κείμενο του Σπύρου Ασδραχά, στην Μάχη της Κρήτης τους Αυστραλούς και Νεοζηλανδούς, ενώ τελικά η πονηρή γηραιά Αλβιών ξεπέρασε τον εαυτό της με την «επιστράτευση» των Γερμανών: δηλαδή διευκόλυνε εσκεμμένα τη Βέρμαχτ να αποσυρθεί προς τα βόρεια σύνορα της Ελλάδας για να καθυστερήσουν τη ραγδαία προέλαση του Κόκκινου Στρατού προς την Αδριατική.[28]

Η φρουρά της μεγαλονήσου παραδόθηκε στις 8 Μαΐου 1945 στο πλαίσιο της συνθηκολόγησης των Γερμανών σε ολόκληρη την άλλοτε «Ευρώπη του Χίτλερ». Έτσι πηγαίνει και ο στρατηγός Μπένταχ (Benthack), ο τελευταίος διοικητής της κουτσουρεμένης πλέον «Οχυρής Θέσης Κρήτης», με τζιπ από τα Χανιά στην Κνωσό (τη βίλα του Έβανς, κατά το 1941-1944 αρχηγείο των Γερμανών εισβολέων που είχε «ανακαταληφθεί» από τους Βρετανούς) και παραδίδεται. Οι νέοι αφέντες, ελλείψει αξιόλογων δικών τους δυνάμεων, αξίωναν όμως, οι «αιχμάλωτοι» να παραμείνουν «χαλαρά συγκεντρωμένοι» σε ζώνη δικής τους ευθύνης έξω από τα Χανιά και να αναλάβουν εκεί την τήρηση της πολυπόθητης «Τάξεως». Τους συμμάχους τρόμαζε το ενδεχόμενο να πέσουν τα πλούσια πολεμοφόδια των ηττημένων στα χέρια του ΕΛΑΣ, ο οποίος θα μπορούσε να ανακηρύξει «σοβιετική δημοκρατία» της Κρήτης. Κατά συνέπεια δέχθηκαν πρόταση του γερμανού στρατηγού. Και έτσι 800 κανόνια εξαντλούσαν τα βαριά πυρομαχικά, πυροβολώντας κάθε μέρα από 6.00-12.00 και 15.00-19.00 (17-24 Μαΐου), σε νοητούς θαλασσινούς στόχους. Μετά κατέστρεψαν κανόνια και τανκς... Αρχές Ιουλίου του '45 μεταφέρθηκαν οι τελευταίοι οπλοφόροι της Βέρμαχτ στα βρετανικά στρατόπεδα στην έρημο της Αιγύπτου.[29]

Ι.Π.: Οι τελευταίοι θύλακες πια, αδρανοποιημένοι.

Η.Ν.: Βλέπουμε, δηλαδή, ότι η απελευθέρωση της Ελλάδας από τη ναζιστική κατοχή δεν είναι μία στιγμιαία διαδικασία, αλλά περνάει από πολλές φάσεις.

«ΕΘΝΙΚΗ ΕΝΩΣΗ»

Η.Ν.: Σε αυτό το σημείο να θυμίσουμε ότι όταν απελευθερώνεται η Αθήνα, το ΕΑΜ και το ΚΚΕ συμμετέχουν στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Γεωργίου Παπανδρέου. Συνεπώς, φαίνεται πως για μία αρκετά μακρά περίοδο – για έναν μήνα και κάτι μετά την Απελευθέρωση, αλλά και για έναν-δύο μήνες πριν, μιας και οι ΕΑΜικοί υπουργοί εισέρχονται στην κυβέρνηση αρχές Σεπτεμβρίου– η στόχευση, η ελπίδα και η επιθυμία είναι αυτό που ονομάζουν «ομαλή δημοκρατική εξέλιξη». Το πώς αυτό, πολύ σύντομα, φτάνει στην «ανώμαλη αντιδημοκρατική εξέλιξη», στη σύγκρουση και στο αίμα, είναι μία μακρά ιστορία που θεωρώ ότι είναι κομβική για να κατανοήσουμε τι συνέβη, συνολικά, τη δεκαετία του 1940.

28. Σε αυτό το (υποθετικό;) σενάριο αναφέρθηκε σε επείγον ραδιογράφημα μέχρι και ο *Απόλλων*, η κορυφαία οργάνωση πληροφοριών στην Αθήνα με αρχηγό τον Ιωάννη Πελτέκη, προειδοποιώντας το Λονδίνο και το Κάιρο να μη συνεχίσουν την παρεξηγήσιμη αεροπορική αδράνεια. Και πράγματι, μόλις 36 ώρες αργότερα, η RAF, που είχε την απόλυτη κυριαρχία του εναέριου χώρου, ξεκίνησε μαζικούς βομβαρδισμούς κινητών στόχων και συγκοινωνιακών αρτηριών. Τότε το OKW συνειδητοποιήθηκε ότι η πλήρης εκκένωση των νησιών ήταν ανέφικτη, άλλωστε οι «αξιόμαχοι» και πρόθυμοι για μάχη είχαν ήδη μεταφερθεί στην ηπειρωτική Ελλάδα, από όπου συνέχισαν με τους υπόλοιπους τη «νικηφόρο υποχώρηση». Στα νησιά είχαν μείνει πίσω, εκτός από τους «999», οι Ιταλοί και –ιδίως στην Κρήτη– άλλοι «αλλόφυλοι»: μερικές εκατοντάδες «Ανατολικοί Λεγεωνάριοι» από τις καυκάσιες φυλές των Οσσέτων και Τσετσένων που παροδικά είχαν «ελευθερωθεί» από τη Βέρμαχτ και έπειτα δέχθηκαν, εκόντες-άκοντες, την ένοπλη συνεργασία. Όλοι τους, φρουροί και φρουρούμενοι, είχαν γίνει –με τα λόγια του Τσόρτσιλ– «αυτοφρουρούμενοι αιχμάλωτοι».

29. Βλ. ενδεικτικά, Hagen Fleischer, *Krieg und Nachkrieg*, Βιέννη κ.ά., Boehlau, 2020, σ. 169 κ.έπ. Βλ. επίσης, Γιάννης Σκαλιδάκης, «Η Απελευθέρωση στην Κρήτη», στο Προκόπης Παπαστράτης κ.ά. (επιμ.), Από την *Απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά. Μια τομή στη νεότερη πολιτική ιστορία της Ελλάδας*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο – Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, 2016, σ. 90-102.

Απελευθέρωση της Ρόδου: Γερμανοί στρατιώτες παραδίδουν τα όπλα τους μετά τη γενική συνθηκολόγηση των Γερμανών, 18/5/1945 Πηγή: Imperial War Museum,

Ι.Π.: Είναι γεγονός ότι, μετά από αρκετές παλινωδίες, οι αριστερές δυνάμεις αποδέχονται, τελικά, τα χαρτοφυλάκια στην κυβέρνηση «Εθνικής Ένωσης», όπως την έλεγε ο Παπανδρέου.[30] Στις 2 Σεπτεμβρίου συναντούν το υπόλοιπο κυβερνητικό σχήμα, το οποίο δεν είναι πια στη Μέση Ανατολή, αλλά στην Ιταλία. Τους έχουν εξορίσει σχεδόν, σε μία μικρή πόλη δίπλα στην Καζέρτα, κάπου κάτω από τη Νάπολη, στο Κάβα ντε Τιρένι.

Η.Ν.: Όπου γράφει και ποίημα ο Σεφέρης, τον «Τελευταίο Σταθμό».[31]

Ι.Π.: Ακριβώς. Τα χαρτοφυλάκια που πήρε η Αριστερά, ο Σβώλος, ο Πορφυρογένης, ο Ασκούτσης, ο Αγγελόπουλος, ο Τσιριμώκος, είναι χαρτοφυλάκια προβλημάτων. Δηλαδή, δεν είναι χαρτοφυλάκια που σχετίζονται με την εξουσία και τη διαχείρισή της. Είναι το Οικονομικών, όπου οικονομία δεν υπάρχει γιατί τα πάντα είναι κατεστραμμένα· είναι το Εργασίας, όπου εργασία δεν υπάρχει διότι οι άνθρωποι είναι άνεργοι· είναι το Γεωργίας, όπου δεν υπάρχουν καν σπόροι για να καλλιεργηθεί ξανά η γη· και είναι των Δημοσίων Έργων, του Ασκούτση, ίσως από τα πιο σημαντικά, γιατί από εκεί θα περνούσε το σχέδιο ανασυγκρότησης της χώρας. Πρέπει να αναφέρουμε, επίσης, την προσπάθεια που κάνουν, στις αρχές Νοεμβρίου, όταν πια έρχονται στην Αθήνα και εγκαθίστανται, για να βελτιώσουν την κατάσταση των οικονομικών της χώρας, κόβοντας την καινούργια δραχμή.

Η.Ν.: Αναφέρεσαι στη νομισματική σταθεροποίηση που επιχειρεί ο Σβώλος.

Ι.Π.: Τελικά, βέβαια, η νομισματική πολιτική του Σβώλου γύρισε μπούμερανγκ, νομίζω. Η δραχμή, παρά τη νέα ισοτιμία, άρχισε να υποτιμάται πάλι. Οι συναλλαγές γίνονται, βέβαια, μόνο σε χρυσό· χρυσός υπάρχει αρκετός. Έχουν φροντίσει και οι Γερμανοί και οι Άγγλοι να μπει χρυσός στην Ελλάδα, αλλά, παρ' όλα αυτά, υπάρχει μία κοινωνία η οποία υποφέρει. Έτσι, καταλαβαίνει κανείς γιατί αυτοί οι άνθρωποι κρατιούνται με την ελπίδα ότι τα πράγματα θα πάνε καλύτερα, ότι θα υπάρξει συναίνεση. Ο διχασμός, όμως, παραμένει βαθύς.

Η.Ν.: Πάρα πολύ βαθύς και αποτυπώνεται και γεωγραφικά στην Αθήνα. Ξαναβγαίνουν στην επιφάνεια διαιρέσεις του Μεσοπολέμου μεταξύ ντόπιων και προσφύγων, μεταξύ αστών και εργατών. Αυτή είναι η εικόνα της απελευθερωμένης Αθήνας· από τη μία έχεις την ελπίδα και από την άλλη τον φόβο για το αύριο.

30. Ο Ηλίας Τσιριμώκος ανέλαβε το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, ο Αλέξανδρος Σβώλος το Υπουργείο Οικονομικών, ο Νικόλαος Ασκούτσης το Υπουργείο Δημοσίων Έργων, ο Γιάννης Ζέβγος το Υπουργείο Γεωργίας, ο Μιλτιάδης Πορφυρογένης το Υπουργείο Εργασίας, ενώ ο Άγγελος Αγγελόπουλος ανέλαβε υφυπουργός Οικονομικών.

31. Ο «Τελευταίος σταθμός» είναι το τελευταίο ποίημα της συλλογής του Γιώργου Σεφέρη *Ημερολόγιο Καταστρώματος Β΄*. Σύμφωνα με τη σημείωση του ποιητή, γράφτηκε στις 5 Οκτωβρίου 1944 στο Cava dei Tirreni της Ιταλίας.

Διάσκεψη Λιβάνου. Διακρίνονται οι Κ. Πυρομάγλου, Μπ. Μεταξάς, Αλ. Σγουρδάτος, Αλ. Μυλωνάς, Π. Ρούσσος, Κ. Κανελόπουλος, Αλ. Σβώλος, Μιλτ. Πορφυρογένης, Ι. Σοφιανόπουλος, Γ. Καρτάλης, Ν. Ασκούτσης, Δ. Λόντος, Κ. Ρέντης, 5/1944 (ΑΣΚΙ / Φωτογραφικό Αρχείο Αλέξανδρου Ξύδη)

Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΡΗ ΣΤΗ ΛΑΜΙΑ

Ι.Π.: Αυτή η εικόνα υπάρχει σε όλη την Ελλάδα: μιας κοινωνίας, η οποία έχει χάσει την ταξικότητά της, αλλά με κάποιο τρόπο την ξαναβρίσκει. Στην ηπειρωτική Ελλάδα, οι περισσότερες πόλεις ελευθερώνονται από τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ, διενεργούνται άμεσα εκλογές αυτοδιοίκησης και προκύπτουν νέα σχήματα, τα οποία διαχειρίζονται την κατάσταση. Νομίζω ότι πρέπει να αναφέρουμε τον λόγο του Άρη Βελουχιώτη στη Λαμία, γιατί έχει ενδιαφέρον. Η Λαμία ελευθερώνεται από τον ΕΛΑΣ, το επιτελείο και ο Άρης μπαίνουν στην πόλη και, ακριβώς την επόμενη μέρα ή δύο μέρες μετά, είναι η επέτειος του «Όχι». Οπότε ο Άρης, έχοντας τον Τάκη Φίτσο[32] δίπλα και όλους τους επιτελείς γύρω του...

Χ.Φ.: ...και τον πατέρα του Κώστα Σημίτη.

Η.Ν.: Ναι, γιατί ο πατέρας του Κ. Σημίτη, ο Γεώργιος Σημίτης,[33] είναι στην ΠΕΕΑ, στην εθνοσυνέλευση του Βουνού.

Ι.Π.: Ο Άρης, λοιπόν, εκφωνεί αυτόν τον λόγο, ο οποίος είναι σαν την εθνική διακήρυξη της Λαοκρατίας, σαν το πρόγραμμα της επόμενης ημέρας για τις ελευθερωμένες, από τον ΕΛΑΣ, περιοχές. Αρχίζει τη γενεαλογία από την Ελληνική Επανάσταση του 1821 και φτάνει σε αυτό που είναι η Λαοκρατία και οι διεκδικήσεις της Αριστεράς. Κυρίως, όμως, προσπαθεί να αποκρούσει τη δεξιά προπαγάνδα και να καθησυχάσει τους ανθρώπους, ότι εμείς δεν είμαστε εναντίον της εκκλησίας, δεν είμαστε εναντίον της οικογένειας, δεν είμαστε αυτοί οι οποίοι θα σας αρπάξουν την περιουσία κ.λπ. Νομίζω ότι είναι ένα συγκλονιστικό ντοκουμέντο, γιατί έχει και μία αυθεντικότητα. Δεν είναι ένα κείμενο κυβερνητικό ή ένα κείμενο κατασκευασμένο σε κομματικά γραφεία.[34]

Χ.Φ.: Οι δύο λαοκρατίες, στις οποίες πίστευαν ο Παπανδρέου και ο Άρης, μου θυμίζουν τις δύο συγκρουόμενες γερμανικές επαναστάσεις της 9ης Νοεμβρίου 1918, την αποκαλούμενη «μάχη των μπαλκονιών» – του Ράιχσταγκ (κοινοβουλίου) και του παλατιού (υποτίθεται), αντίστοιχα.[35]

Η.Ν.: Ο λόγος του Άρη στη Λαμία είναι η τελική κατάληξη και το πέρασμα από το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα σε ένα κίνημα που θέτει εκείνη τη στιγμή, έστω και στο πλαίσιο της «ομαλής δημοκρατικής εξέλιξης», το θέμα της εξουσίας...

Ι.Π.: ...και της κοινωνικής επανάστασης.

Η.Ν.: Ακριβώς. Σας ευχαριστώ πάρα πολύ.

---

32. Ο Τάκης Φίτσος (1898-1949) ήταν δημοσιογράφος και εξέχουσα μορφή του κομμουνιστικού κινήματος. Ήταν μέλος του ΚΚΕ και, προπολεμικά, διευθυντής του *Ριζοσπάστη*. Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου φυλακίστηκε και εξορίστηκε. Το 1943 ανέλαβε γραμματέας του ΕΑΜ στη Στερεά Ελλάδα, συμμετείχε στην Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) ως Πρόεδρος Δυτικής Στερεάς. Το 1947 εξορίστηκε στην Ικαρία και το 1949 καταδικάστηκε σε θάνατο από το Έκτακτο Στρατοδικείο Χαλκίδας. Εκτελέστηκε στις 16 Απριλίου 1949.

33. Ο Γεώργιος Σημίτης (1899-1978) ήταν νομικός και πολιτικός. Συμμετείχε στην Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) ως Γενικός Διοικητής Ρούμελης.

34. Βλ. *Γληνός: Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ & Βελουχιώτης: Ο λόγος στη Λαμία*, Αθήνα, Στοχαστής, 2016.

35. Οι δημοσιογραφικές και άλλες «πηγές» λειτουργούσαν πολλαπλώς μυθοπλαστικά. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι το πρώτο «μπαλκόνι» ήταν παράθυρο, ενώ το δεύτερο πιθανώς στέγη αυτοκινήτου... Πρώτα διακήρυττε εκπρόσωπος των «πλειοψηφικών» σοσιαλδημοκρατών οι οποίοι ήθελαν δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις (Reformen) και όχι επανάσταση (Revolution), ενώ δύο ώρες αργότερα (και ως εκ τούτου καθυστερημένα) ακολουθούσε ο θρυλικός ηγέτης της άκρας Αριστεράς Καρλ Λίμπκνεχτ μαζί με τη Ρόζα Λούξεμπουργκ, που πρόβαλλαν, έστω με κάποιες επιφυλάξεις, το παράδειγμα της σοβιετικής Ρωσίας.

Ομιλία του Άρη Βελουχιώτη στη Λαμία, 29/10/1944 (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΕΚΠΟΜΠΗΣ

«Η κοινωνική διάσταση των Δεκεμβριανών»
Η εκπομπή μεταδόθηκε στις 8/12/2013
Επιμέλεια: Ηλίας Νικολακόπουλος
Μουσική επιμέλεια: Μάκης Μηλάτος
Ηχητική επιμέλεια: Αχιλλέας Φακόπουλος
Οργάνωση παραγωγής: Νατάσσα Δομνάκη

Μπορείτε να την ακούσετε στο mixcloud: https://www.mixcloud.com/aski/8122013-η-κοινωνική-διάσταση-των-δεκεμβριανών/

Μουσική εκπομπής:
Quadro Neuvo, *Samba para parapente*
Quadro Neuvo, *Die reise nach Batumi*
Trentemoller feat. Sune Rose Wagner, *Deceive*

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Ηλίας Νικολακόπουλος: Καλημέρα σας, είμαι ο Ηλίας Νικολακόπουλος. Μαζί μου στο στούντιο βρίσκεται ο ιστορικός Μενέλαος Χαραλαμπίδης, η πρόσφατη μελέτη του οποίου αφορά την εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα.[36] Μενέλαε, αυτό ακριβώς το ζήτημα –η κατοχική εμπειρία– αποτελεί και έναν καλό πρόλογο για τα Δεκεμβριανά, ιδιαίτερα για τις κοινωνικές συγκρούσεις που αποτυπώθηκαν το Δεκέμβρη.

Μενέλαος Χαραλαμπίδης: Ακριβώς. Όταν μιλάμε για τα Δεκεμβριανά, συχνά εστιάζουμε στην έναρξή τους, δηλαδή στο συλλαλητήριο της 3ης του Δεκέμβρη, ξεχνώντας ότι έχουν προηγηθεί οι ιδιαίτερα αιματηροί τελευταίοι μήνες της Κατοχής.

ΟΙ ΔΥΟ ΚΟΣΜΟΙ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΙΚΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Μ.Χ.: Η Αθήνα δεν είναι μία «ουδέτερη» πόλη. Τους μήνες που προηγούνται της Απελευθέρωσης, διεξάγονται στην πόλη σφοδρές συγκρούσεις ανάμεσα στο ΕΑΜικό στρατόπεδο και στους συνεργάτες των γερμανικών κατοχικών δυνάμεων, είτε τα Τάγματα Ασφαλείας είτε τα σώματα ασφαλείας. Οι συγκρούσεις αυτές είχαν δημιουργήσει μία μεγάλη ρήξη στη βάση της κοινωνίας, έναν βαθύ διχασμό. Μην ξεχνάμε ότι τα μεγάλα μπλόκα της Κατοχής πραγματοποιήθηκαν κυρίως τον Αύγουστο, δηλαδή λίγους μήνες πριν ξεσπάσουν τα Δεκεμβριανά.[37]

Η.Ν.: Αμέσως μετά την Απελευθέρωση, κατά τις τρεις πρώτες μέρες, έχουμε τη μεγάλη ΕΑΜική διαδήλωση, την οποία περιγράφει με εξαιρετικό τρόπο ο Γιώργος Θεοτοκάς στο ημερολόγιό του, καθώς και τη διαδήλωση των αντι-ΕΑΜικών δυνάμεων, μικρότερη σε συμμετοχή, αλλά πάντως και εκείνη ιδιαίτερα έντονη και φανατισμένη.[38] Όπως σημειώνει ο Θεοτοκάς, ήδη από τις 15 Οκτωβρίου: «πρώτη φορά αισθάνομαι στην Αθήνα μία ταξική σύγκρουση βαθύτατη, κάτι που δεν το φανταζόμασταν», ενώ αναγκάζεται και ο ίδιος, για να καταλάβει τι γίνεται τις μέρες των Δεκεμβριανών, να ανατρέξει στην Ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης του Τρότσκι, παραβάλλοντας όσα συμβαίνουν με μία βαθύτατη κοινωνική σύγκρουση που αποτυπώνεται και γεωγραφικά στο πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας.

Μ.Χ.: Ο Θεοτοκάς συλλαμβάνει εξαιρετικά το κλίμα της εποχής. Αυτή η χωροταξική και κοινωνική γεωγραφία της περιόδου της Κατοχής μπορεί να αποτυπωθεί, σχηματικά, αφενός στις λαϊκές και, κυρίως, προσφυγικές συνοικίες που κυκλώνουν το κέντρο της πόλης, οι οποίες τάχθηκαν μαζικά υπέρ του ΕΑΜ, και, αφετέρου, σε έναν κόσμο μεσοαστικό ή μεγαλοαστικό που κατοικούσε στις παραδοσιακές συνοικίες του κέντρου: στο Κολωνάκι, στο Παγκράτι, στην Κυψέλη.

36. Μενέλαος Χαραλαμπίδης, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2012. Τα στοιχεία που παραθέτει ο Μ. Χαραλαμπίδης στην παρούσα συζήτηση προέρχονται, επίσης, από την έρευνά του για τη μελέτη *Δεκεμβριανά 1944. Η μάχη της Αθήνας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2014.
37. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το Μπλόκο του Βύρωνα πραγματοποιήθηκε στις 7 Αυγούστου, το Μπλόκο της Κοκκινιάς στις 17 και το Μπλόκο της Καλλιθέας στις 28 Αυγούστου 1944.
38. Βλ. Γιώργος Θεοτοκάς, *Τετράδια ημερολογίου 1939-1953*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1988.

Αυτοί οι δύο κόσμοι, που στην περίοδο της Κατοχής παρέμειναν διακριτοί, έκαναν την εμφάνισή τους, όπως το θέτει και ο Θεοτοκάς. Οι μεγάλες αυτές διαδηλώσεις, αμέσως μετά την Απελευθέρωση, στις οποίες αυτή η διάσταση οπτικοποιείται, είναι πολύ σημαντικές: από τη μία του ΕΑΜ και από την άλλη των αντι-ΕΑΜικών δυνάμεων. Ο Θεοτοκάς κάνει, μάλιστα, και μία πολύ ωραία παρατήρηση, ότι η αντι-ΕΑΜική διαδήλωση ήταν μία πολύ πιο καλοντυμένη διαδήλωση από εκείνη του ΕΑΜ.

Η.Ν.: Επίσης, δεν πρέπει να ξεχνάμε και τη διάσταση μεταξύ προσφύγων και γηγενών, η οποία έπαιξε σημαντικό ρόλο στα δύο στρατόπεδα. Το στρατόπεδο των συνεργατών της Κατοχής –η Ειδική Ασφάλεια, τα Τάγματα– αποτελείται κυρίως από παλαιοελλαδίτες. Το ρήγμα μεταξύ προσφύγων και παλαιοελλαδίτων υπήρχε και πολιτικά στην Αθήνα σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Άμα διαβάσει κανείς τι γράφουν για τους πρόσφυγες οι αντιβενιζελικές εφημερίδες του Μεσοπολέμου, πραγματικά, φρίττει. Το ρήγμα αυτό επιδεινώθηκε, προφανώς, και από τις ένοπλες συγκρούσεις των τελευταίων μηνών της Κατοχής. Διότι εκείνοι οι οποίοι οργάνωναν τα μπλόκα, μέσω της Ειδικής Ασφάλειας ή των Ταγμάτων, έφερναν στο προσκήνιο και αυτήν τη διάσταση: την κοινωνική διάσταση.

Μ.Χ.: Αυτή, ακριβώς, η διάσταση μεταξύ προσφύγων και παλαιοελλαδιτών έλαβε καινούργιο νόημα, πολιτικοποιείται...

Η.Ν.: ...και στρατιωτικοποιείται εν μέρει.

Μ.Χ.: Δεν είναι τυχαίο ότι έχουμε μαζική μετατόπιση των σφόδρα βενιζελικών προσφύγων προς το στρατόπεδο του ΕΑΜ, τουλάχιστον στην Αθήνα.

Η.Ν.: Χωρίς αυτό να σημαίνει, βέβαια, ότι το σύνολο των παλαιοελλαδιτών ήταν με τις αντι-ΕΑΜικές δυνάμεις. Κάθε άλλο. Και εκεί έχουμε μία μεγάλη ρωγμή και, κυρίως, μία ρωγμή που αφορά την κοινωνική θέση των επιμέρους στρωμάτων του. Δηλαδή τα εργατικά στρώματα, ακόμα και των γηγενών, έχουν προσχωρήσει, ουσιαστικά, στο ΕΑΜ, όπως, για παράδειγμα, τα Πετράλωνα, που είναι ΕΑΜική γειτονιά. Στη ρήξη μεταξύ παλαιοελλαδιτών και προσφύγων έχουμε ένα διπλό ρήγμα, που αφενός έχει να κάνει με την κοινωνική θέση και αφετέρου με την αναφορά στη Μικρασιατική Καταστροφή.

Διαδήλωση «εθνικών οργανώσεων», 15/10/1944 (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

Πλήθος κόσμου συγκεντρώνεται έξω από τα γραφεία του ΕΑΜ στην οδό Κοράη, 10/1944 (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

Σύνθημα του ΕΑΜ για την τιμωρία των δωσιλόγων, Φθινόπωρο 1944.
Πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο Πολεμικού Μουσείου Αθηνών

Μ.Χ.: Για να αρχίσουμε να προσεγγίζουμε τα Δεκεμβριανά, είναι πολύ σημαντικό να έχουμε υπόψη μας κάτι που δεν έχει τονιστεί ιδιαίτερα: σε επίπεδο ηγεσίας, μπορεί το κεντρικό πρόβλημα να ήταν το στρατιωτικό –ένα πρόβλημα που οδήγησε στη ρήξη και στη διάλυση της κυβέρνησης εθνικής ενότητας– όμως στη βάση της κοινωνίας, το κύριο αίτημα ήταν η τιμωρία των δωσίλογων και των συνεργατών των κατοχικών δυνάμεων. Αυτό κυριαρχούσε ως αίτημα σε όλες τις διαδηλώσεις που έγιναν σε αυτό που ονομάζουνε «μεσοαπελευθέρωση», δηλαδή ανάμεσα στην Απελευθέρωση και στα Δεκεμβριανά, και είναι κάτι το οποίο πρέπει να κρατήσουμε για να καταλάβουμε τις συμπεριφορές των απλών ανθρώπων και τις λογικές που τους κινητοποιήσανε. Υπάρχει ένα κεντρικό αίτημα: η τιμωρία των δωσίλογων· το αίτημα αυτό δεν υλοποιείται τον πρώτο ενάμιση μήνα, τουλάχιστον, μετά την Απελευθέρωση.

Η.Ν.: Στα Δεκεμβριανά, η μία διάσταση –η λανθάνουσα– σχετίζεται με το πολιτειακό και την επάνοδο του βασιλιά Γεωργίου. Η άλλη διάσταση, όμως, εξαιρετικά σημαντική σε επίπεδο βάσης, αφορά την τιμωρία των δωσιλόγων. Έχουμε να κάνουμε με πληθυσμούς που έχουν υποστεί τη βία των δωσιλόγων. Ο αριθμός των νεκρών κατά τους τελευταίους μήνες της Κατοχής –όχι μόνο από τα γερμανικά στρατεύματα αλλά, κυρίως, από τους συνεργάτες– είναι εκτεταμένος.

Μ.Χ.: Η έρευνα που έχω κάνει δείχνει ότι έχουμε περίπου 2.000 νεκρούς από τις εμφύλιες συγκρούσεις κατά τον τελευταίο χρόνο της Κατοχής, δηλαδή από τον Οκτώβρη του 1943 μέχρι τον Οκτώβρη του 1944. Σε ένα ισοζύγιο, περίπου οι μισοί οφείλονται στη δράση των Ταγμάτων Ασφαλείας και της Ειδικής Ασφάλειας, ενώ οι άλλοι μισοί στη δράση της ΟΠΛΑ –μετέπειτα Πολιτοφυλακής– και του ΕΛΑΣ, σε πράξεις αντεκδίκησης κ.ά.[39]

Η.Ν.: Συνεπώς έχουμε και ένα μεγάλο υπόστρωμα εκδικήσεων και αντεκδικήσεων, που προσωποποιείται ακριβώς στους συνεργάτες των κατοχικών κυβερνήσεων και των γερμανικών δυνάμεων.

Μ.Χ.: Με δεδομένο, λοιπόν, ότι το ρήγμα υπήρχε ήδη, είναι, πραγματικά, εντυπωσιακό το γεγονός ότι ο ΕΛΑΣ κατάφερε, τις ημέρες πριν την Απελευθέρωση αλλά και αμέσως μετά, να συγκρατήσει τον κόσμο και τις δυνάμεις του, ώστε να μην πάμε σε ένα αιματοκύλισμα, σαν αυτό που παρατηρήσαμε στο Παρίσι, στη Γαλλία γενικότερα. Ο ΕΛΑΣ δεν μπαίνει σε μία διαδικασία μαζικών αντιποίνων και μαζικών δολοφονιών, παρότι αυτό ανέμεναν πολλοί.

Η.Ν.: Για να έχουμε ένα μέτρο σύγκρισης, η εκκαθάριση στη Γαλλία, η *épuration*, είχε περίπου 30.000 θύματα. Και μπορεί η Ελλάδα να μην έχει το ίδιο πληθυσμιακό μέγεθος, αλλά ήδη από τις πρώτες μέρες της Απελευθέρωσης και μόλις βλέπει αυτό το κλίμα της σύγκρουσης να φουντώνει, η ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος μιλάει για αυτοσυγκράτηση. Αυτή η αυτοσυγκράτηση θα κρατήσει σχεδόν μέχρι τις πρώτες μέρες του Δεκέμβρη.

39. Η Οργάνωση Περιφρούρησης Λαϊκού Αγώνα (ΟΠΛΑ) ήταν ένοπλη οργάνωση του ΕΑΜ με καθήκοντα τη συλλογή πληροφοριών και την εκτέλεση ειδικών αποστολών. Δημιουργήθηκε το 1943 και το 1944 διαλύθηκε και ενσωματώθηκε στην Εθνική Πολιτοφυλακή, που ήταν το ένοπλο σώμα ασφαλείας της Προσωρινής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ). Βλ. ενδεικτικά Ιάσονας Χανδρινός, *Το τιμωρό χέρι του λαού. Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα, 1942-1944*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2012.

Διαδήλωση διαμαρτυρίας του ΕΑΜ, 4/12/1944. Φωτογράφος: Dmitri Kessel

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΒΡΕΤΑΝΩΝ

Μ.Χ.: Τα Δεκεμβριανά ξεκινούν, στην πραγματικότητα, από το συλλαλητήριο της 3ης Δεκέμβρη, το οποίο χτυπήθηκε από τις αστυνομικές δυνάμεις. Υπάρχουν 22 πιστοποιημένοι νεκροί από την πλευρά των διαδηλωτών την ημέρα του συλλαλητηρίου. Θα συμφωνήσω απόλυτα με αυτό που επεσήμανε στην προηγούμενη εκπομπή ο Τάσος Σακελλαρόπουλος: «Οι μόνοι που ήξεραν τι θέλανε σε αυτήν τη σύγκρουση ήταν οι Βρετανοί».[40] Απλά, δεν περίμεναν ότι θα συναντήσουν τόσο μεγάλη αντίσταση στην Αθήνα. Οι στόχοι τους ήταν ξεκάθαροι και αξίζει εδώ να αναφέρουμε ένα τηλεγράφημα του Τσόρτσιλ, ήδη από τις 7 του Νοέμβρη –έναν μήνα δηλαδή πριν– προς τον Ίντεν. Διαβάζω ένα απόσπασμα:

> *...κατά την άποψή μου, έχοντας πληρώσει ένα τέτοιο τίμημα προς τη Ρωσία για να έχουμε απόλυτη ελευθερία κινήσεων στην Ελλάδα, δε θα έπρεπε να διστάσουμε να χρησιμοποιήσουμε τα βρετανικά στρατεύματα, για να υποστηρίξουμε τη βασιλική κυβέρνηση της Ελλάδος υπό τον κύριο Παπανδρέου. Αυτό σημαίνει ότι τα βρετανικά στρατεύματα θα πρέπει οπωσδήποτε να παρέμβουν για να αποτρέψουν πράξεις απείθειας προς το νόμο. Σίγουρα ο Παπανδρέου μπορεί να κλείσει τις εφημερίδες του ΕΑΜ, αν αυτές καλούν σε απεργία. Προβλέπω σίγουρα ένοπλη σύγκρουση με το ΕΑΜ και δεν θα πρέπει να οπισθοχωρήσουμε σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, υπό τον όρο ότι έχουμε επιλέξει πολύ καλά το έδαφος.*[41]

Η.Ν.: Είναι απολύτως σαφές αυτό το τηλεγράφημα, το οποίο βέβαια δεν ήταν γνωστό εκείνη την εποχή. Ο ίδιος ο Τσόρτσιλ το δημοσίευσε αργότερα στα απομνημονεύματά του, για να δείξει ότι από τις αρχές Νοεμβρίου οι Βρετανοί ήταν αποφασισμένοι για ένοπλη σύγκρουση και περίμεναν απλώς να βρούνε την αφορμή. Και είναι βέβαιο ότι δεν περίμεναν την αντίσταση που συνάντησαν, επί 33 μέρες, από τον ΕΛΑΣ και τον λαό της Αθήνας.

Μ.Χ.: Αυτήν την παράμετρο δεν την είχαν υπολογίσει καλά. Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν έφτασε στην Αθήνα, λόγω του εκτάκτου των καταστάσεων, ο στρατάρχης Αλεξάντερ...

Η.Ν.: ...ο οποίος εγκαταλείπει το μέτωπο της Ιταλίας και έρχεται στο μέτωπο της Αθήνας, γιατί, όπως λέει κάπου ο Τσόρτσιλ: «Τι με νοιάζει εμένα η Μπολόνια; Εγώ θέλω την Αθήνα».

Μ.Χ.: Ναι. Στις 11 Δεκεμβρίου, λοιπόν, ήρθε στην Αθήνα ο Αλεξάντερ και, αφού είδε την κατάσταση ο ίδιος, συναντήθηκε με τον βρετανό πρέσβη, τον Λίπερ. Διαβάζω άλλο ένα απόσπασμα, που αποτυπώνει τη δύσκολη θέση στην οποία βρέθηκαν οι Βρετανοί:

> *Βρίσκεστε σε δεινή θέση. Το λιμάνι σας είναι αποκομμένο. Το αεροδρόμιό σας μπορεί να προσεγγιστεί μόνο με τεθωρακισμένα οχήματα ή άρματα. Είσαστε αριθμητικά λιγότεροι. Οι αποθήκες σας είναι περικυκλωμένες και έχετε εφόδια για τρεις μόνο μέρες. Θα χρειαστεί να έρθουν δύο μάχιμες μεραρχίες από την Ιταλία. Το βαρύ στρατιωτικό υλικό θα πρέπει να αποβιβαστεί στις ανοιχτές ακτές του Φαλήρου και ο Δεκέμβρης δεν είναι ο καλύτερος μήνας για αυτό.* [42]

40. Η παρούσα εκπομπή ήταν η δεύτερη στο πλαίσιο ενός ραδιοφωνικού αφιερώματος των ΑΣΚΙ, το οποίο αποτελούνταν από τρεις εκπομπές. Ο Μενέλαος Χαραλαμπίδης αναφέρεται στην πρώτη εκπομπή του αφιερώματος με τίτλο: «Η δεκεμβριανή σύγκρουση στη στρατιωτική και εδαφική της διάσταση» με συνομιλητές τον Τάσο Σακελλαρόπουλο και τον Ηλία Νικολακόπουλο. Η συγκεκριμένη εκπομπή μεταδόθηκε την 1/12/2013. Μπορείτε να την ακούσετε στο: https://www.mixcloud.com/aski/1122013-η-δεκεμβριανή-σύγκρουση-στη-στρατιωτική-και-εδαφική-της-διάσταση/ (ημερομηνία ανάκτησης: 19/12/2020).

41. British National Archives, Foreign Office 371/43695 R17961, Τσώρτσιλ προς Ίντεν, 7 Νοεμβρίου 1944, παρατίθεται στο Θανάσης Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο εμφύλιος πόλεμος στην Ελλάδα. Ο ιμπεριαλισμός της «μη-επέμβασης»*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 1997, σ. 64.

42. Reginald Leeper, *When Greek Meets Greek*, Λονδίνο, Chatto and Windus, 1950, σ. 114.

Η.Ν.: Πρέπει να τονίσουμε, επίσης, ότι από τις πρώτες μέρες, από τις πρώτες μάχες, κινητοποιείται η βρετανική αεροπορία και έχουμε βομβαρδισμούς από αεροπλάνα σε διάφορα σημεία της Αθήνας. Συνολικά, σε όλη τη διάρκεια των Δεκεμβριανών οι βομβαρδισμοί είναι συνεχείς. Ένα μεγάλο μέρος των νεκρών αμάχων προέρχεται από τους αεροπορικούς βομβαρδισμούς.

Μ.Χ.: Πάνω σε αυτό, ενδεικτικά, να αναφέρουμε ότι, σύμφωνα με τα αρχεία της Βασιλικής Βρετανικής Αεροπορίας, της περίφημης RAF, από τις 16 του Δεκέμβρη μέχρι τις 3 του Γενάρη ένα απόσπασμα της 39ης μοίρας εκτόξευσε 775 ρουκέτες στην Αθήνα· συνολικά τον Δεκέμβρη οι έξοδοι που πραγματοποίησαν τα βρετανικά αεροσκάφη ήταν 1.092.[43] Μια πολύ ενδιαφέρουσα σημείωση, επίσης, στην έκθεση αυτή είναι ότι οι βολές είχαν απόκλιση από τους στόχους από 60 έως 200 μέτρα. Όταν μιλάμε για κατοικημένη περιοχή, καταλαβαίνουμε τι συνέπειες μπορεί να έχει κάτι τέτοιο. Αυτό που δείχνει η έρευνα στα αρχεία της Ιατροδικαστικής Υπηρεσίας είναι ότι μόνο σε Καισαριανή, Βύρωνα και Καλλιθέα –που ήταν τα προπύργια του ΕΛΑΣ– έχουμε 256 νεκρούς από οβίδες και όλμους. Ένα μεγάλο ποσοστό των νεκρών του Δεκέμβρη, δηλαδή, προέρχεται από τους βομβαρδισμούς των Βρετανών, είτε τους αεροπορικούς είτε ακόμη και από τα πλοία που στάθμευαν στο Φάληρο και χτυπούσαν επιλεγμένους στόχους στην Αθήνα. Επίσης, ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι υπήρχε ενδελεχής ενημέρωση των στρατευμάτων, για τον τρόπο με τον οποίον τα πληρώματα των αρμάτων μάχης έδιναν στίγμα στα αεροπλάνα για το πού θα χτυπήσουν.

Η.Ν.: Και φαίνεται, μάλιστα, ότι στην αρχή –με την υπεραισιοδοξία που χαρακτήριζε τους Βρετανούς ως προς την έκβαση της μάχης– θεωρούσαν ότι με τους αεροπορικούς βομβαρδισμούς θα μπορέσουν να καταστείλουν αυτό που θεωρούσαν ότι ήταν εξέγερση ή επανάσταση από την πλευρά του ΕΑΜ.

Αφισέτα του ΕΑΜ, 12/1944 (ΑΣΚΙ / Συλλογή Προκηρύξεων)

43. Βλ. Χαραλαμπίδης, *Δεκεμβριανά 1944*, ό.π., σ. 183-184.

Η.Ν.: Θα ήθελα λίγο να επανέλθουμε στο θέμα των συνεργατών της Κατοχής. Διότι, όπως είπες, για τον κόσμο, η τιμωρία των δωσιλόγων είναι το βασικό ζητούμενο. Και τελικά, οι πιο ευνοημένοι από την έκβαση του Δεκέμβρη –μετά από 33 μέρες μαχών– θα είναι οι δωσίλογοι, οι οποίοι ουσιαστικά γλιτώνουν την οποιαδήποτε τιμωρία. Αρκετοί από αυτούς βρίσκονται στα αστυνομικά τμήματα, τα οποία καταλαμβάνει ο ΕΛΑΣ ήδη από τις 4 Δεκεμβρίου. Ένα μεγάλο στρατόπεδο με άνδρες των Ταγμάτων Ασφαλείας βρίσκεται στο Γουδί και, ουσιαστικά, οι περισσότεροι από αυτούς ενσωματώνονται στην 3η Ορεινή Ταξιαρχία. Βέβαια, υπήρξαν και συλλήψεις δωσιλόγων, όπως στις Φυλακές Αβέρωφ, όπου έκανε επίθεση ο ΕΛΑΣ. Κάποιοι κατόρθωσαν να διαφύγουν, κάποιοι συνελήφθησαν. Είναι και αυτό ένα κρίσιμο σημείο: τι θα γίνει με αυτούς τους δωσίλογους που δεν έχουν δικαστεί ακόμα και περιμένουν; Μέχρι την έκρηξη του Δεκέμβρη δεν έχει ξεκινήσει καμία δίκη δωσιλόγων.[44]

Μ.Χ.: Πρώτα από όλα, ήδη από τον Νοέμβρη, άνδρες της χωροφυλακής και των Ταγμάτων Ασφαλείας, κυρίως από την Πελοπόννησο, έφθασαν στην Αθήνα αναζητώντας καταφύγιο. Συγκροτήθηκε το περίφημο 4ο Τάγμα Μετεκπαιδεύσεως της χωροφυλακής, από διαλυμένες υπηρεσίες της χωροφυλακής κυρίως στην Πελοπόννησο και στη Θεσσαλία. Το τάγμα αυτό αριθμούσε 500 άνδρες –πρόκειται για σημαντική δύναμη– και εγκαταστάθηκε στο κέντρο της Αθήνας, σε διάφορες κεντρικές υπηρεσίες της χωροφυλακής. Παράλληλα, έχουμε την άφιξη ανδρών των Ταγμάτων Ασφαλείας από το Γύθειο, την Πάτρα και την Κόρινθο.

Τα Τάγματα Ασφαλείας της Αθήνας ήταν υπό περιορισμό· περίπου 1.500 άνδρες στο Γουδί, οι οποίοι ενσωματώθηκαν, κυρίως, στα Τάγματα Εθνοφυλακής, που δημιουργήθηκαν μέσα στον Δεκέμβρη. Ντύθηκαν εθνοφύλακες και αυτό τους απάλλαξε από το στίγμα του άμεσου ή έμμεσου συνεργάτη των Γερμανών. Όσον αφορά τους δωσίλογους που κρατούνταν στις Φυλακές Αβέρωφ, ο ΕΛΑΣ, καταλαβαίνοντας ότι, μετά και την έκρηξη των Δεκεμβριανών, δεν υπήρχε περίπτωση να δικαστούν, επιτέθηκε στις φυλακές στις 18 του Δεκέμβρη και κατάφερε να συλλάβει 200-250 περίπου εξ αυτών. Ένα μεγάλο τμήμα αυτών εκτελέστηκε την επόμενη ημέρα στην Κυψέλη.

Η.Ν.: ...είναι μία καθαρή περίπτωση αντεκδικήσεων, προφανώς, που φουντώνει μέσα στη μάχη των Δεκεμβριανών και περιλαμβάνει και γνωστά ονόματα, ακόμη και πρώην υπουργών των κυβερνήσεων.

Μ.Χ.: Ναι, όπως ο Μπάκος και ο Πετρουνάκης.[45] Παρότι δεν είναι πολλές οι περιπτώσεις εκτελέσεων, ας το πούμε, αμιγώς ταξικού χαρακτήρα, υπάρχει μία που ξεχωρίζει από τις υπόλοιπες: είναι η εκτέλεση που έγινε στην Αράχωβα. Σε αυτήν την περίπτωση, όμηροι που συλλαμβάνονται στην Αθήνα κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών μεταφέρονται στην επαρχία. Η συγκεκριμένη εκτέλεση έγινε στην Αράχωβα, όπου μεταξύ των εκτελεσμένων ήταν και ο Σπύρος Τρικούπης, πολιτικός από το Μεσολόγγι της γνωστής οικογένειας των Τρικούπηδων, ένας μεγαλομηχανικός από το Ψυχικό, ο [Γεώργιος] Κερασιώτης, Αρεοπαγίτης, ο Στυλιανός Κορυζής από τον Πόρο –συγγενής του πρώην πρωθυπουργού [Αλέξανδρου] Κορυζή–, ο [Ιωάννης] Θεοφανόπουλος, πρύτανης του Πολυτεχνείου, ο Χατζηγιαννάκης, αντιστράτηγος της χωροφυλακής και ο [Θεόδωρος] Παπαευσταθίου, γενικός διευθυντής των φυλακών του Υπουργείου Δικαιοσύνης.

Η.Ν.:: Σε αυτά τα θέματα θα επανέλθουμε στο δεύτερο μέρος της εκπομπής και θα μιλήσουμε, επίσης, λίγο για τις δυτικές συνοικίες, με τις οποίες δεν έχουμε ασχοληθεί τόσο, όσο με τις ανατολικές.

44. Για τις δίκες των συνεργατών των κατοχικών αρχών στην Ελλάδα, βλ. ενδεικτικά Δημήτρης Κουσουρής, *Δίκες των δοσιλόγων 1944-1949. Δικαιοσύνη, συνέχεια του κράτους και εθνική μνήμη*, μτφρ.: Αγγελική Τσέλιου, Αθήνα, Πόλις, 2014.
45. Ο στρατηγός Γεώργιος Μπάκος διετέλεσε υπουργός Εθνικής Αμύνης στις κατοχικές κυβερνήσεις Τσολάκογλου και Λογοθετόπουλου, ενώ ο αστυνόμος Γεώργιος Πετρουνάκης υπήρξε υφυπουργός Επιστιτισμού στην κυβέρνηση του Ι. Ράλλη.

ENGLISH AMERICAN BAR

Β΄ ΜΕΡΟΣ

Ο ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗΣ

Η.Ν.: Να θυμηθούμε λίγο τον χάρτη της Αθήνας, όπως διαμορφώνεται μετά από την πρώτη εβδομάδα στρατιωτικών συγκρούσεων· τις περιοχές που ελέγχει ο ΕΛΑΣ και τις περιοχές όπου διατηρείται ο έλεγχος της κυβέρνησης και των Βρετανών, περίπου, την περίφημη «Σκομπία».[46]

Μ.Χ.: Οι μέρες από 10 μέχρι 12 Δεκέμβρη αποτελούν την κρίσιμη περίοδο, κατά την οποία την πρωτοβουλία την είχε ακόμη ο ΕΛΑΣ. Στη συνέχεια την απώλεσε, διότι οι Βρετανοί, πλέον, είχαν φέρει αρκετές δυνάμεις για να μπορέσουν να πραγματοποιήσουν τη μεγάλη τους αντεπίθεση. Σε εκείνο το χρονικό διάστημα έχουμε τη μεγαλύτερη διείσδυση του ΕΛΑΣ προς το κέντρο της Αθήνας. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, το βράδυ της 11ης Δεκεμβρίου, τμήματα του 4ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ έφτασαν μέχρι την οδό Μητροπόλεως, ένα τετράγωνο, ουσιαστικά, από την Πλατεία Συντάγματος, στο παλιό κτίριο του Υπουργείου Παιδείας. Άλλα τμήματα κατέβηκαν από τα Εξάρχεια και έφτασαν μέχρι τη Σόλωνος, ενώ άλλα προωθήθηκαν από του Ψυρρή στην Ομόνοια. Οπότε, το ελεύθερο πεδίο για τους Βρετανούς ήταν αυτό που περικλείεται από τις πλατείες Ομονοίας και Συντάγματος, ένα κομμάτι στην Πλάκα μέχρι τους στύλους του Ολυμπίου Διός, καθώς και κάποια τμήματα που είχαν ελεύθερα: η Σχολή Ευελπίδων και τα παραπήγματα στην περιοχή όπου είναι σήμερα το Μέγαρο Μουσικής και η αμερικανική πρεσβεία, όπου βρίσκονταν στρατωνισμένες οι βρετανικές δυνάμεις. Βέβαια, εκεί στα παραπήγματα, στο Μέγαρο Μουσικής, οι Βρετανοί δέχτηκαν την πιο μεγάλη επίθεση από τον ΕΛΑΣ και έδωσαν την πιο αιματηρή μάχη τους στην Αθήνα με 18 νεκρούς, 48 τραυματίες και 108 αιχμαλώτους. Η μάχη αυτή προκάλεσε μεγάλο σοκ στους Βρετανούς –τα ξημερώματα 12 προς 13 Δεκέμβρη– και τους έκανε να σκεφτούν ακόμη πιο έντονα το ζήτημα της στρατηγικής που θα ακολουθήσουν απέναντι στον ΕΛΑΣ.

Πλατεία Ομονοίας, 17/12/1944. Πηγή: Imperial War Museum (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

46. «Σκομπία» αποκαλούταν περιπαικτικά η ζώνη ελέγχου των κυβερνητικών και βρετανικών δυνάμεων, από το όνομα του στρατηγού Ρόναλντ Μ. Σκόμπι, αρχιστράτηγου των βρετανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα μετά την αποχώρηση των Γερμανών.

Μπλόκο στους δρόμους της Αθήνας, 12/1944. Πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο Πολεμικού Μουσείου Αθηνών

Μπλόκο στους δρόμους της Αθήνας, 12/1944. Πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο Πολεμικού Μουσείου Αθηνών

Η.Ν.: Να πούμε ότι, τελικά, οι Βρετανοί, στις 33 μέρες της μάχης του Δεκέμβρη, είχαν περίπου 270 νεκρούς. Είναι πολύ μεγάλος αριθμός για τα βρετανικά στρατεύματα.

Μ.Χ.: Ναι, και ειδικά αν λάβουμε υπόψη μας ότι έχουμε έναν άρτια εξοπλισμένο επαγγελματικό στρατό, ο οποίος, πέρα από την εκπαίδευση, είχε πολύ καλύτερο οπλισμό. Διέθετε άρματα και αεροπλάνα, ενώ απέναντί του είχε έναν στρατό, ο οποίος πολεμούσε με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο πολεμούσε στην Κατοχή. Μάλιστα, ο εφεδρικός ΕΛΑΣ δεν είχε την εμπειρία του ΕΛΑΣ του Βουνού, ενώ όσες δυνάμεις του ΕΛΑΣ του Βουνού συμμετείχαν στη μάχη δεν ήξεραν να πολεμούν στην Αθήνα, γιατί δεν είχαν πολεμήσει ποτέ σε πόλη. Αυτό ήταν μεγάλο πρόβλημα για τον ΕΛΑΣ.

Η.Ν.: Να επανέλθουμε λίγο σε αυτήν τη χαρτογράφηση της Αθήνας εκείνες τις κρίσιμες μέρες: 10, 12, 13 Δεκεμβρίου. Όλη η δυτική ζώνη ουσιαστικά είναι υπό τον έλεγχο του ΕΛΑΣ. Σε αυτήν την περιοχή δεν έχουμε πολύ μεγάλες μάχες, παρά μόνο τις τελευταίες μέρες, αρχές Ιανουαρίου, όταν πια ο ΕΛΑΣ θα υποχωρήσει. Σε αντίθεση με αυτό που συμβαίνει στην ανατολική ζώνη, όπου η Καισαριανή και ο Βύρωνας βρίσκονται στο επίκεντρο των βομβαρδισμών, ενώ έχουν στα «πλευρά» τους και την 3η Ορεινή Ταξιαρχία. Για αυτόν τον λόγο, το Περιστέρι έχει αποκτήσει και έναν κάπως μυθικό χαρακτήρα, θα λέγαμε, τόσο από την ΕΑΜικά όσο και από την αντι-ΕΑΜικά πλευρά. Τι ήταν εκεί ακριβώς; Ήταν τα στρατόπεδα; Ήταν η επιμελητεία;

ΠΕΡΙΣΤΕΡΙ

Μ.Χ.: Το Περιστέρι λειτούργησε ως ένας κόμβος, ένα κέντρο. Δηλαδή, οι περισσότερες δυνάμεις του ΕΛΑΣ –ιδίως αυτές που ήλθαν από την Πελοπόννησο– πέρασαν πρώτα από το Περιστέρι, για να αναδιοργανωθούν και να μπουν στη μάχη. Το ίδιο και κάποιες δυνάμεις από τη Στερεά Ελλάδα. Επίσης, εκεί υπήρχαν αποθήκες με υλικό, είτε στρατιωτικό είτε επισιτιστικό, και βέβαια και το Κέντρο, όπου γίνονται οι ανακρίσεις της Εθνικής Πολιτοφυλακής. Δηλαδή, ήταν ο χώρος που παρείχε αρκετή ασφάλεια στις δυνάμεις του ΕΛΑΣ για να τον χρησιμοποιήσουν ως κέντρο ανεφοδιασμού –είναι κοντά βέβαια και στο κέντρο της Αθήνας, ούτως ή άλλως– και συντονισμού των επιχειρήσεων.

Η.Ν.: Πριν περάσουμε στο θέμα της ΟΠΛΑ, να πούμε ότι εκεί υπάρχουν και νοσοκομεία. Δηλαδή, στη διάρκεια των συγκρούσεων υπάρχει ένα σημαντικό πρόβλημα διανομής τροφίμων και περίθαλψης των τραυματιών. Μιλήσαμε για τους νεκρούς αλλά και οι τραυματίες είναι πολλαπλάσιοι.

Μ.Χ.: Βέβαια, υπάρχει τεράστιο ζήτημα. Ο ΕΛΑΣ έφτιαξε παντού πρόχειρα νοσοκομεία. Στο Περιστέρι υπήρχε το νοσοκομείο στο οποίο γίνεται η διαλογή. Οι πιο σοβαρές περιπτώσεις έφευγαν για το νοσοκομείο της Θήβας. Στις δυτικές συνοικίες υπήρχε, επίσης, και το νοσοκομείο της Νέας Ιωνίας, που ήταν το κυρίως νοσοκομείο του ΕΛΑΣ στην περιοχή αυτή, διότι, βέβαια, τα νοσοκομεία του κέντρου της Αθήνας βρίσκονταν στην εμπόλεμη ζώνη και δεν μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν. Οπότε και σε αυτό το ζήτημα, της μεταφοράς των τραυματιών, το Περιστέρι διαδραμάτιζε κομβικό ρόλο.

Είναι πολλά τα ζητήματα. Κατά τη διάρκεια των μαχών, την ώρα που ο ΕΛΑΣ πολεμούσε στο κέντρο της πόλης, η Εθνική Πολιτοφυλακή, σε όλες τις συνοικίες –αλλά κυρίως σε αυτές που ήταν προς τα δυτικά, όπου υπήρχε απόλυτη κυριαρχία του ΕΑΜ–, έκανε συλλήψεις και συνεχείς ανακρίσεις ανθρώπων που γνώριζαν ή υποψιαζόταν ότι είχαν σχέσεις με τον στρατό κατοχής. Είναι εντυπωσιακό αυτό που προκύπτει από τα πρακτικά και τις καταθέσεις μαρτύρων σε δίκες μελών της ΟΠΛΑ που έγιναν μετά, ότι δηλαδή, σε πολλές περιπτώσεις, οι ίδιοι άνθρωποι συλλαμβάνονται και ανακρίνονται 5, 6 και 7 φορές, σε μια προσπάθεια να δημιουργηθεί φάκελος κατηγορίας εναντίον τους. Στη συνέχεια, μεταφέρονται στο Περιστέρι όπου βρισκόταν το κεντρικό ανακριτικό γραφείο –ας το πούμε έτσι– με πολλούς ανακριτές, όπου προχωρούσε η διαδικασία των εκτελέσεων ή των απελευθερώσεων.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ

ΟΡΓ. ΤΗΣ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΦΥΛΛΟΥ 12 | ΒΓΑΙΝΕΙ 2 ΦΟΡΕΣ ΤΗ ΒΔΟΜΑΔΑ | ΑΘΗΝΑ, 4 Οκτώβρη 1944

ΝΑ ΕΞΟΝΤΩΘΟΥΝ ΟΙ ΑΝΑΡΧΙΚΟΙ

Ἡ σύσκεψη ποὺ ἔγινε στὴν Ἰταλία, τῆς Ἐθν. Κυβέρνησης, τῶν στρατηγῶν Σαράφη, Ζέρβα καὶ τοῦ Στρατάρχη Οὐέλσωνα, ἀποφάσισε τὸν συνδιασμὸ τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ ἀγώνα γιὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἀπελευθέρωση τῆς Πατρίδας μας.

Γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ἤδη λαμβάνονται ὅλα τὰ μέτρα. Ὁ κ. Σπηλιωτόπουλος διορίζεται στρατ)κὸς Διοικητὴς Ἀττικῆς, παράλληλα κατέφθασαν στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ κατευθύνουν τὸν ἀγώνα ὑπουργοὶ τῆς Ἐθν. Κυβέρνησης Ζεῦγος καὶ Τσάτσος. Ὁ κ. Παπανδρέου καλεῖ ὅλους τοὺς Ἕλληνες ἑνωμένοι ἀδιάσπαστοι νὰ πολεμήσουν τὸν καταχτητή. Καὶ κηρύσσει τοὺς ταγματαλήτες ἐκτὸς νόμου.

Στὶς ἀποφάσεις τῆς σύσκεψης καὶ τὸ διάγγελμα τοῦ Πρωθυπουργοῦ ἀντιδροῦν ὅλα τὰ μαῦρα κοράκια τοῦ δεχασμοῦ καὶ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, ὅλοι οἱ δοσίλογοι, προδότες, δασανιστὲς τοῦ λαοῦ μας, ὅλοι οἱ ἐπίδοξοι δικτάτορες. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ξέρουν τί τοὺς περιμένει μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση, γιαυτὸ καὶ δὲν θέλουν, ἐνότητα δὲν θέλουν ἡσυχία, μὰ ἀκόμα δὲν θέλουν νὰ φύγουν οἱ Γερμανοί. Ἐ! λοιπόν, τὰ κοράκια αὐτὰ ,ποὺ εἶνε συγκεντρωμένα στὰ τάγματα, στὴν χω)κή, στὴν Χ, ΟΕΔΕ, ΜΠΟΥΝΤ, ΕΕΕ κλπ. καὶ σὲ μερικοὺς μαυραγορίτικους κύκλους, πρέπει νὰ τὰ ἐξοντώσουμε. Ὅλοι αὐτοὶ εἶνε ἐκτὸς νόμου, ὅλοι εἶνε ἀναρχικοί. Σὰν τέτοιοι πρέπει νὰ πολεμηθοῦν ὡς τὸ τέλος ἐν ὀνόματι τῆς θέλησης τοῦ λαοῦ μας. Τὰ ὄργανα τῆς ἀταξίας βρίσκονται στὸ στρατόπεδο τῶν προδοτῶν. Ὁ λαός μας ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς ὑπευθύνους κυβερνητικοὺς ἐκπροσώπους τὴν διάλυση αὐτῶν τῶν συμμοριῶν, τὸν ἀφοπλισμό τους τὴ σύλληψη τους. Οἱ δυνάμεις τοῦ ΕΛΑΣ καὶ τῆς Ἐθνικ. Πολιτοφυλακῆς, ὅλος ὁ λαὸς εἶνε στὸ πλευρό σας γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς τάξης τοῦ λαοῦ μας κατὰ τῶν δοσιλόγων καὶ προδοτῶν.

ΟΙ ΧΙΤΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥΣ

Οἱ χῖτες πάντοτε συνεργάστηκαν μὲ τοὺς Γερμανοὺς ἐνάντια στὸ ἐθνικοαπελευθερωτικὸ κίνημα. Ὁ Παναγιωτόπουλος, τῆς Εἰδικῆς, ὁ Παπαγιαννόπουλος τῶν ταγμάτων, ὁ Μπουραντᾶ-Μπιτούνης, ὁ Παπαγεωργίου στὸ Παγκράτι, ὁ Ἀσημακόπουλος στὸ Θησεῖο ὁ Δραγουμάνος τῆς Γεν. Ἀσφάλειας, Κοκορέτσας - Πολύζος στὸν Ἅγ. Παντελεήμονα, μὲ ἀρχηγό τους τὸν Γρίβα καὶ πολιτικοὺς συμβουλάτορες τὸν Στράτο καὶ Σιάς ἔκαναν τὶς μεγαλείτερες ἐξοντωτικὲς ἐπιθέσεις στὸ λαό μας. Τώρα ὅμως τελευταία, τὰ καθάρματα αὐτά, βλέποντας ὅτι ἡ προ[illegible]χή τοῦ λαοῦ μας στρέφεται ἐνάντια στὰ τάγματα καὶ σ[illegible]ν Εἰδική, νομίζουν ὅτι τώρα εἶνε καιρὸς νὰ σηκώσουν τ[illegible]ανασημά τους κατὰ τοῦ λαοῦ μας καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν κυριαρχία τῶν βασιλοφρόνων -φασιστῶν ἐξοπλισμένα σήμερα τὸ καθάρματα αὐτὰ ἀπὸ τοὺς γερμανοὺς, δυστυχῶς καὶ ἀπὸ τὸν κ. Σπηλιωτόπουλο, ἐνεργοῦν κάθε μέρα ἐπιθέσεις κατὰ τῶν λαϊκῶν συνοικισμῶν. Ντυμένοι οἱ ἴδιοι γερμανικὰ καὶ σὲ συνεργασία μὲ Γερμανοὺς, ἐξοντώνοντας κάθε μέρα δεκάδες ἀνθρώπων, καταστρέφοντας ὁλόκληρα τετράγωνα σπιτιῶν. Στοὺς συνεργάτες τῶν γερμανῶν χῖτες, φωτιὰ καὶ τσεκοῦρι τοὺς περιμένει.

Νὰ μερικὰ ἀπὸ τὴν τελευταία δράση τους.

Στὶς 26)9 οἱ χῖτες τοῦ Θησείου μὲ τὸν Ἀσημακόπουλο, ντυμένοι γερμανικὰ καὶ ἐξοπλισμένοι ἀπὸ τοὺς γερμ- ἐπετεθῆκαν ἐνταντία στὸν ΕΛΑΣ Θησείου.

Στὶς 29)9 ἐνῶ ὁ ΕΛΑΣ πολεμοῦσε μὲ τοὺς Γερμανοὺς στὸ Πυριτιδοπωλεῖο-Περιστέρι οἱ χῖτες χτύπησαν τὸν ΕΛΑΣ ἀπὸ Κολοκυνθοῦ-Κολωνὸ μὲ σκοπὸ νὰ τὸν κυκλώσουνε, μὲ [illegible]ριὰ πολυβόλα καὶ ὅλμους ἀπὸ τὴν ὁδὸν Καβάλλας. Κα- [illegible]πιν ζήτησαν ἐνίσχυση ἀπὸ τοὺς γερμανοὺς καὶ ἄρχισαν [illegible]ξύ τους ὄργια σὲ βάρος τῶν γυναικοπαίδων. Καὶ στὶς [illegible] περιπτώσεις ὁ ΕΛΑΣ τοὺς ἔσπασε τὰ μούτρα.

Ρωτοῦμε. Ποὺ βρῆκαν τὰ ὅπλα οἱ χῖτες.

Στὶς 24)9 τὸ μηχανοκίνητο παρέλαβε 200 ὅπλοπο- [illegible] καὶ 50 ὅλμους.

Στὶς 28)9 πῆγε στὸ Μηχανοκίνητο ὁ ὑπασιυνόμος Μπιτούνης 10 ὁπλοπολυβόλα. Μὲ τὰ ὅπλα αὐτὰ ὁ Μπουραντιᾶς θέλει νὰ ὁπλίσει τοὺς ἀστυφύλακες ποὺ τοὺς χωρίζει σὲ ὁμάδες.

Ὅμως ὁ Μπουραντιᾶς-Μπιτούνης-Λίναρης ποὺ εἶνε ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς Χ ποὺ βρῆκαν τὰ ὅπλα αὐτά ; Σὲ τί τὰ χρησιμοποιοῦν ;

Τὰ πῆραν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς καὶ τὰ χρησιμο ιοῦν γιὰ νὰ χτυπήσουν τὸ λαὸ ὅπως ἔκαναν στὶς 26)9 στὸ Θησεῖο καὶ στὶς 29)9 στὴ Κολοκυνθοῦ.

Ὁ Ἀσημακόπουλος ἀρχηγὸς τῆς Χ Θησείου μετέφερε στὶς 29)9 ὅπλα ἀπὸ τὸ Τάγμα Γουδιοῦ στὸ θησεῖο μὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 610397 αὐτοκίνητο τοῦ Ὑπουρ. Συγκοινωνίας

Τὰ τάγματα ἐπῆρθαν ὅπλα ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς οἱ χῖτες ἀπὸ τὰ Τάγματα. Ὁ Ἀσημακόπουλος, καὶ οἱ ὅμοιοι του ἂς ἔχουν ὑπόψει τους ὅτι ξέρουμε ποὺ βρίσκουν τὰ ὅπλα τους.

Τὸ Μηχανοκίνητο ὑπέβαλε ἀναφορὰ γιὰ κρεαγωγὴ τοῦ ἀστυφύλακα Τσάρου ποὺ σκότωσε στὶς 16)9 στὸ Δουργοῦτι ἕνα ἐλαβίτη. Ὁ Τσάρος εἶνε χῖτης.

Στὶς 16)9 ὁ Δίτης τοῦ ΙΓ', παραρτήματος Παπαδάκης ἔπιασε ἕνα ἀγωνιστὴ καὶ τὸ παρέδωσε στὸ Μπουραντά. Ὁ Παπαδάκης εἶνε χῖτης.

Ὁ Χῖτης Μπόλας ἐγκατέστησε τρομοκρατικὴ ὁμάδα στὸ σπίτι τῆς ὁδοῦ Μαυρομιχάλη 141 καὶ σὲ συνεργασία μὲ τὸν ἀντ)ρχη Βλαχόπουλο τῆς Εἰδικῆς ποὺ κάθεται Μαυρομιχάλη 148 ἐγκατέστησαν πολυβόλα στὶς ταράτσες τῶν σπιτιῶν τους καὶ χτυποῦν τοὺς ἀγωνιστὲς τῆς συνοικίας.

Δολοφόνοι τοῦ λαοῦ σᾶς περιμένει ἡ τύχη τοῦ Παπαγεωργίου.

Στὸ ἐργοστάσιο τοῦ Λαναρᾶ ἑτοιμάζουν σταλὲς ἀστυφυλάκων γιὰ νὰ ντύσουν τοὺς χωρκὲς καὶ τσολιάδες.

Ἂς ξέρουν ὅμως οἱ ἐμνευστὲς τῆς ἰδέας αὐτῆς καὶ ὁ Λαναρᾶς ποὺ εἶνε ἀπὸ τοὺς καλύτερους ἐνισχυτὲς τῆς Χ καὶ τοῦ Παναγιωτόπουλου ὅτι ὁ λαὸς ξέρει τοὺς προδότες του.

ΚΑΤΑΓΓΕΛΟΥΜΕ ὅτι

Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ΕΛΑΣΔ Μακεδόνας ποὺ ὀργίασε σὲ βάρος τοῦ Θεσσαλικοῦ καὶ Μακεδονικοῦ λαοῦ ἦλθε στὴν Ἀθήνα καὶ ὀργανώνεται γιὰ νὰ συνεχίσει τὸ ἐγκληματικό του ἔργο.

Κανένας στὶς ὁμάδες τοῦ Μακεδόνα ἡ τύχη του θὰ εἶνε ὁ-πεια καὶ τοῦ ὁμοίου του Παντελόγλου.

Οἱ Γερμανοὶ ἐνίσχυσαν μὲ ὅπλα ὅλες τὶς φασιστικὲς ὀργανώσεις ΟΕΔΕ—ΕΣΠΟ—ΕΕΕ σκοπός τους φεύγοντας νὰ ἀφήσουν ἡ φάλαγγα ποὺ τὴν ὀνόμασαν Τ.Κ. γιὰ νὰ χτυπήσει τὸ λαϊκὸ κίνημα καὶ τοὺς ἀγωνιστὲς τοῦ ΚΚΕ καὶ ΕΛΑΣ.

Φύγετε ὅλοι ἀπὸ τὶς φασιστικὲς ὀργανώσεις.

Εφ. Κατηγορώ, Όργανο της Κομμουνιστικής Οργάνωσης Αθήνας, ανεπίσημο έντυπο της ΟΠΛΑ, 4/10/1944 (Βιβλιοθήκη ΑΣΚΙ)

Η.Ν.: Η πιο επώνυμη από αυτές τις ανακρίσεις και εκτελέσεις είναι, βέβαια, της ηθοποιού Ελένης Παπαδάκη.[47]

Μ.Χ.: Ναι.

Η.Ν.: Το περιστατικό αυτό έχει γίνει και μυθιστόρημα, είναι μία εμβληματική περίπτωση. Άλλες περιπτώσεις που έχουν έρθει στην επιφάνεια και για τις οποίες έχουμε αρκετή τεκμηρίωση αφορούν εσωκομματικούς ή ενδοαριστερούς αντιπάλους του ΚΚΕ, κυρίως αρχειομαρξιστές και τροτσκιστές Και εκεί έχουμε έναν σημαντικό αριθμό θυμάτων. Έχω την αίσθηση πως από κάποιο σημείο και μετά, περίπου από τα μέσα Δεκεμβρίου, η αντεκδίκηση παίρνει το πάνω χέρι σε σχέση με την αυτοσυγκράτηση, η οποία ήταν ο κανόνας μέχρι να ξεσπάσουν τα Δεκεμβριανά.

Μ.Χ.: Σε αυτά τα ζητήματα πρέπει κάποιος να δει και σε τοπικό επίπεδο τι συμβαίνει. Δηλαδή, όσον αφορά τους τροτσκιστές, έχουμε τις εκτελέσεις τροτσκιστών, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό οφείλονται σε ξεκαθάρισμα παλαιότερων πολιτικών «λογαριασμών». Όμως αυτοί που εκτελούνται μαζικά στις ημέρες του Δεκέμβρη ήταν οι χωροφύλακες. Το Σώμα της Ελληνικής Βασιλικής Χωροφυλακής συνεργάστηκε στενά με τους κατακτητές, σε αντίθεση με αυτό της Αστυνομίας Πόλεων. Αυτός είναι ο λόγος που εξηγεί γιατί έχουμε περίπου 450 εκτελέσεις χωροφυλάκων έναντι περίπου 90 αστυνομικών.

Η.Ν.: Εξάλλου, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι, ακόμη και στη διάρκεια της Κατοχής, το ΕΑΜ είχε επιρροή μέσα στην αστυνομία. Είχε ανθρώπους ακόμα και στην Ειδική Ασφάλεια. Μπορεί να φανταστεί κανείς την ψυχική κατάσταση ενός ΕΑΜίτη, ο οποίος δούλευε στην Ειδική Ασφάλεια, ήταν υποχρεωμένος να βασανίζει άλλους ΕΑΜίτες –γιατί αλλιώς δεν μπορούσε να σταθεί– και ταυτόχρονα τροφοδοτούσε το ΕΑΜ με πληροφορίες; Όλες οι μαρτυρίες που έχουμε, π.χ., για τα βασανιστήρια και την εκτέλεση της Ηλέκτρας Αποστόλου, είναι προφανές ότι προήλθαν από άνθρωπο που βρισκόταν μέσα στον χώρο, ο οποίος έπρεπε να υποδύεται τον βασανιστή και να πληροφορεί, τη νύχτα, το ΕΑΜ για το τι είχε συμβεί.[48] Αυτοί οι άνθρωποι ήταν σε μία φοβερά πιεσμένη κατάσταση τον Δεκέμβρη. Γνώριζαν πολλά πράγματα και επομένως μπορούσαν να σώσουν αλλά και να καταδικάσουν ανθρώπους με μεγάλη ευκολία.

Μ.Χ.: Πράγματι. Όταν, πλέον, η μάχη μπαίνει μέσα σε μία πόλη, αυτή η διάσταση, η προσωπική, έχει μεγάλη σημασία. Ειδικά όταν μία μάχη συμπαραλιάζει προσωπικά, συγγενικά και φιλικά δίκτυα μέσα στις γειτονιές. Συνοψίζοντας, όσον αφορά στις δυτικές συνοικίες, έχει ενδιαφέρον να πούμε ότι εκεί δεν έχουμε μεγάλες συγκρούσεις. Το γεγονός αυτό σχετίζεται άμεσα με την τακτική των Βρετανών στη μεγάλη αντεπίθεση που ξεκίνησαν από τις 17 Δεκεμβρίου και μετά. Ο στόχος τους ήταν να εκκαθαρίσουν τη λεωφόρο Συγγρού, δηλαδή τον κύριο οδικό άξονα που θα διευκόλυνε τη σύνδεσή τους με το κέντρο της Αθήνας. Η βάση των βρετανικών δυνάμεων βρισκόταν στο Δέλτα Φαλήρου, καθώς και στο «Χασάνι», το αεροδρόμιο του Ελληνικού. Η κίνηση, λοιπόν, ήταν να εκκαθαρίσουν τη Συγγρού ανεβαίνοντας προς το κέντρο και, στη συνέχεια, να πραγματοποιήσουν τη μεγάλη επίθεση, στις 28 Δεκέμβρη –μόλις έχει φύγει ο Τσόρτσιλ– στις ανατολικές συνοικίες, που αποτελούσαν το μεγάλο προπύργιο του ΕΑΜ. Αφού εκκαθάρισαν τις ανατολικές συνοικίες, ξεκίνησαν την επίθεση από το Γουδί προς το Γηροκομείο, του Γκύζη και τα Τουρκοβούνια.

Για να μην εγκλωβιστεί ο ΕΛΑΣ στην Αθήνα –διότι δυνάμεις του υπήρχαν μέχρι και τις 3 Γενάρη ακόμη και στο κέντρο, στα Εξάρχεια και στην πλατεία Ομονοίας, στην πλατεία Κάνιγγος κ.λπ.– άφησαν τη δίοδο διαφυγής από τις δυτικές συνοικίες ανοιχτή· για να μπορέσει να αποχωρήσει ο ΕΛΑΣ και από τον Πειραιά και από τις υπόλοιπες συνοικίες προς το βόρειο κομμάτι της Αττικής.

---

47. Η Ελένη Παπαδάκη (1908–1944) ήταν ηθοποιός. Μετά την Κατοχή κατηγορήθηκε ότι διατηρούσε δεσμό με τον κατοχικό πρωθυπουργό Ιωάννη Ράλλη, ενώ το Σωματείο Ελλήνων Ηθοποιών (ΣΕΗ) τη διέγραψε ως προδότρια. Εκτελέστηκε από την Εθνική Πολιτοφυλακή στις 21 Δεκεμβρίου 1944. Η εκτέλεσή της προκάλεσε μεγάλες αντιδράσεις. Ο Νίκος Ζαχαριάδης κατά τη 12η Ολομέλεια του ΚΚΕ καταδίκασε την ενέργεια, ενώ ο υπεύθυνος της δολοφονίας και ο φυσικός αυτουργός εκτελέστηκαν μετά από καταδικαστική απόφαση του Ανταρτοδικείου. Η ιστορία της Ε. Παπαδάκη ενέπνευσε ποιητές (Άγγελος Σικελιανός), ζωγράφους (Φώτης Κόντογλου) και συγγραφείς (Γιώργος Θεοτοκάς, Μάνος Ελευθερίου κ.ά.). Βλ. ενδεικτικά το μυθιστόρημα του Μάνου Ελευθερίου, *Η γυναίκα που πέθανε δύο φορές*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2006.
48. Η Ηλέκτρα Αποστόλου (1912–1944) ήταν αγωνίστρια της Εθνικής Αντίστασης, στέλεχος της ΟΚΝΕ και του ΚΚΕ, και μέλος του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ. Για την αντιστασιακή της δράση βασανίστηκε από την Ειδική Ασφάλεια και εκτελέστηκε στις 26 Ιουλίου 1944.

Επίσκεψη του Ουίνστον Τσόρτσιλ στην Αθήνα. Δίπλα του ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός και ο υπουργός Εξωτερικών της Μ. Βρετανίας Άντονι Ίντεν, 26-28/12/1944.
Πηγή: Imperial War Museum (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

Η.Ν.: Είναι χαρακτηριστικό ότι και στα ΕΑΜικά κείμενα, μετά τον Δεκέμβρη, που αναφέρονται στην πρωτική αντίσταση του λαού της Αθήνας, αυτό που αναδεικνύεται, κυρίως, είναι οι ανατολικές συνοικίες. Το «Κάστρο της Λευτεριάς» κ.λπ. είναι οι ανατολικές συνοικίες.[49] Εκεί έγιναν και οι πιο σφοδρές συγκρούσεις μεταξύ των βρετανικών στρατευμάτων και του ΕΛΑΣ, ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες μέρες του Δεκεμβρίου. Οι δυτικές συνοικίες, που ήταν, ουσιαστικά, ΕΑΜοκρατούμενες καθ' όλη τη διάρκεια του Δεκεμβρίου, δεν έχουν αναγορευτεί σε τόπο πρωτικής αντίστασης, διότι εκεί δεν έγιναν σημαντικές μάχες.

Νεκρός κατά τη διάρκεια ανταλλαγής πυροβολισμών μεταξύ ΕΛΑΣ και βρετανικού στρατού. Πηγή: Imperial War Museum, 12/1944

Μ.Χ.: Αυτή η διάσταση έχει προκύψει ήδη από την Κατοχή. Οι Βρετανοί, φτάνοντας στην Αθήνα, γνώριζαν ότι το «Στάλινγκραντ της Ελλάδας» είναι η Καισαριανή. Γνώριζαν, δηλαδή, ότι η μεγάλη εστία αντίστασης ήταν στις ανατολικές συνοικίες. Οι ανατολικές συνοικίες, από την περίοδο της Κατοχής, είχαν αποκτήσει μία αίγλη, είχαν συνδέσει το όνομά τους με την αθηναϊκή Αντίσταση.

Η.Ν.: Αντίστοιχα, το Περιστέρι θα αποκτήσει εμβληματική όψη στην αντι-ΕΑΜική προπαγάνδα μετά τα Δεκεμβριανά. Εκεί βρίσκονταν τα ανταρτοδικεία, εκεί έγιναν οι εκτελέσεις κ.λπ. Εκεί θα γίνουν οι εκταφές από ομαδικούς τάφους. Αλλά από ό,τι φαίνεται, χωρίς αυτό να σημαίνει τίποτα, δεν έχουμε πολύ μεγάλο αριθμό ταυτίσεων στις εκταφές. Είναι προφανές ότι κάποτε πρέπει κάποιος να καταγράψει, μέρα τη μέρα, γειτονιά τη γειτονιά, τη σύγκρουση του Δεκέμβρη. Στις εκταφές βρίσκουμε πάρα πολλούς οι οποίοι είναι αταύτιστοι. Και πιθανόν κάποιοι να είναι και αντάρτες του ΕΛΑΣ Πελοποννήσου ή του τακτικού ΕΛΑΣ, που δεν είναι Αθηναίοι, οι οποίοι ήταν αδύνατο να ταυτιστούν και παραχώθηκαν σε ομαδικούς τάφους.

49. Αναφέρεται στο «Κάστρο του Υμηττού», ένα μικρό σπίτι στην Αγραίων 47, όπου τρεις ΕΠΟΝίτες, ο Δημήτρης Αυγέρης, ο Κώστας Φολτόπουλος και ο Θανάσης Κιοκμενίδης, σκοτώθηκαν μετά από μάχη με ταγματασφαλίτες και γερμανούς στρατιώτες. Η αυτοθυσία των τριών επονιτών καταγράφηκε ως μία από τις πιο ένδοξες στιγμές της Εθνικής Αντίστασης στην Αθήνα.

Επίθεση βρετανικών τανκς στα γραφεία του ΕΑΜ στην οδό Κοραή, 12/1944. Πηγή: Imperial War Museum (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

Μ.Χ.: Το Περιστέρι ταυτίστηκε με τη λεγόμενη «πτωματολογία» και με την Έκθεση Σιτρίν,[50] μετά, που ανέτρεψε όποια φιλο-ΕΑΜικά πολιτική υπήρχε, τουλάχιστον στη Βρετανία. Εμένα μου κάνει εντύπωση ότι, τόσο στα αρχεία της Ιατροδικαστικής Υπηρεσίας Αθηνών, όσο και του Ληξιαρχείου Αθηνών, από τα 630 περίπου πτώματα που καταγράφονται στο Περιστέρι ως εκτελεσμένοι, αναγνωρίστηκαν 230-240. Τίθεται ένα ερώτημα: πώς είναι δυνατόν να υπάρχουν 400 περίπου νεκροί αθηναίοι αταύτιστοι στο Περιστέρι; Από την άλλη γνωρίζουμε ότι οι απώλειες του ΕΛΑΣ στη μάχη της Αθήνας ανέρχονται σε περίπου 1.500 άτομα. Από αυτούς δεν έχουν εντοπιστεί παραπάνω από τους μισούς – για να είμαι ακριβής, στην έρευνά μου έχω εντοπίσει 469 άτομα ονομαστικά. Οπότε μένει ένα ζητούμενο περίπου 1.000 ανθρώπων, μαχητών του ΕΛΑΣ, των οποίων τα πτώματα, ουσιαστικά, δεν έχουν βρεθεί. Μήπως, λοιπόν, αυτοί οι 400 περίπου αταύτιστοι από το Περιστέρι είναι αντάρτες του ΕΛΑΣ, οι οποίοι σκοτώθηκαν στις μάχες του Δεκέμβρη, τάφηκαν σε διάφορα σημεία και, αργότερα, μεταφέρθηκαν εκεί για να σκηνοθετηθεί όλη αυτή η διαδικασία της πτωματολογίας, όπως υποστηρίζει η ΕΑΜικά πλευρά; Αυτό δεν το γνωρίζουμε.

Η.Ν.: Πάντως –για να κλείσουμε αυτήν την πτωματολογία του Δεκέμβρη– τα θύματα είναι πάρα πολλά. Στις 33 μέρες μαχών στην Αθήνα υπάρχουν 270 Βρετανοί νεκροί, 1.200 περίπου στις κυβερνητικές δυνάμεις, ενώ οι νεκροί του ΕΛΑΣ πρέπει να προσεγγίζουν τις 2.000. Οι νεκροί άμαχοι από βομβαρδισμούς (αεροπορικούς, χερσαίους και ναυτικούς) είναι, πιθανότατα, πάνω από 2.000· πρόκειται, ίσως, για το πιο δύσκολα προσεγγίσιμο μέγεθος. 5.000 νεκροί σε μία πόλη, που δεν ήταν πόλη των 3,5 εκατομμυρίων, αλλά μια ρημαγμένη πόλη μετά από μία Κατοχή, είναι πάρα πολλοί. Και αν σκεφτεί κανείς, επίσης, τους νεκρούς της Κατοχής, τους νεκρούς της πείνας και εκείνους των ενόπλων συγκρούσεων του τελευταίου χρόνου της Κατοχής στην Αθήνα, μιλάμε για πολύ σημαντικά μεγέθη. Μεγέθη που δείχνουν ότι η ζωή ήταν πλέον πολύ φτηνή. Δεν μπορούμε να μετράμε αυτά τα μεγέθη με τις σημερινές μας ευαισθησίες. Εκεί πια το «ζω» ή «δεν ζω» παιζότανε κορώνα-γράμματα.

Μ.Χ.: Αυτό πρέπει να το έχουμε στο μυαλό μας πάντα· η βία αποτελούσε την καθημερινότητα των ανθρώπων.

Η.Ν.: Θυμάμαι τη διήγηση ενός ανθρώπου· μου λέει: «Κατέβαινα τη μέρα της Απελευθέρωσης –έμενε παράνομος στο Χαλάνδρι– για να πανηγυρίσω στο Σύνταγμα και μέτραγα τους φίλους που είχα όταν ξεκινήσαμε και δεν ήταν κανείς ζωντανός. Μόνο εγώ είχα γλιτώσει κατά τύχη». Εδώ τελειώνουμε τη σημερινή εκπομπή. Μενέλαε, ευχαριστώ πολύ για τη συζήτηση.

Μ.Χ.: Ευχαριστώ και εγώ.

50. Βλ. *Η Έκθεση των αγγλικών εργατικών συνδικάτων. Ο συνδικαλισμός και η κατάσταση στην Ελλάδα μετά την Κατοχή*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 1977.

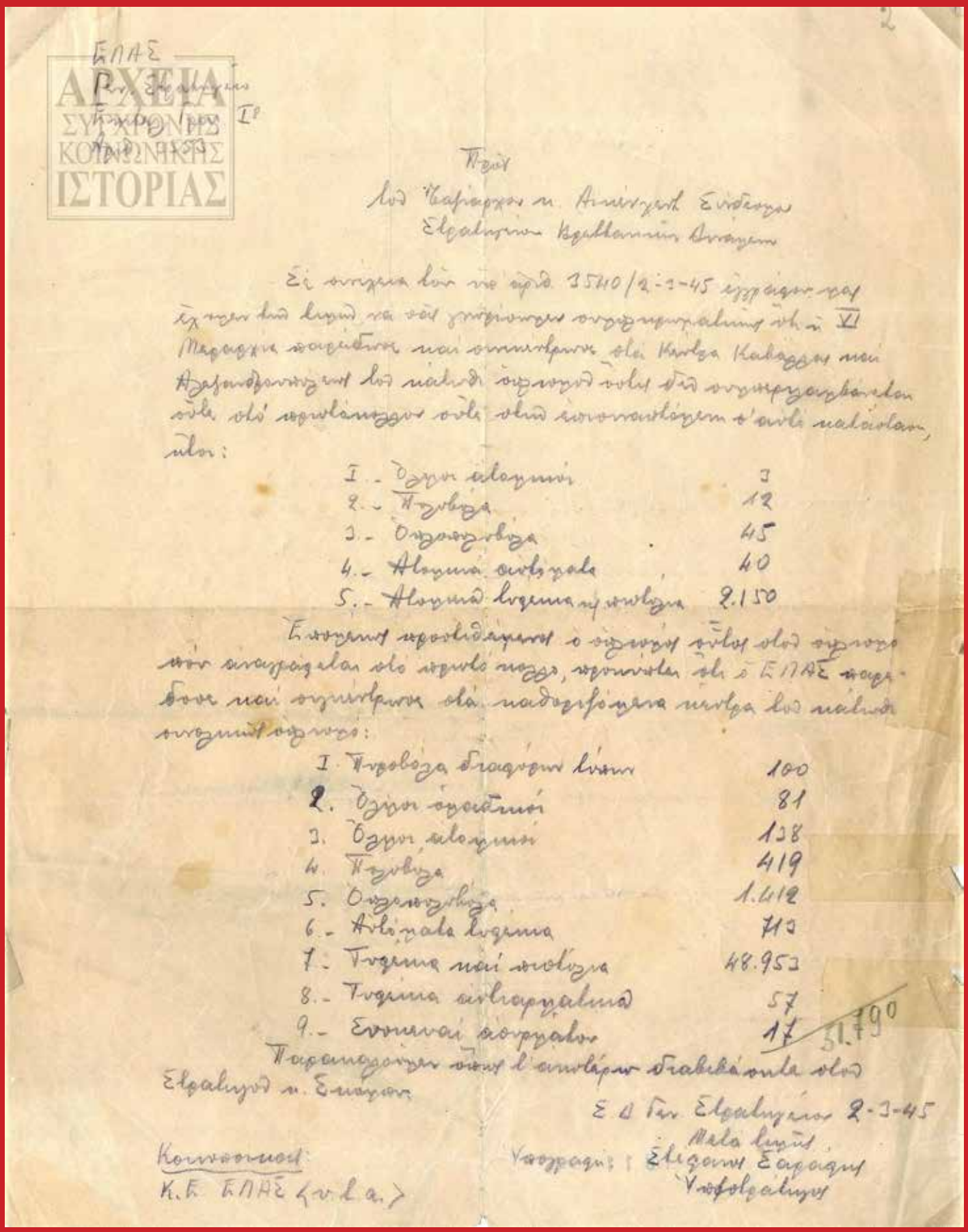

ΕΛΑΣ

Γραφείον Στρατηγού

Ι.Ρ.

Προς

τον Υπαρχηγόν κ. Αντιστράτηγον Σνόουελλ
Στρατηγείον Βρετανικών Δυνάμεων

Εις συνέχειαν του υπ' αριθ. 3540/2-3-45 εγγράφου μου έχω εντολή διά σας γνωρίσωμεν συμφωνηθέν υπό κ. VI Μαρσάλ σαφώς και συνοπτικώς, ότι κατά Κυριακή Καβάλλας και Αλεξανδρούπολις τα κάτωθι όπλα δύναται συνεργασθή ούτε υπό αρχηγού ούτε υπό αποστόλου ούτε υπό αποστόλων, ήτοι:

1. - Όλμοι ελαφροί	3
2. - Πυροβόλα	12
3. - Ολμοβόλα	45
4. - Αλεξιπτωτικά ανταλλακτικά	40
5. - Αλεξιπτωτά λυχνία μονόλιγα	2.150

Ενόψει προτιθέμεθα ο αρχηγός ούτος υπό αρχηγόν υπό αναφοράς υπό κοινού πόρρω, φρονούντες ότι ο ΕΛΑΣ παραδώσει και συμπληρώσει υπό καθεστώτος κενά υπό κάτωθι ανομοίων αριθμών:

1. Πυροβόλα διαφόρων λύσεων	100
2. Όλμοι αρκετοί	81
3. Όλμοι ελαφροί	138
4. Πυροβόλα	419
5. Ολμοβόλα	1.412
6. Αντιαεροπορικά λυχνία	710
7. Τυφέκια και μονόλιγα	48.953
8. Τυφέκια αντιαρματικά	57
9. Εκκινηταί αεροπλάνων	17
	51.790

Παραπαρακαλούμεν όπως δ' αντιλάβωμεν διαβιβάσωμεν υπό Στρατηγού κ. Σνόουελλ.

Σ.Δ. Γεν. Στρατηγείον 2-3-45
Μετά λόγου
Υπογραφή: Στέφανος Σαράφης
Υπουργός

Κοινοποιείται:
Κ.Ε. ΕΛΑΣ (ν.δ.α.)

ΕΛΑΣ ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Χειρόγραφη αναφορά με την υπογραφή του Στέφανου Σαράφη προς το Στρατηγείο Βρετανικών Δυνάμεων σχετικά με τον οπλισμό που παρέδωσε ο ΕΛΑΣ μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας, 2/3/1945 (ΑΣΚΙ / Αρχείο Λευτέρη Αποστόλου)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

Το συνοπτικό χρονολόγιο γεγονότων της δεκαετίας 1940, εκτός λίγων εξαιρέσεων, δεν περιλαμβάνει αναφορές στα εγκλήματα και στις μαζικές εκτελέσεις εκ μέρους των κατοχικών δυνάμεων και των συνεργατών τους, στο ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, στις μάχες των αντιστασιακών οργανώσεων, καθώς και σε πολλά από τα διεθνή γεγονότα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το χρονολόγιο, επίσης, δεν περιλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος των γεγονότων του Εμφυλίου Πολέμου. Ολοκληρώνεται με την κήρυξη του ΚΚΕ εκτός νόμου, τον Δεκέμβριο του 1947.

28 Οκτωβρίου 1940	Η Ελλάδα μπαίνει στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μετά την άρνηση του ιταλικού τελεσίγραφου και την επίθεση της Ιταλίας στα ελληνοαλβανικά σύνορα. Ξεκινάει ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος
6 Απριλίου 1941	Επίθεση της ναζιστικής Γερμανίας σε Ελλάδα και Γιουγκοσλαβία
20 Απριλίου 1941	Ο αντιστράτηγος Γεώργιος Τσολάκογλου υπογράφει τη συνθηκολόγηση της Ελλάδας. Εισβολή του βουλγαρικού στρατού στη βόρεια Ελλάδα. Στις 23 Απριλίου υπογράφεται τρίτο πρωτόκολλο συνθηκολόγησης για να συμμετάσχουν και οι Ιταλοί
21 Απριλίου 1941	Ο Εμμανουήλ Τσουδερός σχηματίζει κυβέρνηση μετά από εντολή του Γεωργίου Β΄. Στις 25 Απριλίου ο Γεώργιος και η κυβέρνηση εγκαταλείπουν την Αθήνα με προορισμό την Κρήτη
27 Απριλίου 1941	Τα πρώτα γερμανικά στρατεύματα μπαίνουν στην Αθήνα. Τρεις μέρες αργότερα ο Γ. Τσολάκογλου σχηματίζει την πρώτη κατοχική κυβέρνηση
20 Μαΐου 1941	Ξεκινά η Μάχη της Κρήτης. Στις 24 Μαΐου ο Γεώργιος Β΄ και η κυβέρνηση Τσουδερού φυγαδεύονται με προορισμό την Αίγυπτο και το Λονδίνο. Η Μάχη της Κρήτης ολοκληρώνεται την 1η Ιουνίου
22 Ιουνίου 1941	Εισβολή της Γερμανίας στην ΕΣΣΔ (Επιχείρηση Μπαρμπαρόσα). Η ΕΣΣΔ μπαίνει στον πόλεμο και τον Ιούλιο υπογράφει συμμαχία με τη Μ. Βρετανία
16 Ιουλίου 1941	Ιδρύεται το Εθνικό Εργατικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΕΑΜ). Στη διάρκεια του Ιουλίου ξεκινά και η δράση των πρώτων αντάρτικων ομάδων στη βόρεια Ελλάδα
19 Ιουλίου 1941	Συγκροτείται η Ι Ταξιαρχία του Βασιλικού Ελληνικού Στρατού Μέσης Ανατολής (ΒΕΣΜΑ)
9 Σεπτεμβρίου 1941	Ιδρύεται ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ)
27 Σεπτεμβρίου 1941	Ιδρύεται το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ)
7 Δεκεμβρίου 1941	Οι ΗΠΑ μπαίνουν στον πόλεμο μετά την επίθεση της Ιαπωνίας στο Περλ Χάρμπορ
16 Φεβρουαρίου 1942	Ιδρύεται ο Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός (ΕΛΑΣ)

25 Μαρτίου 1942	Διαδηλώσεις στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις με αφορμή την εθνική επέτειο. Τον Απρίλιο πραγματοποιείται απεργία των δημοσίων υπαλλήλων
22 Μαΐου 1942	Η πρώτη ομάδα του ΕΛΑΣ βγαίνει στο Βουνό με επικεφαλής τον θανάση Κλάρα (Άρη Βελουχιώτη)
28 Ιουλίου 1942	Ο Ναπολέων Ζέρβας ιδρύει στην Ήπειρο τις Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών (ΕΟΕΑ) ως στρατιωτικό βραχίονα του ΕΔΕΣ και βγαίνει στο Βουνό
1 Αυγούστου 1942	Ο Γιάννης Τσιγάντες (ΜΙΔΑΣ 614) φτάνει στην Ελλάδα από τη Μέση Ανατολή, με αποστολή την οργάνωση και χρηματοδότηση του αντάρτικου. Στις 14 Ιανουαρίου 1943 ο Τσιγάντες σκοτώνεται στην Αθήνα από πυρά ιταλών καραμπινιέρων
22 Σεπτεμβρίου 1942	Η Πανελλήνια Ένωση Αγωνιζόμενων Νέων (ΠΕΑΝ) με επικεφαλής τον Κώστα Περρίκο ανατινάζει τα γραφεία της δωσιλογικής Εθνικής Σοσιαλιστικής Πατριωτικής Οργάνωσης (ΕΣΠΟ) στην Αθήνα. Ο Περρίκος συλλαμβάνεται και εκτελείται στις 4 Φεβρουαρίου 1943, όπως και τα περισσότερα μέλη της ΠΕΑΝ που πήραν μέρος στην επιχείρηση
30 Σεπτεμβρίου 1942	Οι πρώτοι βρετανοί αλεξιπτωτιστές πέφτουν στη Γκιώνα στο πλαίσιο της αποστολής Harling
23 Οκτωβρίου 1942	Αρχίζει η επίθεση των Συμμάχων στη βόρεια Αφρική (Ελ Αλαμέιν)
25 Νοεμβρίου 1942	Ανατινάσσεται η σιδηροδρομική γέφυρα του Γοργοποτάμου από αντάρτες του ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ με τον συντονισμό μελών της βρετανικής αποστολής
2 Δεκεμβρίου 1942	Παραιτείται ο Γ. Τσολάκογλου και αντικαθίσταται από τον Κωνσταντίνο Λογοθετόπουλο
18 Ιανουαρίου 1943	Ξεκινάει η απογραφή του εβραϊκού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης. Στις 15 Μαρτίου αναχωρεί ο πρώτος συρμός προς το Άουσβιτς με 2.500 Εβραίους
23 Φεβρουαρίου 1943	Ιδρύεται η Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων (ΕΠΟΝ).
28 Φεβρουαρίου 1943	Η κηδεία του Κωστή Παλαμά στην Αθήνα εξελίσσεται σε αντικατοχική διαδήλωση
5 Μαρτίου 1943	Μεγάλη διαδήλωση στην Αθήνα κατά της πολιτικής επιστράτευσης, με νεκρούς και τραυματίες
7 Απριλίου 1943	Ο Ιωάννης Ράλλης σχηματίζει κυβέρνηση
10 Ιουνίου 1943	Ξεκινάει η επιχείρηση Animals, μια σειρά από επιθέσεις και σαμποτάζ των αντιστασιακών οργανώσεων, ως αντιπερισπασμό για την απόβαση των Συμμάχων στη Σικελία. Η απόβαση πραγματοποιείται στις 10 Ιουλίου
18 Ιουνίου 1943	Με βάση το νόμο 260 της κατοχικής κυβέρνησης Ι. Ράλλη, ιδρύονται τα Τάγματα Ασφαλείας

Ιούλιος 1943	Ο Κρις Γούντχαουζ προάγεται σε επικεφαλής της βρετανικής αποστολής, αντικαθιστώντας τον Έντι Μάγιερς
10 Αυγούστου 1943	Αντιπροσωπίες των αντιστασιακών οργανώσεων μεταβαίνουν στο Κάιρο
8 Σεπτεμβρίου 1943	Η Ιταλία συνθηκολογεί, μετά την ανατροπή του Μουσολίνι (25 Ιουλίου). Λίγες μέρες αργότερα ξεκινούν συμμαχικές επιχειρήσεις για κατάληψη των ιταλοκρατούμενων Δωδεκανήσων. Τελικά οι Γερμανοί επικρατούν, ολοκληρώνοντας την κατάληψη των νησιών στις 22 Νοεμβρίου
10 Οκτωβρίου 1943	Ξεσπά εμφύλια σύγκρουση μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ στην Ήπειρο
18 Οκτωβρίου 1943	Ξεκινούν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών στην κεντρική Ελλάδα
13 Δεκεμβρίου 1943	Γερμανικά στρατεύματα καταστρέφουν τα Καλάβρυτα και αφανίζουν μεγάλο μέρος του πληθυσμού τους
11 Ιανουαρίου 1943	Η αμερικανική αεροπορία πραγματοποιεί τυφλό βομβαρδισμό στο κέντρο του Πειραιά με θύματα πάνω από 600 αμάχους
15 Φεβρουαρίου 1944	Ξεκινάει η διάσκεψη Μυρόφυλλου-Πλάκας μεταξύ του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ και της Εθνικής και Κοινωνικής Απελευθέρωσης (ΕΚΚΑ), παρουσία του βρετανού συνταγματάρχη Κρις Γούντχαουζ. Η διάσκεψη καταλήγει στις 29 Φεβρουαρίου, σε συμφωνία παύσης των εχθροπραξιών μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων και καθορισμού των όρων συνεργασίας τους, καθώς και σε αποκήρυξη των Ταγμάτων Ασφαλείας
10 Μαρτίου 1944	Ιδρύεται η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) ή αλλιώς «κυβέρνηση του Βουνού» με έδρα τη Βίνιανη Ευρυτανίας. Στο επόμενο διάστημα διεξάγονται εκλογές με μεγάλη λαϊκή συμμετοχή από τις οποίες προκύπτει το Εθνικό Συμβούλιο
17 Απριλίου 1944	Ο ΕΛΑΣ διαλύει το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων. Ο αρχηγός του 5/42 και συνιδρυτής της ΕΚΚΑ Δημήτρης Ψαρρός δολοφονείται
26 Απριλίου 1944	Ο Γεώργιος Παπανδρέου αναλαμβάνει πρωθυπουργός της εξόριστης κυβέρνησης, αντικαθιστώντας τον θεμιστοκλή Σοφούλη. Ο τελευταίος είχε λάβει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης μετά την παραίτηση του Ε. Τσουδερού, υπό το βάρος του «κινήματος του Ναυτικού» που είχε ξεσπάσει στη Μέση Ανατολή την 1η Απριλίου
1 Μαΐου 1944	Εκτελούνται στο Σκοπευτήριο Καισαριανής 200 κρατούμενοι από το στρατόπεδο Χαϊδαρίου, στη μεγάλη πλειοψηφία τους κομμουνιστές, φυλακισμένοι στην Ακροναυπλία από τη μεταξική δικτατορία
17-20 Μαΐου 1944	Διεξάγεται το Συνέδριο του Λιβάνου, στο οποίο συμμετέχουν οι αρχηγοί των πολιτικών παρατάξεων και των αντιστασιακών οργανώσεων, με σκοπό τη δημιουργία Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας υπό τον Γ. Παπανδρέου

5 Αυγούστου 1944	Ξεκινούν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών στην κεντρική Ελλάδα
17 Αυγούστου 1944	Μπλόκο στην Κοκκινιά από Γερμανούς και ταγματασφαλίτες. 150 άτομα εκτελούνται και 3.000 στέλνονται σε στρατόπεδα συγκέντρωσης
8 Σεπτεμβρίου 1944	Ο Κόκκινος Στρατός μπαίνει στη Βουλγαρία και καταλαμβάνει το βόρειο-ανατολικό κομμάτι της. Το Πατριωτικό Μέτωπο παίρνει την εξουσία και η χώρα εντάσσεται στο στρατόπεδο των Συμμάχων
19 Σεπτεμβρίου 1944	Ο Γ. Παπανδρέου διορίζει τον Π. Σπηλιωτόπουλο «στρατιωτικό διοικητή Αττικής». Ο Σπηλιωτόπουλος, αντιπρόσωπος της εξόριστης κυβέρνησης και του Συμμαχικού Στρατηγείου στην κατεχόμενη Ελλάδα από τον Ιούλιο, προχωράει στη μετατροπή μιας σειράς αντι-ΕΑΜικών αθηναϊκών «εθνικών οργανώσεων» σε τακτικές μονάδες του στρατού, καθώς και στον εξοπλισμό τους
26 Σεπτεμβρίου 1944	Υπογράφεται η Συμφωνία της Καζέρτας, μεταξύ της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ, σύμφωνα με την οποία όλες οι ένοπλες αντιστασιακές ομάδες υπάγονται στη κυβέρνηση και θέτουν εαυτόν υπό τις διαταγές του στρατηγού Ρόναλντ Σκόμπι, επικεφαλής της βρετανικής στρατιωτικής διοίκησης
9 Οκτωβρίου 1944	Ξεκινάει η Διάσκεψη της Μόσχας με τη συμμετοχή του Ιωσήφ Στάλιν και του Ουίνστον Τσόρτσιλ, όπου συζητείται η είσοδος της ΕΣΣΔ στον πόλεμο κατά της Ιαπωνίας, καθώς και η μεταπολεμική τύχη των Βαλκανίων και της Πολωνίας
12 Οκτωβρίου 1944	Η Αθήνα απελευθερώνεται μετά από τριάμισι χρόνια ναζιστικής κατοχής και ο λαός βγαίνει στους δρόμους. Τα γερμανικά στρατεύματα εγκαταλείπουν την πόλη. Ξεκινάει η επιχείρηση MANNA για τη μεταφορά βρετανικών δυνάμεων καθώς και της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης στην Ελλάδα
13-14 Οκτωβρίου 1944	Μεγάλα ΕΑΜικά συλλαλητήρια στην Αθήνα
15 Οκτωβρίου 1944	Απάντηση του αστικού κόσμου και των «εθνικών οργανώσεων» (ΕΔΕΣ, ΠΕΑΝ, Εθνικό Κομιτάτο, Ιερή Ταξιαρχία, Χ κ.ά.), οι οποίες πραγματοποιούν διαδήλωση στο κέντρο της Αθήνας με συνθήματα υπέρ των εδαφικών αξιώσεων της Ελλάδας και εναντίον των Βουλγάρων. Συγκρούσεις με μέλη του ΕΑΜ στην Ομόνοια
18 Οκτωβρίου 1944	Φτάνει στην Αθήνα η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας με πρωθυπουργό τον Γεώργιο Παπανδρέου, ο οποίος εκφωνεί τον λόγο της Απελευθέρωσης
19 Οκτωβρίου 1944	Απελευθερώνεται η Λαμία. Τις αμέσως επόμενες μέρες ο Άρης Βελουχιώτης φτάνει στην πόλη, μαζί τους εκπροσώπους του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ, καθώς και κλιμάκια του ΚΚΕ και της ΠΕΕΑ. Με αφορμή την επέτειο του «Όχι» εκφωνεί λόγο στην κεντρική πλατεία μπροστά σε πλήθος κόσμου
30 Οκτωβρίου 1944	Ο ΕΛΑΣ απελευθερώνει τη Θεσσαλονίκη
2-3 Νοεμβρίου 1944	Οι τελευταίοι γερμανοί στρατιώτες αποχωρούν από την ηπειρωτική Ελλάδα

1 Δεκεμβρίου 1944	Τελεσίγραφο του πρωθυπουργού και διάγγελμα του στρατηγού Σκόμπι για άμεσο αφοπλισμό και διάλυση όλων των ένοπλων οργανώσεων εκτός από την 3η Ελληνική Ορεινή Ταξιαρχία και τον Ιερό Λόχο Μέσης Ανατολής. Στα τμήματα αυτά, που πολέμησαν στη βόρεια Αφρική και στην Ιταλία, θα βασιζόταν η ανασυγκρότηση του στρατού
2 Δεκεμβρίου 1944	Μετά την κατάρρευση των διαπραγματεύσεων για τη διάλυση των αντιστασιακών οργανώσεων και τη συγκρότηση του νέου στρατού, αποχωρούν από την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας τα μέλη του ΕΑΜ (Ηλίας Τσιριμώκος, Αλέξανδρος Σβώλος, Άγγελος Αγγελόπουλος, Νικόλαος Ασκούτσης, Γιάννης Ζέβγος και Μιλτιάδης Πορφυρογένης)
3 Δεκεμβρίου 1944	Οι ΕΑΜικές οργανώσεις πραγματοποιούν συλλαλητήριο διαμαρτυρίας στο Σύνταγμα, το οποίο καταπνίγεται στο αίμα με, τουλάχιστον, 11 νεκρούς. Αρχίζουν τα Δεκεμβριανά
6 Δεκεμβρίου 1944	Ξεκινούν μάχες στην Αθήνα, οι οποίες θα διαρκέσουν 33 μέρες
10 Δεκεμβρίου 1944	Αρχίζει η δεύτερη γενική επίθεση του ΕΛΑΣ
12–16 Δεκεμβρίου 1944	Ενισχύονται τα βρετανικά στρατεύματα στην Αθήνα με την άφιξη περίπου 15 ταγμάτων, ενώ ο ΕΛΑΣ καταλαμβάνει μεγάλο μέρος της πόλης
17 Δεκεμβρίου 1944	Ξεκινούν οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Βρετανών
26–28 Δεκεμβρίου 1944	Ο βρετανός πρωθυπουργός Ουίνστον Τσόρτσιλ επισκέπτεται την Αθήνα
3 Ιανουαρίου 1945	Διορίζεται πρωθυπουργός ο Νικόλαος Πλαστήρας
11 Ιανουαρίου 1945	Υπογράφεται η εκεχειρία μεταξύ των βρετανικών δυνάμεων και του ΕΛΑΣ, μετά τη στρατιωτική ήττα του τελευταίου στην «Μάχη της Αθήνας»
27 Ιανουαρίου 1945	Ο Κόκκινος Στρατός μπαίνει στο Άουσβιτς
12 Φεβρουαρίου 1945	Υπογράφεται η Συμφωνία της Βάρκιζας, η οποία προβλέπει, μεταξύ άλλων, τον πλήρη αφοπλισμό και τη διάλυση του ΕΛΑΣ και των υπόλοιπων οργανώσεων
21 Φεβρουαρίου 1945	Ξεκινά η ακροαματική διαδικασία στο ειδικό δικαστήριο δωσιλόγων. Το αποτέλεσμα της δίκης, γνωστή και ως «δίκη των Κουίσλινγκς», ήταν η καταδίκη των 20 από τους 27 κατηγορούμενους, συμπεριλαμβανομένων των τριών κατοχικών πρωθυπουργών (Γ. Τσολάκογλου, Κ. Λογοθετόπουλος, Ι. Ράλλης)
8 Απριλίου 1945	Παραιτείται η κυβέρνηση Πλαστήρα. Ακολουθούν διαδοχικά οι βραχύβιες κυβερνήσεις του Π. Βούλγαρη και του Π. Κανελλόπουλου. Στις 22 Νοεμβρίου δίνεται εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Θ. Σοφούλη με αντιπρόεδρο του υπουργικού συμβουλίου τον Γ. Καφαντάρη. Προσπάθειες εξομάλυνσης της πόλωσης

24 Απριλίου 1945	Το ΕΑΜ μετατρέπεται σε πολιτικό σχηματισμό κομμάτων
8-9 Μαΐου 1945	Υπογράφεται στο Βερολίνο η πράξη συνθηκολόγησης, η οποία προβλέπει την άνευ όρων παράδοση της Γερμανίας. Στην κατεχόμενη, ακόμα, Κρήτη, οι Γερμανοί υπογράφουν συμφωνία παράδοσης με τις βρετανικές δυνάμεις, η οποία προβλέπει ότι, μέχρι οι τελευταίοι να παραλάβουν το νησί, οι Γερμανοί διατηρούν τον οπλισμό τους. Οι τελευταίοι Γερμανοί αποχωρούν στις αρχές Ιουλίου
30 Μαΐου 1945	Ο *Ριζοσπάστης*, με έκτακτη έκδοση, αναγγέλλει την επιστροφή του «ήρωα αρχηγού του ΚΚΕ» Νίκου Ζαχαριάδη στην Ελλάδα από το Νταχάου. Στο επόμενο διάστημα θα πραγματοποιήσει μια μεγάλης έκτασης ανασυγκρότησης του κόμματος, καθώς και ανεπιτυχείς προσπάθειες προσέγγισης με την κυβέρνηση Σοφούλη
31 Μαρτίου 1946	Διενεργούνται οι πρώτες μεταπολεμικές βουλευτικές εκλογές από την κυβέρνηση Σοφούλη, ενώ τη περασμένη νύχτα έχει πραγματοποιηθεί επίθεση ομάδας κομμουνιστών στο αστυνομικό τμήμα του Λιτόχωρου Πιερίας. Ο πολιτικός συνασπισμός του ΕΑΜ και άλλα δημοκρατικά κόμματα απόσχουν από τις εκλογές, ως διαμαρτυρία για τις συνθήκες διεξαγωγής τους. Το ΕΑΜ και το ΚΚΕ κατήγγελλαν επί μήνες τις διώξεις και την τρομοκράτηση αριστερών πολιτών, ιδιαίτερα στην ύπαιθρο. Στις εκλογές επικράτησε η Ηνωμένη Παράταξις Εθνικοφρόνων, με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη.
18 Απριλίου 1946	Σχηματίζεται κυβέρνηση υπό τον αρχηγό του Λαϊκού Κόμματος Κ. Τσαλδάρη, μετά από αποτυχημένη προσπάθεια για μια κυβέρνηση συνεργασίας με επικεφαλής τον πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Παναγιώτη Πουλίτσα. Μέχρι τις επόμενες εκλογές, μετά τη λήξη του Εμφυλίου (5 Μαρτίου 1950), σχηματίζονται 10 κυβερνήσεις συνασπισμού
18 Ιουνίου 1946	Ψηφίζεται το Γ΄ Ψήφισμα «περί εκτάκτων μέτρων κατά των επιβουλευομένων την δημοσίαν τάξιν και την ακεραιότητα της χώρας». Με βάση αυτό το ψήφισμα ξεκινούν μαζικές διώξεις εναντίον υπόπτων για αριστερά φρονήματα
29 Ιουλίου 1946	Ξεκινάει η Συνδιάσκεψη Ειρήνης του Παρισίου. Στις αποφάσεις της περιλαμβάνεται η ενσωμάτωση των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα
1 Σεπτεμβρίου 1946	Διενεργείται, από την κυβέρνηση Τσαλδάρη, δημοψήφισμα, με ερώτημα την επάνοδο ή όχι του βασιλιά Γεωργίου Β΄. Το αποτέλεσμα ήταν 69% υπέρ της αποκατάστασης της μοναρχίας
27 Σεπτεμβρίου 1946	Ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ επιστρέφει στην Ελλάδα. Την 1η Απριλίου 1947 πεθαίνει και τον διαδέχεται ο αδελφός του Παύλος
26-28 Οκτωβρίου 1946	Αποφασίζεται η ίδρυση του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ) με αρχηγό τον Μάρκο Βαφειάδη
24 Ιανουαρίου 1947	Σχηματίζεται η «επτακέφαλος κυβέρνησις» του Δημητρίου Μάξιμου, με τη συνεργασία επτά πολιτικών αρχηγών. Εκτός κυβέρνησης παραμένει το Κόμμα Φιλελευθέρων.

21 Φεβρουαρίου 1947

Η βρετανική κυβέρνηση ανακοινώνει την αδυναμία της να συνεχίσει να παρέχει οποιαδήποτε βοήθεια προς την Ελλάδα

12 Μαρτίου 1947

Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Χάρι Τρούμαν διατυπώνει στο Κογκρέσο, μέσω του λεγόμενου «Δόγματος Τρούμαν», την πρόθεση των Ηνωμένων Πολιτειών να υποστηρίξουν οικονομικά και στρατιωτικά την Ελλάδα και την Τουρκία, ώστε να μην πέσουν στη σοβιετική σφαίρα επιρροής

7 Σεπτεμβρίου 1947

Σχηματίζεται η πρώτη κυβέρνηση συνεργασίας μεταξύ των δύο κομμάτων εξουσίας (Λαϊκό Κόμμα και Κόμμα Φιλελευθέρων) με πρωθυπουργό τον Θ. Σοφούλη, μετά από αμερικανικές πιέσεις

23 Δεκεμβρίου 1947

Δημιουργείται από το ΚΚΕ η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση (ΠΔΚ) στα βουνά της βόρειας Πίνδου

27 Δεκεμβρίου 1947

Ψηφίζεται ο Αναγκαστικός Νόμος 509, με τον οποίο τίθεται εκτός νόμου το ΚΚΕ και όλες οι ΕΑΜικές οργανώσεις

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alexander, George M., *Prelude to Truman Doctrine: British Policy in Greece, 1944-47*, Οξφόρδη, Oxford University Press, 1983.

Alexander, George M., «British Perceptions of EAM/ELAS Rule in Thessaloniki 1944-45», *Balkan Studies*, τχ. 21 (1980), σ. 203-216.

Ασδραχάς, Σπύρος Ι. κ.ά., *Για τη δεκαετία 1940-1950. Έξι ομιλίες για το βιβλίο του Άγγελου Ελεφάντη «Μας πήραν την Αθήνα...»*, Αθήνα, Βιβλιόραμα – ΑΣΚΙ, 2003.

Βόγλη, Ιωάννα – Άντα Κάπολα – Ιωάννα Παπαθανασίου (επιμ.), *17 γυναίκες θυμούνται τον Δεκέμβρη. Στιγμές από τη «Μάχη της Αθήνας»*, Αθήνα, εφ. Η Αυγή – ΑΣΚΙ, 2014.

Βόγλης, Πολυμέρης – Ιωάννα Παπαθανασίου – Τάσος Σακελλαρόπουλος – Μενέλαος Χαραλαμπίδης (επιμ.), *Δεκεμβριανά 1944. Το παρελθόν και οι χρήσεις του*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2017.

Βόγλης, Πολυμέρης – Φλώρα Τσίλαγα – Ιάσονας Χανδρινός – Μενέλαος Χαραλαμπίδης (επιμ.), *Η εποχή των ρήξεων. Η ελληνική κοινωνία στη δεκαετία του 1940*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2012.

Βόγλης, Πολυμέρης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή 1941-1944*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2010.

Γιαννοπούλου, Δανάη, *Η μάχη της προπαγάνδας. Τα Δεκεμβριανά του 1944 μέσα από τον αθηναϊκό Τύπο*, Αθήνα, Ασίνη, 2014.

Δορδανάς, Στράτος – Βασιλική Λάζου – Βαγγέλης Τζούκας – Λάμπρος Φλιτούρης (επιμ.), *Κατοχική βία, 1939-1945. Η ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία*, Κομμένο Άρτας – Αθήνα, Δήμος Σκουφά – Ασίνη, 2016.

Δορδανάς, Στράτος, *Η γερμανική στολή στη ναφθαλίνη. Επιβιώσεις του δοσιλογισμού στη Μακεδονία, 1945-1974*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2011.

Ελεφάντης, Άγγελος, *Μας πήραν την Αθήνα... Ξαναδιαβάζοντας την ιστορία 1941-1950*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2003.

Ζαχαριάδης, Πραξιτέλης, *Ελ Ντάμπα, 1945. Ημερολόγιον αιχμαλωσίας*, εισαγωγή-επιμ.: Ιωάννα Παπαθανασίου, σειρά: Μαρτυρίες, Αθήνα, ΑΣΚΙ – Βιβλιόραμα, 2014.

Ηλιού, Φίλιππος, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος. Η εμπλοκή του ΚΚΕ*, Αθήνα, Θεμέλιο – ΑΣΚΙ, 2010.

Ηλιού, Φίλιππος, «Η πορεία προς τον Εμφύλιο: από την ένοπλη εμπλοκή στην ένοπλη ρήξη», στο Ηλίας Νικολακόπουλος – Άλκης Ρήγος – Γρηγόρης Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2002, σ. 25-30.

Ιατρίδης, Γιάννης Ο., *Εξέγερση στην Αθήνα. Τα γεγονότα που συγκλόνισαν την Ελλάδα τον Δεκέμβριο του 1944*, Αθήνα, Λιβάνης, 2013.

Ιατρίδης, Γιάννης Ο., «Το διεθνές πλαίσιο του ελληνικού εμφυλίου πολέμου», στο Ηλίας Νικολακόπουλος – Άλκης Ρήγος – Γρηγόρης Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο,* Αθήνα, Θεμέλιο, 2002, σ. 31-50.

Ιατρίδης, Γιάννης Ο. (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση,* μτφρ.: Μαργαρίτα Δρίτσα – Αμαλία Λυκιαρδοπούλου, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984.

Καλύβας, Στάθης Ν., «Μορφές, διαστάσεις και πρακτικές της βίας στον Εμφύλιο (1943-1949): μια πρώτη προσέγγιση», στο Ηλίας Νικολακόπουλος – Άλκης Ρήγος – Γρηγόρης Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο, Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949,* Αθήνα, Θεμέλιο, 2002, σ. 188-207.

Καρπόζηλος, Κωστής, *Κόκκινη Αμερική. Έλληνες μετανάστες και το όραμα ενός νέου κόσμου, 1900-1950*, Ηράκλειο, ΠΕΚ, 2017.

ΚΚΕ, Τμήμα Ιστορίας, *Δεκέμβρης του '44. Κρίσιμη ταξική σύγκρουση,* Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2014.

Κόντης, Βασίλης, *Η αγγλοαμερικανική πολιτική και το ελληνικό πρόβλημα,* Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1986.

Κουσουρής, Δημήτρης, *Δίκες των δοσιλόγων 1944-1949. Δικαιοσύνη, συνέχεια του κράτους και εθνική μνήμη,* μτφρ.: Αγγελική Τσέλιου, Αθήνα, Πόλις, 2014.

Η Κρήτη στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950: Μάχη της Κρήτης, Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος, Χανιά, ΙΛΑΕΚ, 2012.

Κωστόπουλος, Τάσος, *Κόκκινος Δεκέμβρης. Το ζήτημα της επαναστατικής βίας,* Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2016.

Κωστόπουλος, Τάσος, *Η αυτολογοκριμένη μνήμη. Τα Τάγματα Ασφαλείας και η μεταπολεμική εθνικοφροσύνη,* Αθήνα, Φιλίστωρ, 2011.

Λάζου, Βασιλική, *Η επιβολή του κράτους. Ο εμφύλιος πόλεμος στη Λαμία, 1945-1949,* Αθήνα, Ταξιδευτής, 2016.

Λυμπεράτος, Μιχάλης, *Στα πρόθυρα του Εμφυλίου Πολέμου. Κοινωνική πόλωση, Αριστερά και αστικός κόσμος στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2006.

Μαζάουερ, Μαρκ (επιμ.), *Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και τους κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, μτφρ.: Ειρήνη Θεοφυλακτοπούλου, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2004.

Μαζάουερ, Μαρκ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής,* μτφρ.: Κώστας Κουρεμένος, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1994.

Μακρής-Στάικος, Πέτρος (επιμ.), *Ο Δεκέμβρης του 1944. Τέσσερα άγνωστα κείμενα,* Αθήνα, Ίκαρος, 2014.

Μανιτάκης, Νικόλας (επιμ.), *Ματαρόα, 1945. Από τον μύθο στην ιστορία,* Αθήνα, Ασίνη, 2018.

Μαραντζίδης, Νίκος (επιμ.), *Οι άλλοι καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου,* Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2008.

Μαργαρίτης, Γιώργος, «Πολιτικές προοπτικές και δυνατότητες κατά την Απελευθέρωση», *Μνήμων*, τ. 9 (1984), σ. 174-193.

Μαριόλης, Δημήτρης, *Η αδύνατη ταξική ανακωχή. Η πολιτική του ΕΑΜ στα υπουργεία Οικονομικών, Εργασίας και στα συνδικάτα μέχρι τα Δεκεμβριανά*, Αθήνα, ΚΨΜ, 2015.

Μιχαηλίδης, Ιάκωβος – Ηλίας Νικολακόπουλος – Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *«Εχθρός» εντός των τειχών. Όψεις του δωσιλογισμού στην Ελλάδα της Κατοχής, Αθήνα*, Ελληνικά Γράμματα, 2008.

Μπουρνάζος, Στρατής (επιμ.), *Δεκέμβρης 1944. Μύθοι και πραγματικότητες*, Αθήνα, εφ. *Η Αυγή*, 2013.

Νικολακόπουλος, Ηλίας, «Το μετέωρο βήμα προς την ομαλότητα: Φεβρουάριος 1945-Μάρτιος 1946», στο Ηλίας Νικολακόπουλος – Ιωάννα Παπαθανασίου (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949*, Αθήνα, εφ. *Τα Νέα*, 2017, σ. 23-42.

Νικολακόπουλος, Ηλίας, «Διολισθαίνοντας προς τον Εμφύλιο: Απρίλιος-Αύγουστος 1946», στο Ηλίας Νικολακόπουλος – Ιωάννα Παπαθανασίου (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949*, Αθήνα, εφ. *Τα Νέα*, 2017, σ. 43-52.

Νικολακόπουλος, Ηλίας, «Γεώργιος Καρτάλης – Μιλτιάδης Πορφυρογένης: παραλληλισμοί», *Αρχειοτάξιο*, τχ. 7 (Μάιος 2005), σ. 31-51.

Νικολακόπουλος, Ηλίας, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα, Πατάκης, 2001.

Παναγιωτόπουλος, Βασίλης (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 8, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2003.

Παπαθανασίου, Ιωάννα, «Ο δρόμος της μη επιστροφής: το τετράμηνο Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1947», στο Ηλίας Νικολακόπουλος – Ιωάννα Παπαθανασίου (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος 1946-1949*, Αθήνα, εφ. *Τα Νέα*, 2017, σ. 103-120.

Παπαθανασίου, Ιωάννα, «Οι κομμουνιστές στο διεθνές 1947», στο Θανάσης Σφήκας (επιμ.), *Το σχέδιο Μάρσαλ, Ανασυγκρότηση και διαίρεση της Ευρώπης*, Αθήνα, Πατάκης, 2011, σ. 239-264.

Παπαθανασίου, Ιωάννα – Θανάσης Σφήκας, «Ένας δρόμος χωρίς σύγκρουση; Το παιχνίδι για την εξουσία, 1943-1944», στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Κατοχή - Αντίσταση, 1941-1944*, Αθήνα, εφ. *Τα Νέα*, 2010, σ. 155-174.

Παπαθανασίου, Ιωάννα, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στην πρόκληση της Ιστορίας 1940-1945», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ – Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Γ2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σ. 79-151.

Παπαθανασίου, Ιωάννα, «Η λογική των συγκρούσεων στην ηγεσία του ΚΚΕ, 1945-1948: Από την "καταδίκη" του Άρη Βελουχιώτη στην άρνηση της κληρονομιάς του ΕΛΑΣ», στο Κλεομένης Κουτσούκης (επιμ.), *Η προσωπικότητα του Άρη Βελουχιώτη και η Εθνική Αντίσταση. Ένα επιστημονικό συμπόσιο*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 1998, σ. 187-203.

Παπαστράτης, Προκόπης – Μιχάλης Λυμπεράτος – Λη Σαράφη (επιμ.), *Από την Απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά. Μια τομή στην πολιτική ιστορία της Ελλάδας (πρακτικά συνεδρίου)*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο – Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία, 2016.

Παπαστράτης, Προκόπης – Μιχάλης Λυμπεράτος (επιμ.), *Αριστερά και αστικός πολιτικός κόσμος, 1940-1960. Πρακτικά συνεδρίου*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2014.

Παπαστράτης, Προκόπης, «Η εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών στην Ελλάδα τις παραμονές του εμφυλίου πολέμου», στο Lars Baerentzen – Γιάννης Ο. Ιατρίδης – Ole L. Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, μτφρ.: Αριστέα Παρίση, Αθήνα, Ολκός, 2002, σ. 47-66.

Papastratis, Procopis, *British Policy towards Greece during the Second World War*, Κέμπριτζ, Cambridge University Press, 1984.

Richter, Heinz, «Η Δεύτερη Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ και η απόφαση για Εμφύλιο: μία επανεκτίμηση», στο Lars Baerentzen – Γιάννης Ο. Ιατρίδης – Ole L. Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, μτφρ.: Αριστέα Παρίση, Αθήνα, Ολκός, 2002, σ. 185-194.

Richter, Heinz, *Η επέμβαση των Άγγλων στην Ελλάδα. Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο Πόλεμο*, μτφρ.: Περικλής Βαλλιάνος, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1997.

Ριζάς, Σωτήρης, *Απ' την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2011.

Σαράφη, Λη, «Η "λευκή τρομοκρατία" μοχλός σύνθλιψης του αντιστασιακού φρονήματος. Ο Νομός Τρικάλων το 1945», στο Ηλίας Νικολακόπουλος – Άλκης Ρήγος – Γρηγόρης Ψαλλίδας (επιμ.), *Ο Εμφύλιος Πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο*, Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949, Αθήνα, Θεμέλιο, 2002, σ. 165-175.

Σαράφη, Μάριον (επιμ.), *Από την Αντίσταση στον Εμφύλιο Πόλεμο*, μτφρ.: Αγγέλα Βερικοκάκη-Αρτέμη, Αθήνα, Νέα Σύνορα Λιβάνης, 1982.

Σβορώνος, Νίκος – Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936-44. Δικτατορία – Κατοχή – Αντίσταση*, Αθήνα, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, 1989.

Σκαλιδάκης, Γιάννης, *Η Ελεύθερη Ελλάδα. Η εξουσία του ΕΑΜ στα χρόνια της Κατοχής (1943-1944)*, Αθήνα, Ασίνη, 2014.

Smith, Ole L., «Αυτοάμυνα και κομμουνιστική πολιτική 1945-1947», στο Lars Baerentzen – Γιάννης Ο. Ιατρίδης – Ole L. Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, μτφρ.: Αριστέα Παρίση, Αθήνα, Ολκός, 2002, σ. 165-184.

Στεφανίδης, Ιωάννης Δ., *Εν ονόματι του έθνους. Πολιτική κουλτούρα, αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2010.

Σφήκας, Θανάσης – Λουκιανός Χασιώτης – Ιάκωβος Μιχαηλίδης (επιμ.), *Δρόμοι του Δεκεμβρίου. Από τον Λίβανο στην Αθήνα, 1944*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2016.

Σφήκας, Θανάσης, *Με τον Μέτερνιχ ή με τον Πάλμερστον; Οι Βρετανοί και ο Δεκέμβριος του 1944*, Αθήνα, Ζήτη, 2015.

Σφήκας, Θανάσης, *Το «χωλό άλογο». Οι διεθνείς συνθήκες της ελληνικής κρίσης 1941-1949*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007.

Σφήκας, Θανάσης, *Πόλεμος και ειρήνη στη στρατηγική του ΚΚΕ 1945-1949*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 2001.

Tsoutsoumpis, Spyros, *A History of the Greek Resistance in the Second World War: The People's Armies*, Μάντσεστερ, Manchester University Press, 2016.

Τζούκας, Βαγγέλης, *Ο ΕΔΕΣ. Μια επανεκτίμηση*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2017.

Φαράκος, Γρηγόρης (επιμ.), *Δεκεμβριανά του '44. Νεότερη Έρευνα – Νέες προσεγγίσεις,* Αθήνα, Φιλίστωρ, 2000.

Φλάισερ, Χάγκεν (επιμ.), *Κατοχή – Αντίσταση, 1941-1944,* Αθήνα, εφ. Τα Νέα, 2010.

Φλάισερ, Χάγκεν (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη δικτατορία στον εμφύλιο. Τομές και συνέχειες,* Αθήνα, Καστανιώτης, 2003.

Φλάισερ, Χάγκεν, «Κατοχή και Αντίσταση, 1941-1944», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ΄, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2000, σ. 8-57.

Φλάισερ, Χάγκεν, «Η σύσκεψη Μυρόφυλλου-Πλάκας: αναστολή του εμφυλίου», στο Κλεομένης Κουτσούκης (επιμ.), *Η προσωπικότητα του Άρη Βελουχιώτη και η Εθνική Αντίσταση. Ένα επιστημονικό συμπόσιο,* Αθήνα, Φιλίστωρ, 1998, σ. 137-172.

Φλάισερ, Χάγκεν, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944,* 2 τόμοι, Αθήνα, Παπαζήσης, 1988/1995.

Φλάισερ, Χάγκεν, «Νέα στοιχεία για τη σχέση γερμανικών αρχών κατοχής και Ταγμάτων Ασφαλείας», *Μνήμων*, τ. 8 (1982), σ. 189-203.

Χανδρινός, Ιάσονας, «Αντι-βία της Αντίστασης και επαναστατική δικαιοσύνη από την Κατοχή στην Απελευθέρωση: ελληνικά και ευρωπαϊκά παραδείγματα», στο Γιώργος Κόκκινος – Παναγιώτης Κιμουρτζής – Μάρκος Καρασαρίνης (επιμ.), *Ιστορία και Δικαιοσύνη,* Αθήνα, Ασίνη, 2020, σ. 189-212.

Χανδρινός, Ιάσονας, *Πόλεις σε πόλεμο, 1939-1945. Ευρωπαϊκά αστικά κέντρα υπό γερμανική κατοχή,* Αθήνα, Μωβ Σκίουρος, 2018.

Χανδρινός, Ιάσονας, *Το τιμωρό χέρι του λαού. Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1942-1944,* Αθήνα, Θεμέλιο, 2012.

Χαραλαμπίδης, Μενέλαος, *Δεκεμβριανά, 1944. Η μάχη της Αθήνας,* Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2014.

Χαραλαμπίδης, Μενέλαος, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα,* Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2012.

Χαραλαμπίδης, Μενέλαος, «Πτυχές της εμφύλιας σύγκρουσης στην κατοχική Αθήνα», στο Βασίλης Δαλκαβούκης – Ελένη Πασχαλούδη – Ηλίας Σκουλίδας – Κατερίνα Τσέκου (επιμ.), *Αφηγήσεις για τη δεκαετία του 1940. Από το λόγο του κατοχικού κράτους στη μετανεωτερική ιστοριογραφία,* Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2012, σ. 109-131.

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Πανελλήνιος Ένωσις Αγωνιζόμενων Νέων (ΠΕΑΝ), 1941-1945. Μια ματιά στην κατοχική και αντιστασιακή Αθήνα,* Αθήνα, Δήμος Καλλιθέας, 2015.

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, «"Ο Κρατών της πρωτευούσης...": ΡΑΝ, 1943-1944», *Κλειώ*, τχ. 3 (Καλοκαίρι 2006), σ. 97-120.

Χατζηιωσήφ, Χρήστος (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ανασυγκρότηση – Εμφύλιος – Παλινόρθωση 1945-1952,* τ. Δ1-Δ2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2009.

Χατζηιωσήφ, Χρήστος, «Δεκέμβρης 1944, τέλος και αρχή», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ – Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα,* τ. Γ2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007.

Χατζηιωσήφ, Χρήστος – Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος – Κατοχή – Αντίσταση 1940-1945,* τ. Γ1-Γ2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007.

Χατζηιωσήφ, Χρήστος, «Οικονομική σταθεροποίηση και πολιτική αστάθεια στην Ελλάδα, 1944-1947», στο Lars Baerentzen – Γιάννης Ο. Ιατρίδης – Ole L. Smith (επιμ.), *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949,* μτφρ.: Αριστέα Παρίση, Αθήνα, Ολκός, 2002, σ. 29-46.

Ψαλλίδας, Γρηγόρης (επιμ.), *Οι εκλογές του 1946. Σταθμός στην πολιτική ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας,* Αθήνα, Πατάκης, 2008.

Βρετανοί στρατιώτες στην Αθήνα κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων εναντίον του ΕΛΑΣ.
Πηγή: Imperial War Museum, 6/12/1944

2 ΑΙΩΝΕΣ σε 21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ

ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Πλατεία Ελευθερίας 1, 10553 Αθήνα
email: aski@askiweb.gr
τηλ.: 210-3223062
www.askiweb.eu
facebook.com/askigr/

2020

ISBN: 978-618-85162-1-2